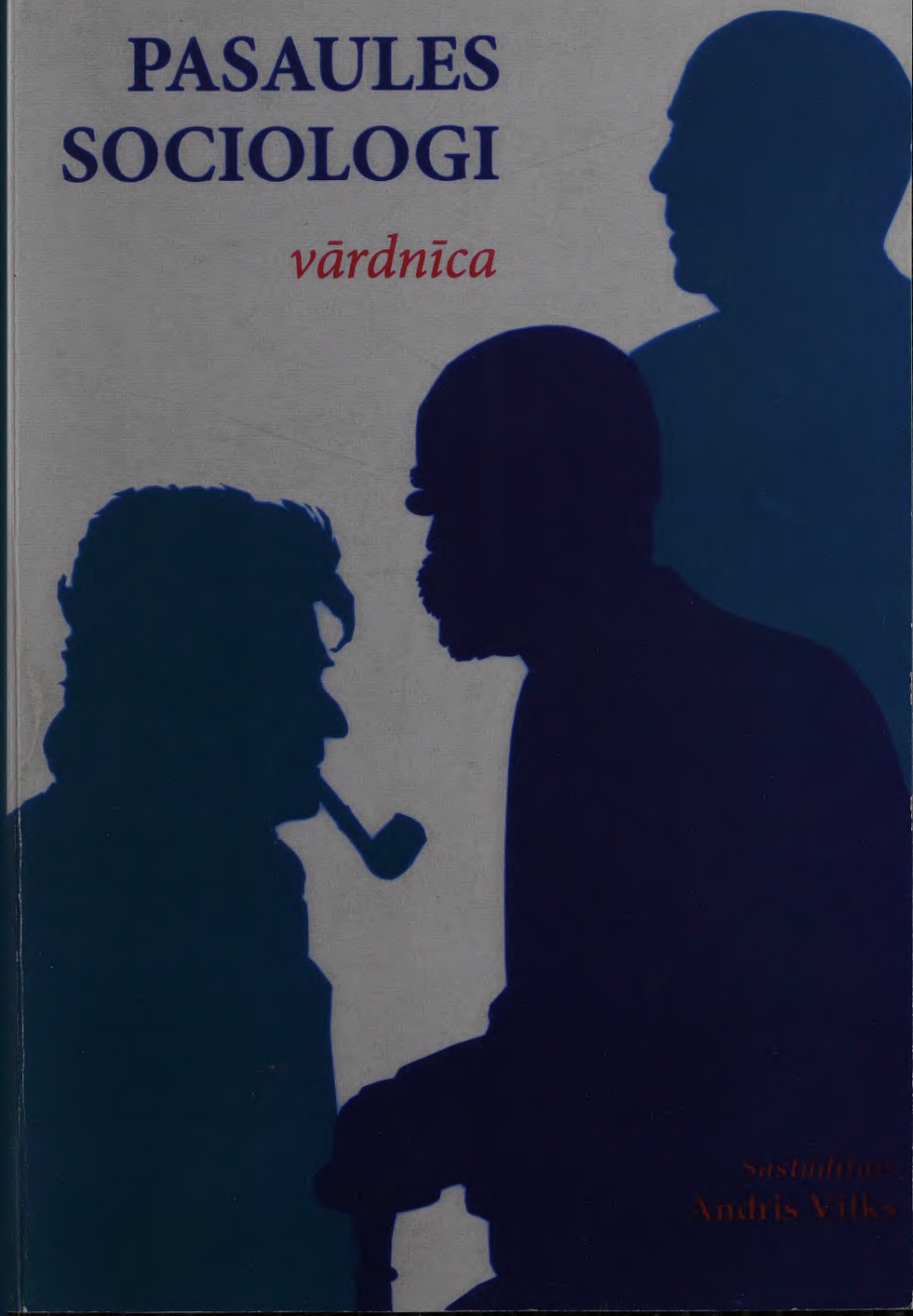

PASAULES SOCIOLOGI

vārdnīca

*Sastādītājs
Andris Vilks*

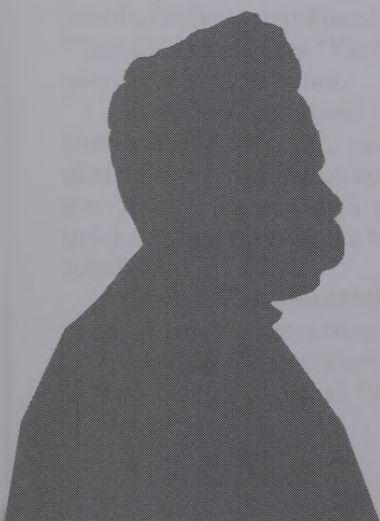
2008-3

99

L
3

PIEKŠVĀRDS

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

PASAULES SOCIOLOGI

vārdnīca

Sastādītājs
Andris Vilks

Rīga 2007

 DRUKĀTAVA

UDK

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0308022400

Recenzenti:

Dr.sc.soc., profesors Vladimirs Meņšikovs

Dr. phil., profesors Mārtiņš Boiko

Mākslinieks Ilze Ramane

© Andris Vilks, 2007

© Ilze Ramane, mākslinieciskais noformējums, 2007

© SIA "Drukātava", 2007

ISBN

PRIEKŠVārds

Šī "Vārdnīca" iecerēta gan kā palīgs studentiem teorētiskās socioloģijas un metodoloģijas apgūvē, gan kā aizsākums nopietniem teorētiskiem pētījumiem.

"Vārdnīcas" sastādītājs uzstāda viņaprāt būtisku jautājumu: „Kā izvairīties no stāvokļa, kad socioloģija kā vienota zinātniska sistēma iznīcina pati sevi?”.¹ Pēc viņa domām "šādos apstākļos pieaug teorētiski augsta līmeņa koceptualizācijas nepieciešamība, lai izstrādātu vienotus orientierus un pamatjēdzienus socioloģijas teorijas un metodoloģijas holisma atkalatjaunošanai".²

Pats par sevi saprotams, šādas ievirzes teorētiskie meklējumi prasa loģiski attaisnojamu secību, un "Vārdnīcas" sastādītājs ir pārliecināts, ka socioloģijas kā vienota zinātniskas sistēmas problemātikas risinājumi jāsāk ar esošo viedokļu apzināšanu. Tieši šādā skatījumā "Vārdnīcu" var vērtēt kā zināmu teorētiskās pētniecības aizsākumu.

"Vārdnīcā" apkopoti 77 sociologu un socioloģijas zinātnei tuvu stāvošu domātāju uzskati, kas, protams, nav visuaptverošs eksistējošo socioloģisko koncepciju apskats. Tomēr sastādītājam nav šaubu, ka arī šajā gadījumā ir iespējams iegūt zināmu priekšstatu par to, kādas tendences valda pasaules socioloģiskajā telpā.

"Vārdnīcā" iekļautā informācija smelta no mūsu valstī un pasaulē izdotās literatūras. Plaši izmantoti interneta materiāli.

Atsevišķos rakstos satopamie kursivētie personvārdi nozīmē to, attiecīgajai personai "Vārdnīcā" ir veltīts speciāls raksts.

¹ A.Vilks, U.Teibe. Molekulārisma ideja teorētiskās socioloģijas attīstības vērtējumos. // RSU Zinātniskie raksti: 2006. gada sociālo zinātņu pētnieciskā darba publikācijas. – Rīga: RSU, 2007, 6. lpp.

² Turpat.

Saturs

ADORNO	9
ALTISĒRS	10
ARONS	11
AUTVEITS	13
BELLS	14
BERGERS	15
BHASKĀRS	16
BLAUSS	17
BLOHS	19
BLŪMERS	20
BODRIJĀRS	22
BURDJĒ	24
DĀRENDORFS	27
DERIDA	29
DIRKEMS	31
FERAROTI	35
FROMMS	38
FUKO	41
GARFINKELS	43
GELBREITS	45
GELĒNS	46
GIDENSS	49
GOFMANS	52
GOLDMANS	53
GUMPLOVIČS	56
GURVIČS	57
HÄBERMÄSS	58
HOMANS	61
HORKHAIMERS	63
KARDINERS	64
KASĪRERS	65
KONTS	66
KORŠS	70
KOZERS	71

KŪLIJS	72
LEBONS	74
LEVĪ-BRILS	76
LEVĪ-STROSS	78
LEVINS	79
LIOTĀRS	80
LUKMANS	81
LŪMANS	83
MAKLŪENS	85
MAĻINOVSKIS	86
MANHEIMS	87
MARKSS	89
MARKŪZE	91
MEJO	92
MEMFORDS	94
MĒRTONS	96
MĪDS	97
MORENO	98
MOSS	99
PARETO	100
PĀRSONS	102
PLESNERS	105
POPERS	107
RICERS	110
RĪSMENS	112
ROSTOVS	114
ROTHAKERS	116
SMELZERS	118
SOROKINS	121
SPENSERS	123
ŠUCS	126
TARDS	127
TENNĪSS	129
TOFLERS	131
TURĒNS	132
A.VĒBERS	136
M.VĒBERS	138
VEBLĒNS	142
VĪZE	144

VORDS	145
ZIMMELS	146
ZNAŅECKIS	150
ZOMBARTS	151
LITERATŪRA	152

ADORNO

Adorno Teodors (1903-1969) – vācu filozofs, sociologs un muzikologs. Viens no ievērojamākajiem Frankfurtes skolas pārstāvjiem. Savu teorētisko darbību sāka kā avangardistiski orientēts mūzikas kritiķis, t.i., mūzikas sociologs, pakāpeniski pievēršoties arī citiem mākslas un kultūras jautājumiem kopumā. Kopā ar *Horkheimeru* deva neomarksisma sociālās filozofijas, kā arī specifisku vēstures filozofijas skaidrojumu, t.i., ka cilvēces evolūcija ir neveiksmīga civilizācijas vēsture, kas padziļinājusi buržuāziskā prāta radīto atsvešināšanos, pret-nostatot šo pātu dabai. Rietumu vēsturi Adorno traktēja kā patoloģisku progresējoša bezprāta procesu, kura rezultātā tiek zaudēta individuālā brīvība. Šādu ideju garā Adorno analizēja arī Rietumu pasaules mūziku.

Neomarksistiski avangardisko kultūras kritikas metodi Adorno lietoja arī Rietumu filozofijas, tajā skaitā epistemoloģijas raksturojumos, kur tiek piedāvāta izziņas teorijas socioloģiskā metakritika, atmaskojot teorētisko zināšanu fetišizācijas procesu.

Specifiski socioloģiskajā jomā Adorno kopā ar saviem līdzstrādniekiem tiecās ar lietišķo socioloģisko pētījumu palīdzību stiprināt *Fromma* izvirzīto un Horkheimera konkretizēto autoritāras personības ideju. Taču šo pieeju gan teorētiskā, gan metodoloģiskā ziņā Rietumu sociologi vērtēja visai negatīvi. Adorno aizstāvēja pieņēmumu, ka jebkurš teorētiski sistēmisks veidojums, kas balstās uz individuālā pakļaušanu vispārīgajam, atkārtu reālo procesu, kad unikālais indivīds tiek pakļauts sabiedriskai totalitātei. Apgalvojot, ka veselais ir nepatiess, viņš kritizēja teorētisko jēdzienu sistēmiskumu, tam pretstatot estētiskās izteiksmes.

Adorno socioloģisko koncepciju pārņēma „jauno kreiso” totālais kriticisms. Taču pats Adorno, kaut arī sākotnēji atbalstīja šo kustību, vēlāk norobežojās no tās paustā nihilisma un ekstrēmisma.

ALTISĒRS

Altisērs Luijs Pjērs (1918-1990) – franču filozofs, ievērojams neomarksisma pārstāvis. Slimoja ar šizofrēniju, kas gala rezultātā viņu piespieda pārtraukt zinātnieka karjeru. Pētījis filozofijas vēsturi, izziņas teorijas jautājumus un vēsturiskā materiālisma problēmas, ar to palīdzību cenšoties izskaidrot sociālās realitātes struktūras.

Pēc Altisēra domām marksisma analīzē sevišķi jāuzsver epistemoloģiskie jautājumi. Analizējot Marksa galvenā darba – „Kapitāla”, konceptuālo uzbūvi, Altisērs koncentrēja uzmanību uz tiem teorētiskās izziņas jautājumiem, kas rodas, pētot attīstībā esošu sistēmu struktūras. Altisērs sevišķi akcentēja Marksa un Hēgeļa pētniecības metožu atšķirību, kā arī uzstājās pret marksisma interpretācijām humāniski antropoloģiskā garā, uzskatot Marksu par pirmo filozofu, kas piedāvājis subjekta nāves koncepciju. Tieši tāpēc viņš nav pievērsis uzmanību Marksa agrīnajiem darbiem, tādējādi aizstāvot teorētisko antihumānismu, jo pēc viņa domām zinātnei nav jānodarbojas ar konkrētiem cilvēkiem, bet gan ar cilvēkiem noteiktu struktūru funkciju kontekstā.

Altisērs bija pārliecināts, ka zinātne ir teorētiska prakse, kas pārvērsš zinātniskās patiesībās empīriskās prakses ideoloģiskos rezultātus. Dialektika un filozofija kopumā pēc Altisēra domām ir vispārēja prakses teorija. Prakse savukārt interpretējama kā cilvēka un dabas vienības ekvivalents. Pēc 19. gs. septiņdesmitajiem gadiem – marksisma popularitātes krituma laikmetā, Altisērs vairākos aspektos pārvērtēja savus uzskatus, pārnesot akcentus marksisma traktējumos no zinātniski teorētiskā aspekta uz politiskās cīņas teorētiskajiem pamatojumiem. Pievērsies arī Ļeņina filozofisko uzskatu analīzei. Altisēra darbi spēcīgi ietekmēja 19. gs. 60. gadu kreisi radikālās kustības, tajā skaitā franču intelektuāļu maoistiskās grupas, ap kurām sākās poststrukturālisma veidošanās. Starp viņa skolniekiem bija arī *Fuko*.

ARONS

Arons Raimons (1905-1983) – franču filozofs, sociologs, politologs un publicists. Viens no industriālās sabiedrības teorijas, konverģences teorijas un deideologizācijas teorijas autoriem. Centās izstrādāt alternatīvu vēsturiskajam materiālismam. Kā viens no deideologizācijas koncepcijas autoriem noliedza ražošanas spēku un ražošanas attiecību dialektiku, kā arī sabiedriski ekonomiskās formācijas jēdzienu. Socioloģiskos pētījumus interpretēja kā pētnieka subjektīvo momentu (motivāciju, vērtīborientāciju, pētnieka viedokļa) determinētu darbību. Šādu pieeju Arons saistīja ar jaunu, neideoloģisku sabiedrības teoriju, kas vienīgā ir patiesa, jo pēta īsteni esošo.

Arons bija viens no industriālās sabiedrības teorijas autoriem. Balstoties uz Sensimona viedokli par lielās industrijas veidošanos un uz Longa koncepciju par universālu industriālo sabiedrību, Arons apgalvoja, ka ražošanas attīstības gaitā izveidojas vienots sabiedrības tips, bet padomju un Rietumu sistēmas ir vienīgi šī tipa modifikācijas, kaut arī starp tām ir dažas formālas atšķirības.

Industriālās sabiedrības pamatā pēc Arona domām ir tehnoloģiskā determinisma koncepcija, kam viņa interpretācijā ir pretrunīgs raksturs. Cenšoties šajā jautājumā izvairīties no galējībām, Arons izvirzīja tēzi par tehnikas un sabiedrības mijattiecībām, pie kam šīs mijattiecības viņš konceptualizēja, izmantojot vienu no faktoru teorijas versijām.

Tehnikas jēdzienu Arons skaidroja kā cilvēka racionālo spēju iemiesošanās. Pēdējos radošās darbības gados Arons savā industriālās sabiedrības koncepcijā uzsvēra sociālā progresa noliegumu, izstrādājot tā saucamo pesimisma dialektiku. Viņš apgalvoja, ka, no vienas puses, 20. gs. zinātnes un tehnikas progress rada noteiktus ideālus, bet, no otras puses, padara par neiespējamu šo ideālu īstenošanu. Tas savukārt noved pie masveidīga pesimisma.

Civilizācijas drāma pēc Arona domām atrodama pretrunā starp sabiedrības pastāvēšanas veidiem un demokrātiskas industriālas sabiedrības ideāliem. Arons bija pārliecināts, ka

industriālā sabiedrība prasa dzelžainu disciplīnu, hierarhiju, subordināciju, taču demokrātiskie ideāli orientē uz vienlīdzību, brīvību un personības pašnoteikšanos. Šo mūsdienu civilizācijas divu tendenču disharmonija padara to par nestabilu veidojumu.

AUTVEITS

Autveits Viljamss (dz. 1949) – britu sociologs un filozofs. Reālistiskā virziena pārstāvis. Balstoties uz Bhaskāra darbiem, Autveits reālistisko pētniecisko stratēģiju papildina ar hermeneitikas ietvaros izstrādātajām koncepcijām. Pēc Autveita domām sociālās parādības konceptuāli ir atkarīgas no interpretācijas paņēmieniem, ar kādiem šīs parādības skaidro tajās ieslēgtie cilvēki un ārējie novērotāji. Sabiedrisko zinātņu jēdzieniem un teorijām ir jāsauglabā reālas saites ar pasaulē funkcionējošo subjektu teorijām. Šīs zinātnes visciešāk ir saistītas ar domāšanu, kas balstās veselajā saprātā, un tās ne tik lielā mērā dod jaunas zināšanas, cik adekvātus formulējumus intuīcijai par sociālajiem notikumiem.

Sabiedrības elementārās struktūras ir ne tikai interpretētas, bet pat nav nekas cits kā vienīgi interpretācijas, simboli, aiz kuriem eksistē īstenā darbīgo subjektu pasaule. Pēc Autveita domām metodoloģija un ontoloģija ir analītiski jānošķir viena no otras, jo dažādos kontekstos iespējamās dažādas metodes, taču reālā metaparadigma nedod izvēles iespējas.

BELLS

Bells Daniels (dz. 1919) – amerikāņu sociālais filozofs, sociologs. Jūtami ietekmējis ASV intelektuālo dzīvi un sabiedrisko domu. Viens no futuroloģijas nopamatotājiem, postindustriālās sabiedrības teorijas autors, kā arī viens no deideoloģizācijas teorijas autoriem. Nopamatojis koncepciju, pēc kuras sociālie konflikti noslāpēsies un ideoloģiskās sistēmas sevi izsmels. Aizstāv pozīciju, ka zinātniski tehniskās revolūcijas straujā attīstība novērsīs sociālās revolūcijas, tāpēc industriālā sabiedrība, kas ir attīstījusi tehniku, pāries jaunā sociālās attīstības fāzē – postindustriālajā sabiedrībā.

Bells izdala vairākas postindustriālās sabiedrības pazīmes: a) pāreja no preču ražošanas uz apkalpošanas ekonomiku; b) profesionāļu-tehnokrātu sociālās grupas parādīšanās sabiedriskajā hierarhijā; c) intelektuālās tehnoloģijas (informātikas, spēļu teorijas un modelēšanas, kompjūterizācijas) vispārēja izplatīšanās; d) pašattīstībā esošas tehnoloģiskās izaugsmes iespējas, kas balstītas teorētiskās zināšanās.

Bells uzskata, ka sabiedrība reprezentējas kā relatīvu veselu veidojošs fenomens, taču tā sastāv no trim sfērām: a) sociālās struktūras, kura rodas uz tehniski ekonomiskiem pamatiem; b) politiskās sistēmas un 3) kultūras. Šo sfēru funkcionēšanu nosaka atšķirīgi pamatprincipi: ekonomiku – efektivitāte, politisko sistēmu – vienlīdzība, bet kultūru – personības pašrealizācija.

Bells ir izstrādājis savdabīgu metodoloģisko koncepciju, proti, ka dažādi sabiedrības tipi attīstās noteiktu vadlīniju kontekstā, kas determinē to analīzes sociālo, ekonomisko, kulturālo un politisko veidolu. Atkarībā no pieeju izvēles vēsturiskos procesus var aplūkot atšķirīgi.

Viņš sevi pieteicis arī kā kultūrfilozofs, analizējot kultūras simbolisko dabu un modernismu. Tāpat pievērsis uzmanību reliģiskās atdzimšanas problemātikai.

BERGERS

Bergers Pīters Ludvigs (dz. 1929) – amerikāņu sociologs. Fenomenoloģiskās socioloģijas kontekstā risinājis plašu problēmu loku, vispirmām kārtām reliģijas socioloģijas problēmas. Pēc Bergera domām cilvēks savā ikdienas dzīvē tiecas uz jēgpilnu vietu. Uz to virzīta viņa darbība, kuras rezultāts ir cilvēka radītā, viņam pretī stāvošā, ārējā un svešā sociokulturālā pasaule. Tādējādi jau pašā cilvēka socialitātē ir iekļauta antropoloģiski nepieciešamā atsvešināšanās.

Reliģija pēc Bergera domām sasaista empīriskās sabiedrību konstrukcijas ar augstāko realitāti, svēto kosmosu, kas paglābj cilvēku no haosa. Līdz ar to reliģija pilda pieredzes sakārtošanas regulatīvo funkciju, padara par likumīgiem sociālos institūtus, ievēdot tos attiecību kosmiskajā struktūrā. Bergers ir pārliecināts, ka reliģija ir sociālās kārtības svētīga kosmizācija.

Viņš pieņem, ka sekularizācijas, t.i., reliģijas privatizācijas, individualizācijas process, kā rezultātā reliģija zaudē monopulu uz augstāko realitātes statusu, ietver sevī sabiedrības dzīves apdraudējumu, ievēdot to dziļā krīzē. Mūsdienu cilvēks atbrīvojas no tradīcijām. Viņš dzīvo situācijā, kurā kā pamatjēdziens dominē nevis „liktenis”, bet gan „izvēle”. Cilvēks meklē reliģijā iekšējās brīvības pieredzi. Bergers atzīst dialoga nepieciešamību starp dažādām reliģiskām tradīcijām.

Bergers domā, ka reliģiskās sistēmas ir tikai sociālas konstrukcijas, bet reliģiskā pieredze eksistē aiz cilvēka dzīves un socioloģiskās analīzes iespēju robežām. Bergeram reliģiskā pieredze ir fenomenoloģiskā apraksta objekts, šeit valda agnosticisms tajā nozīmē, ka socioloģiskās argumentācijas nedrīkst izmantot ne ateistiskiem, ne reliģiskiem secinājumiem. Šāda veida mēģinājumi pēc Bergera domām nozīmētu zinātniskās procedūras pārkāpumu.

BHASKĀRS

Bhaskārs Rojs (dz. 1930) – britu sociologs. Reālistiskā virziena pārstāvis. Būtisks Bhaskāra socioloģijas aspekts ir tranzītu zinātnes objektu izdalīšana. Ar tranzītiem objektiem Bhaskārs saprot modeļus un jēdzienus, kas radīti, lai reprezentētu būtiskus netrānzītus objektus un esamības struktūras. Tādā veidā nodalot cilvēka darbības, kas balstās cilvēku apsvērumos, no darbību vadošajām sociālajām struktūrām, Bhaskāra transcendentālais reālisms iezīmē ontoloģiska bezdibeņa realitāti individu un sabiedrības starpā, jo vairs nav iespējams apgalvot, ka cilvēki kā sociālie aģenti rada noteiktas struktūras.

Pēc Bhaskāra domām sabiedrība vēsturiski apsteidz individuus, tādējādi vienīgie iespējamie ir atražošanās procesi. Piemēram, varas struktūra atražojas bez varas pielietošanas, bet vara tiek pielietota bez jebkāda konflikta klātbūtnes.

Socioloģiju pēc Bhaskāra domām interesē nevis masu vai grupu uzvedība, bet gan stabilas attiecības starp indivīdiem vai starp grupām. Pie kam Bhaskāra traktējumā attiecības nenozīmē mijiedarbību, jo jēdzienu sistēma, kas aptver aktīvās puses, ir pozīciju sistēma. Šāda attiecību koncepcija palīdz koncentrēties uz jautājumiem, kas saistīti ar darbības strukturālajiem apstākļiem, uz sabiedrības iekšējo konfliktu varbūtības noteikšanu. Tādējādi Bhaskāra attiecību socioloģija ir savienojama gan ar teorijām, kuru centrā ir indivīds, gan ar kolektīvismu pamatojošām mācībām, tai pēc viņa domām ir vispārinošas un vēsturiskās zinātnes statuss.

BLAUSS

Blauss Pīters Mikaelš (dz. 1918) – amerikāņu sociologs. Viņa darbības agrīno periodu ietekmējusi M.Vēbera mācība un strukturālais funkcionālisms. Tā iespaidā Blauss nodarbojies ar formālo organizāciju strukturālo izmaiņu problēmām, kā arī analizējis modernās sabiedrības birokrātijas attīstību.

Vēlākos radošās darbības posmos Blauss uzstājas pret strukturālā funkcionālisma pamatatziņām, gan akcentējot normatīvo modeļu diferencējošo lomu modernajos sociālajos procesos, gan izstrādājot šo procesu plaša mēroga empīrisko pētījumu programmu.

Teorētiska personisko pozīciju pārvērtēšana Blausu noveda pie sociālās apmaiņas versijas formulējuma. Tieši šajā jautājumā viņš kopā ar Homanu tiek uzskatīts par klasiķi. Atšķirībā ko Homana, kurš piedāvāja psiholoģizētu sociālās apmaiņas teorijas variantu, Blauss centās mikrolīmeņa uzvedības stratēģiju analīzi savienot ar sabiedrības makrostrukturālajiem pētījumiem.

Sociokulturālās dinamikas pamatā pēc Bausa domām ir apmaiņas akti, jo jebkura sociālā mijiedarbība ir noteikta apmaiņa, vispirms jau mērķtiecīgas darbības apmaiņa pret stimuliem. Kā pamatstimuli kalpo apsvērumi par labumu, izdevīgumu un apbalvojumu. Apmaiņa pēc Bausa domām ir tāds indivīdu asociācijas tips, kas ietver darbības, kuras atkarīgas no saņemtajiem apbalvojumiem un kuras izbeidzas tad, kad beidzas šo apbalvojumu gaidas. Gala rezultātā sociālās apmaiņas pamatā ir principi, kas balsta ekonomiskās uzvedības modeli, bet šīs koncepcijas metodoloģiskie pamatojumi ir reducējami uz neobiheiviorismu.

Noteicošais faktors shēmā stimulš – reakcija pēc Bausa domām ir varas attiecības, kas nostiprina leģitīmu monopolu uz apbalvošanu. Leģitimizācijai savukārt nepieciešama tāda kultūrā nostiprināta vērtību un normu sistēma, kuru atzīst apmaiņas dalībnieki.

Blauss ir pārliecināts, ka sabiedrības makrostrukturālas izaug no apmaiņu tīklojumiem, pildot regulējošās un organizatoriskās funkcijas. Apmaiņu ķēdīšu variantu daudzveidība nepārtraukti

rada izvēles situācijas, kas, no vienas puses, noved pie statusu hierarhizācijas, bet, no otras puses, pie pastāvīgas konfliktu producēšanas sociālās apmaiņas tīklos. Vairākums no šiem konfliktiem pēc Bausa domām tiek dzēsti turpmākajos apmaiņas aktos, pakļaujoties noteiktiem likumiem (principiem).

Bauss šajā sakarībā izdala 7 likumus, no kuriem četri attiecas uz darbības un stimula nepastarpinātajām savstarpējām attiecībām, trīs raksturo apmaiņas pārindividuālos aspektus. Daļu no iespējamajiem konfliktiem nav iespējams apslāpēt sociuma mikrolimenī. Tas pēc Blausa domām ir saistīts ar autsaid-eriem, kuriem arvien vairāk sašaurinās iespējas iesaistīties apmaiņu tīklos, kā arī ar opozicionāru spēku rašanos.

Opozīcija Blaus interpretē kā reģenerējošu faktoru, kas tiecas uz resursu pārdalīšanu, reorganizējot makrostruktūras (varas attiecības, valdošos apmaiņas aktus) un deleģimizējot valdošās normas. Opozīcijas spēks ir atkarīgs no 4 faktoriem: saliedētības, solidaritātes, politizēšanas pakāpes un ideoloģijas izpausmēm.

BLOHS

Blohs Erists (1885-1977) – vācu filozofs, sociologs un neomarksistiskas orientācijas publicists. „Cerību filozofijas” autors. Mācījies pie *Zimmela* un *M. Vēbera*. Bloha mācības centrālā kategorija ir „cerība”. Pēc viņa domām cilvēks ir dzīvnieks, kuru apmierināt ir ļoti grūti. Ja tam ir viss neieciešamais, tad reizē ar apmierinājumu parādās jaunas mocošas vēlmes, kas cilvēkam liek konstruēt potenciāli iespējamo, vēl nepabeigto.

Blohs uzskatīja, ka „iespējamā” alternatīva ir „nekas” – pasaules procesa beigas. Viņš bija pārliecināts, ka vēsturei ir vajadzīgi indivīdi, kas spējīgi aktīvi darboties vēl tikai „iespējamā” sfērā, tāpat domāja, ka vienīgi noteikta cilvēku daļa dzīvo un darbojas tagadnē, pārējie tajā dzīvo tikai ārēji, īstenībā piederot pagātnei.

Marksisms Bloha traktējumā ir cerību akts, kas savieno konkrētu teoriju un praksi ar objektīvi reālu pasaules evolūcijas iespējamību. Reliģija savukārt pēc Bloha domām ir ne tikai atsvešināšanās un pašatsvešināšanās produkts, bet arī jauno debesu un jaunās zemes gaidas.

Visu savu radošo mūžu Blohs aizstāvēja ideju par potenciāli iespējamo sociālisma modeļu daudzveidību, būdams pārliecināts, ka padomju pieredze nekādā gadījumā nevar kalpot kā etalons. Neraugoties uz to, ka Blohs nereti tiek raksturots kā Oktobra revolūcijas filozofs, viņš jau 1918. gadā nosauca Ļeņinu par sarkano caru.

BLŪMERS

Blūmers Herberts (1900-1987) – amerikāņu sociologs un sociālpshologs, interakcionisma Čikāgas skolas pārstāvis. *Mīda* skolnieks, konceptuāli balstījies arī uz Djūija un *Kūlija* mācībām. Ieviesa apritē terminu “simboliskais interakcionisms”.

Savus uzskatus Blūmers balstīja uz nostādņēm, ka objekta nozīme jānosaka, nevis ņemot vērā tā īpašības, bet gan lomu cilvēku dzīvē. Pie kam nozīmju noturība padara cilvēku mijiedarību par primāru, ļaujot to institucionalizēt. Pēc Blūmera domām mijiedarbībā ir izdalāmi divi līmeņi: 1) nesimboliskais, kas apvieno visu dzīvo, un 2) simboliskais (tikai cilvēkam piemītošais).

Cilvēki rada žestus un interpretē citu cilvēku žestus, to uzvedība verbāli atspoguļojas valodā. Blūmers ir pārliecināts, ka ar zīmju palīdzību cilvēks strukturē apkārtējo pasauli. Attīstot un izmainot nozīmes, cilvēki izmaina pasauli. Sociālā dzīve pēc Blūmera domām gala rezultātā ir uzvedību koordinējošu indivīdu producēts interpretāciju, vērtējumu un noteiksmju produkts. Sociālās dzīves pētījumiem jābūt orientētiem uz pārdomām par darbojošos subjektu simboliskajiem procesiem, kas vērsti uz to, lai balstītu struktūru funkcijas.

Realitāti konstruējošās interpretācijas pēc Blūmera domām darbojas divos – iekšējās un ārējās – komunikācijas līmeņos. Iekšējā komunikācija producē interpretācijas, kas raksturojamas kā mijiedarbība starp diviem “Es”. Pirmais “Es” ir sevis redzēšana ar citu acīm, t.i., līdzīgi attēlam spogulī. Tas indivīdam rada distanci attiecībā pret sevi, palīdzot ieņemt noteiktu pozīciju. Otrais “Es” ir izteikti subjektīvs, t.i., to raksturo sevis redzēšana, kas ir kreativitātes avots.

Ārējo komunikāciju rada tiekšanās uz rezultātu un darbību kooperācija ar citiem, lai to sasniegtu. Ārējā komunikācijā pēc Blūmera domām no cilvēka prasa prasmi pieņemt cita lomu. Tādējādi jebkura darbība vienmēr ir dialogs, kuru cilvēks ved ar sevi un ar citiem. Šajā sakarībā Blūmers risina kolektīvās darbības veidošanās problēmas.

Blūmers bija viens no masu sabiedrības problemātikas

aizsācējiem amerikāņu socioloģijā. Viņa masu kā elementāru spontāni izveidojušos grupējumu traktējumam bija liela nozīme gan masu komunikācijas konceptualizācijā, gan masu auditoriju pētniecības teorētiskajā orientācijā. Blūmers uzskatīja, ka sabiedrība kopumā veidojas procesuāli ar situācijām, kurās satiekas konstruktīvā darbībā un mijiedarbībā esoši indivīdi.

Blūmera teorētiskā koncepcija izpaudās prasībā pārskatīt socioloģijas metodoloģiju un metodes, sociohumanitāro zinātņu nozīmi kopumā, kā arī prasībā kritiski izvērtēt klasiskās socioloģiskās doktrīnas. Viņš postulēja tādu metodoloģiju, kura savieno zinātniskos un humānistiskos pētniecības ceļus un paņēmienus, kas prasa intīmu iepazīšanos ar pētāmo dzīvi. Šāda pieeja, izsakoties Blūmeram vārdiem, ļauj zināmā mērā izvairīties no scientiski orientētās empīriskās socioloģijas saturiskās nabadzības.

BODRIJĀRS

Bodrijārs Žans (1929-2007) – franču filozofs, sociologs un kulturologs. Mēģināja radīt objektu strukturālistisko teoriju, kuras iekšēju loģiku nevar pilnībā aptver ar patēriņa, ražošanas un vērtības jēdzieniem. Papildināta ar subjektīvajiem faktoriem, kas interpretēti ar psihoanalītisko terminu palīdzību, šī teorija visdrīzāk reprezentējas kā zīmju ražošanas un patēriņa loģika. Lietas pēc Bodrijāra domām ir sadzīves mitoloģija, kas apslāpē bailes no laika un bailes no nāves.

Bodrijārs centās modificēt marksistisko teoriju uz valodas teorijas izstrādes rēķina. Visus vērtību veidus (vispirms jau lietošanas un maiņas vērtību) Bodrijārs aplūkoja kā simbolisko apmaiņu, jo, piemēram, tādi akti kā upurēšana, apdāvināšana nav savienojami ar ekvivalentuma shēmu, kas valda pār vērtību pārdalīšanu, tāpat vikingu vadoņa noguldījums, kas ierakts zemē nevis, lai uzkrātu līdzekļus, bet gan lai apstiprinātu personisko varenību, nav izskaidrojams ar tradicionālo ekonomikas kategoriju palīdzību.

Pretnostatot simbolisko apmaiņu politiskās ekonomijas sistēmai, Bodrijārs apgalvoja, ka lietošanas vērtība tikpat lielā mērā ir sociāli determinēta kā maiņas vērtība. Taču, par cik prioritāra ir maiņas vērtība, lietošanas vērtība attiecībā pret to reprezentējas kā realitātes princips.

Aplūkojot masu jēdzienu, Bodrijārs konstatēja, ka tās nav iespējams aprakstīt pozitīvās kategorijās, jo jebkura masu interpretācija, tāpat kā katrs mēģinājums iedarboties uz tām, sastopas nevis ar pretdarbību, bet gan ar inertumu – stratēģisku bezdarbību.

Jēga pēc Bodrijāra domām noteiktas stratēģijas ietvaros ir atvasināta no jēdzieniem, kas sākotnēji nav aplūkotas kā centrālās kategorijas, t.i., no tādiem jēdzieniem kā “spēle” vai “vara”. Bodrijārs uzskatīja, ka šī atvasināšana vienlaikus ir jēgas translācija, un to vienmēr ir nodrošinājusi noteikta tradīcija. Sagraujot kārtību, kad zīmes tiek ražotas un patērētas tāpat kā lietas, valodas un subjektivitātes metaforiskos pamatojumus no maina metamorfozes princips. Tā, piemēram, reklāmu personāžu

brīnumainās pārvērtības ne tikai metaforiski norāda uz reāla produkta noderību, bet paši ir tā realitāte, kura tiek pārdota. Izspiežot metaforu, izzūd pati valodas, tātad arī subjektivitātes iespējamība.

BURDJĒ

Burdjē Pjērs (1930-2002) – franču filozofs un sociologs. Savu mācību Burdjē nosauca par darbības filozofiju, norādot uz sabiedrības teorijas atšķirību no holistiskiem un strukturālistiskiem priekšstatiem, kas gala rezultātā aktieru lomu reducē uz struktūru mijiedarbībām. Centrālā problēma Burdjē mācībā: konstatēt attiecības starp izziņu un darbību, kas pētniecībā kļūst par subjekta un objekta savstarpējām attiecībām. Izziņas mērķis pēc Burdjē domām ir sapratne, kas funkcionē ar objektivācijas palīdzību. Vienā līmenī ar fenomenoloģiskajiem un objektivistiskajiem izziņas paņēmieniem Burdjē nostādīja arī prakseoloģisko izziņu.

Viņa izvirzītajam prakses jēdzienam ir zināma līdzība ar dzīves izpratni pragmatismā. Burdjē izpratnē praksi nosaka objektīvo struktūru un kultūrā dziļi apgūto struktūru dialektika, kas vienlaikus atklāj, ka apgūtās struktūras nevar pilnībā izskaidrot, balstoties uz objektīvajām struktūrām, tāpat arī objektīvās struktūras nevar viennozīmīgi izsecināt no darbojošos personu nodomiem.

Dziļi apgūtās struktūras Burdjē traktēja kā dispozīciju sistēmu, līdzīgā veidā raksturojot arī prakseoloģisko izziņu kā dialektisku mijiedarbību starp objektīvajām struktūrām, no vienas puses, un dispozīciju sistēmu, no otras puses. Organisko jeb mentālo dispozīciju un neapzināto domāšanas, uztveres un darbības shēmu sistēmu Burdjē nosauc par habitusu, kas apvieno objektīvismu un subjektīvismu, nodibinot saites starp struktūru un praksi.

Habitus pēc Burdjē domām vienlaicīgi ir prakšu veidošanas shēmu sistēma un prakšu uztveres un novērtēšanas sistēma. Abos gadījumos šīs operācijas pauž sociālo pozīciju, kādā habituss ir formējies. Habituss veido prakses un priekšstatus, kas objektīvi diferencējas un ir pakļaujami klasifikācijai, taču nepastarpināti tos var uztvert vienīgi tie aģenti, kuri zina klasifikācijas shēmas un kodus, kas nepieciešami sociālās jēgas izpratnē. Prakse, kā arī tās teorija ir dialektisku attiecību produkts starp situāciju un habitusu – ilgstošu dispozīciju sistēmu.

Burdjē uzskatīja, ka darbību nenosaka vieni vienīgi ekonomiskie priekšnoteikumi, to būtiski ietekmē arī habitusa forma. Sociālā grupa un šķira ir kaut kas vairāk kā tikai tās ekonomiskais stāvoklis. Atšķirības dažādu habitusa formu iedarbības rezultātā ir arī simboliskas, kuras savukārt demonstrē indivīdi. Indivīdi saglabā savu tagadējo un iepriekšējo stāvokli sociālajā struktūrā habitusa formu veidā, kas ietver sevī gan sociālo personību ar visām dispozīcijām, gan norādes uz sabiedrisko pozīciju.

Kaut gan aktieru darbība pēc Burdjē domām ir interešu motivēta, pats interešu jēdziens ir sarežģīts un neviennozīmīgs. To var aplūkot plaši, t.i., kā norādi uz to, ka katrs darbības galamērķis var tikt traktēts kā interese. Šaurāka interešu izpratne korelējas ar prestiža, bagātības vai varas jēdzieniem. Burdjē akcentēja tieši šaurāko traktējumu, ar interesēm saprotot tieksmi pēc materiālā izdevīguma, kuru analizējot viņš lietoja ekonomikas terminoloģiju. Būtībā Burdjē jēdzienu „intereses” interpretēja kā tieksmi pēc varas, uzsverot, ka sociālā dzīve demonstrē pastāvīgu cīņu par varu pār citiem.

Burdjē sniedza arī varas realizācijas formu aprakstus, ieviešot divus jēdzienus: ekonomiskais kapitāls un kultūras kapitāls. Piešķirot kultūrai kapitāla statusu, Burdjē balstījās uz apsvērumu, ka kultūra, gluži tāpat kā ekonomiskais kapitāls dod labumus, kas nav izsmeļami ar ekonomisku bagātību. Kultūra ir simboliskais kapitāls, proti, kultūra pārvēršas par varas sasniegšanas līdzekli, pateicoties sabiedrībā eksistējošajam pretstatam starp leģitīmo un neleģitīmo kultūru.

Burdjē visvairāk interesēja leģitīmā kultūra, kurā viņš centās atrast sociālās varas mehānismus. Burdjē norādīja, ka ekonomiskais kapitāls jūtami iespaido kultūras saturu, t.i., kulturālā darbība prasa ieguldījumus, un tā pieejama indivīdiem atkarībā no viņu līdzekļiem. Tādējādi ekonomiskais kapitāls, ja tas sadalīts nevienlīdzīgi, pieļauj privileģētu nodarbību veidu pastāvēšanu, kuri var kalpot kā varas izpausme, nodrošinot veiksmi cīņā par to. Šeit Burdjē atsaucās uz M.Prustu, kas akcentējis divas attieksmes pret kultūru: pirmā – patiesā attieksme, otrā – uzspēlētā, jo virzīta uz izdevīgumu un varu. Pie otrās attieksmes Burdjē pieskaitīja visu pasauli, pat tajos gadījumos, kad tai ir interese par kultūras parādībām.

Tajā pašā laikā vienlīdzīgs ekonomiskais kapitāls ne vienmēr determinē vienlīdzīgu kultūras praksi. Burdjē pieļāva kultūras prakses autonomiju attiecībā pret ekonomiskajiem līdzekļiem, jo noteiktiem sociālajiem fenomeniem ar vienādiem ekonomiskajiem līdzekļiem var būt atšķirīga kultūra. Kultūras praksē cilvēki atšķiras, jo viņu īpašumā ir dažāds kultūras kapitāls. Tādējādi nevar izdarīt secinājumu, ka pie vienādām ekonomiskajām iespējām pastāv vispārēja kultūras vienlīdzība.

Simboliskais kapitāls, atšķirīgas zīmes un distancējošas darbības ļauj indivīdiem norobežoties vienam no otra, pastiprināt ekonomiskās atšķirības. Valdošā šķira mūsdienu sabiedrībā dominē, ne tikai pateicoties ekonomiskajam, bet arī simboliskajam kapitālam. Pēc Burdjē domām līdzās uzņēmējiem pie valdošās šķiras pieder arī intelektuāļi. Atšķirības zīmes (tituli, apģērbs, valoda) rada atšķirības starp grupām. Pie varas esošajiem simboliskais kapitāls ir uzticības, kredīta kapitāls.

Burdjē redzēja atšķirības ekonomiskas un simboliskas vardarbības starpā, kur simboliskā vardarbība tiek traktēta kā izkrāšņota, līdz nepazīšanai izmainīta, pat atzīta vardarbība, kas darbojas habitusa formu apguves procesā. Pie kam sabiedrības attīstības gaitā simboliskā vardarbība kļūst arvien neatkarīgāka no personībām un to uzvedības.

Sociālās pozīcijas Burdjē aplūkoja kā šķiru un grupu cīņas stratēģijas, pie kam šajā procesā ievērojamu lomu spēlē ne tikai dzīves objektīvie apstākļi, bet arī priekšstati, kuri sociālajiem subjektiem izveidojušies vienam par otru. Šīs struktūras kļūst par simboliskām formām, kas vai nu sekmē grupu un šķiru veidošanos, vai arī veicina distanču rašanos sabiedrībā un tās sadalīšanos. Tādējādi tās nosaka vēsturi un pašas ir vēstures produkts.

DÄRENDORFS

Däreendorfs Ralfs (dz. 1929) – vācu sociologs un politiskais darbinieks. Viens no galvenajiem sociālā konflikta koncepcijas pārstāvjiem. Pozitīvisma ietekmē socioloģiju definē kā uz pieredzi balstītu zinātņu, kam jārūpējas par to, lai sociālo pasauli cilvēkam atklātu ar tādu izteikumu palīdzību, kuru pareizību vai maldīgumu apliecina sistemātiski novērojumi. Šādu novērojumu rezultātā cilvēki ātri aptver, ka viņu uzvedībā iejaucas sabiedrība. Tāpēc socioloģijai jāpēta cilvēku uzvedība sabiedrības un indivīda virzību krustpunktā.

Sabiedrību Däreendorfs interpretē kā jebkuru sociālo saišu veidu, sākot ar pašu šaurāko un beidzot ar visplašāko. Katrā grupā un katrā sabiedrībā cilvēki reprezentējas kā noteiktu pozīciju nesēji. Taču jebkura sociālā pozīcija ne tikai ieliek cilvēku citu cilvēku pozīciju laukā, bet arī ievieto to specifisku gaidu sfērā. Däreendorfs uzsver, ka katra pozīcija ir saistīta ar noteiktu sociālo lomu, kam apkārtējo personiskās vēlmes un domas var arī nebūt pārāk svarīgas. Līdz ar to sociālās lomas ir saistītas ar piespiešanu. Vienlaikus tiek izstrādāta sociālo sankciju sistēma.

Sociālo grupu būtiska pazīme ir piespiešanas normatīvais raksturs. Däreendorfs uzsver, ka bez sekošanas normām eksistē arī sankciju radīšana, traktēšana un realizācija. Paklausīga sekošana nostabilizētajām normām paver labākas iespējas sociālajai kustībai uz augstākām pozīcijām, kas savukārt dod pilnvaras uz normu veidošanu, interpretāciju un sankciju pielietošanu pret nenormatīvu uzvedību. Šādu pilnvaru kopums nozīmē varu, kura saistībā ar pretpolu – nepieciešamību pakļauties varai, noved pie konfliktu, ko rada tās pašas struktūras, kas veido integrāciju.

Ar konfliktu Däreendorfs saprot visus strukturāli radītos pretstatus starp normām un gaidām, institūtiem un grupām. Šāds apsvēruma ir pamatā Däreendorfa šķiru traktējumam, proti, ka tās ir konfliktējošas sociālās grupas, kuru definēšanas pamatā ir līdzdalība varā vai arī izslēgšana no jebkuras varas sfēras. Ja viens sabiedrības funkcionēšanas aspekts parāda stratifikāciju, integrāciju un līdzsvaru, tad otrs – varu un konfliktus. Däreendorfs koncentrē uzmanību tieši uz otro, uzskatot to par visuniversālāko

un auglīgāko. Viņš izdala konfliktus starp dažādām gaidām vienas lomas ietvaros, starp lomām, sociālo grupu iekšienē, starp grupām, kā arī konfliktus visas sabiedrības līmenī un konfliktus starp valstīm.

DERIDA

Derida Žaks (1930-2004) – franču filozofs un literatūras teorētiķis. Viens no vadošajiem postmodernisma pārstāvjiem, t.i., tā virziena pārstāvjiem, kas radīja īpatnēju sociālās analīzes tradīciju, kurā viena no pazīstamākajām tēzēm ir šāda: „Pa-saule ir teksts”. Deridas specifisko vietu postmodernismā nosaka viņa dekonstruktīvisma koncepcija, kuras izejpunkts ir tēze par prāta darbības klasisko formu izsmeltību. Izeju no šīs krīzes Derida redzēja savā dekonstrukcijas metodē. Pēc viņa domām Rietumeiropas domāšana, atbildot uz vieniem un tiem pašiem jautājumiem, risinot vienas un tās pašas problēmas, nevar iziet ārpus jau iepriekš izvirzītu problēmu sfēras. Tas visspilgtāk atklājas filozofiskajās kategorijās un to subordinatīvajā sistēmā, kas pamato izskaidrojuma metodes, nosaka pētniecības objektu, priekšmetu un subjektu. Derida bija pārliecināts, ka vienīgais veids, lai izietu ārpus uzspiestajām nozīmēm, ir to dekonstrukcija ar padziļinātas valodas analīzes palīdzību, jo tā atklāj spontānas domāšanas iespējas, paver ceļu brīvai kombinēšanai ar kategorijām.

Dekonstrukcija ir virzīta uz vēsturisko un kultūras tradīciju iznīcināšanu, t.i., tā uzstājas pret vēsturiskumu un lineārismu sociālo procesu izpratnē. Dekonstrukcijas galvenais mērķis: izprast tekstu kā pašdekonstruējošos fenomenu. Tādējādi Derida uzstājās pret strukturētību, aizstāvot improvizācijas brīvību, t.i., pētnieka tiesības uz tādu spēli, kurai nav cerību uz gala rezultātu.

Deridas dekonstrukcija ir mēģinājums demontēt visu to jēdzienu sistēmu, kas aptver zīmi. Tā vispirmām kārtām ir virzīta uz jomām, kas ir saistītas ar problēmām, kuras radušās valodas dēļ. Tātad dekonstrukcija tiecas uz humanitārās kultūras tekstu dziļu analīzi. Pie kam ar tekstu pēc Deridas domām var saprast visu – tas nepakļaujas vienotam strukturētības principam, tā zīmju nozīmi atklāj konteksti, un šī nozīme ir bezgalīgi mainīga. Katru zīmi var citēt, ielikt iekavās, radot bezgalīgu interpretāciju, jaunu kontekstu skaitu. Pie kam interpretāciju brīvība ir relatīva – nav iespējams noteikt patieso tekstu vērtību, norādot, kurš

no tiem ir labāks, kurš sliktāks. Runājot par dekonstrukcijas pašiem fundamentālākajiem principiem, Derida akcentēja, ka tā ir saistīta ar decentrāciju un diferenciāciju, ka dekonstrukcijas procesā pats galvenais ir nevis logocentrisms, bet gan fonocentrisms, nevis subjekts, bet balss.

DIRKEMS

Dirkems Emīls (1858-1917) – viens no modernās socioloģijas pamatlicējiem. Socioloģijā turpināja *Konta* iedibināto tradīciju. Sabiedrību Dirkems uzskatīja par specifisku realitāti, kas kvalitatīvi atšķiras ne tikai no fizikālās, ķīmiskās un bioloģiskās esamības, bet arī no psihiskās realitātes. Līdz ar to viņš novērsās no *Spensera* mēģinājumiem sabiedrību identificēt ar bioloģisku organismu, kā arī no freidisma mēģinājumiem to psihologizēt. Pēc Dirkema domām sabiedrību raksturo kolektīva, t.i., visiem sabiedrības locekļiem kopīga apziņa, ko veido indivīdu mijiedarbības rezultātā radušies kolektīvie priekšstati jeb sociālie fakti. Dirkems uzskatīja, ka tieši šie fakti ir socioloģijas priekšmets, tos nespēj izskaidrot ne bioloģija, ne individuālā psiholoģija. Viņš bija pārliecināts, ka kolektīvie priekšstati rodas radošās sintēzes rezultātā un tos raksturo objektivitāte (indivīds tos uztver kā realitāti, kas atrodas ārpus viņa) un piespiedīgums (tie valda pār indivīda rīcību ne tikai ārēji, bet arī kā socializācijas procesa rezultāts).

Sevišķi Dirkemu interesēja sociālās solidaritātes problēmas. Viņu nodarbināja jautājums, kā iekārtot sabiedrības dzīvi tā, lai realizētos tās augstākais mērķis – solidāra vispusīgi attīstītu indivīdu sadzīvošana. Sabiedrības, kurās nav solidaritātes, Dirkems uzskatīja par sociāli patoloģiskiem veidojumiem.

Solidaritātes jēdzienu Dirkems saistīja ar darba dalīšanu sabiedrībā, pētot kādu sociālu nepieciešamību pauž darba dalīšana, kādas sociālas vajadzības tā apmierina, kādas ir darba dalīšanas funkcijas, kādas ir šīs dalīšanas nenormālības. Viņš bija pārliecināts, ka darba dalīšana ir vispārbioloģiska parādība, bet cilvēku sabiedrībā tā ietekmē jebkuru dzīves sfēru, integrējot sabiedrības locekļus, nodrošinot sociālā organisma vienotību un radot solidaritāti.

Solidaritāte pēc Dirkema domām ir sabiedrības augstākais tikumiskais princips, augstākā vērtība, ko atzīst visi sabiedrības locekļi. Pēc solidaritātes attīstības pakāpes Dirkems izdalīja divus sabiedrību tipus: sabiedrības, kuras raksturo mehāniskā solidaritāte (ar tām aizsākas cilvēces vēsture), un sabiedrības ar

organisku solidaritāti, kad attīstās sakari, uzlabojas satiksmes līdzekļi un ceļi, aug pilsētas, kurās palielinās iedzīvotāju blīvums, zūd apdzīvotības izkaisīto segmentu robežas, paplašinās darba dalīšana, kolektīvā apziņa dekoncentrējas. Šādā attīstības pakāpē izveidojas jauna darba dalīšanas sistēma, kas attīsta indivīda spējas un talantus un kur katrs indivīds apzinās, ka ir atkarīgs no citiem. Kolektīvā apziņa nediferencētā veidā šeit vairs neaptver sevišķi lielu sabiedrības daļu, mazinās tās intensitāte, t.i., tā paver plašu sfēru individuālās apziņas darbībai. Kolektīvā apziņa kļūst aizvien laicīgāka un racionālāka, abstraktāka un universālāka, tā arvien vairāk orientējas uz indivīdu, un tās ideāls ir cilvēce kopumā.

Darba dalīšanai sabiedrībā pēc Dirkema domām var būt arī negatīvi varianti, proti, tā var novirzīties no savas pamatfunkcijas – organiskās solidaritātes radīšanas un attīstīties nenormālās formās: 1) Kad indivīdi nav piemēroti savai profesionālajai lomai, jo viņiem trūkst nepieciešamo spēju. Tas savukārt mazina citu indivīdu izredzes ieņemt atbilstošu statusu, bet iespējamie konflikti var apdraudēt solidaritāti. 2) Kad darba dalīšana ir organizatoriski neadekvāta un valda profesionālo funkciju koordinētības, darba organizācijas un intensitātes nepietiekamība. 3) Kad radusies anomija – tāds patolģisks sabiedrības stāvoklis, kur vairs neeksistē indivīdu tikumiskā regulācija, un tāpēc organiskā solidaritāte sabrūk.

Anomija raksturīga radikālu sociālo pārmaiņu un ekonomisko krīžu laikmetiem. Tā tādā mērā sakāpina un deformē atsevišķu indivīdu tieksmes un kaislības, ka izjauc personības līdzsvaru. Emocionāli indivīds vairs neizjūt piederību pie savas līdzšinējās grupas, zaudē disciplīnas apziņu un sabiedriskās solidaritātes jūtas.

Savdabīga anomijas izpausmes forma pēc Dirkema domām ir deviance – rīcības un uzvedības novirze no normas, reakcija uz pārmaiņu radīto nestabilitāti un anomiju. Viens no visuzskatāmākajiem deviances veidiem ir noziedzība, un Dirkems bija pārliecināts, ka tā ir parādība, kura nevienā sabiedrībā un nekad neizzudīs. Līdzko kāds smags pārkāpums kļūs retāks, normas kļūs neiecietīgākas pret mazāk smagiem pārkāpumiem. Piedevām vēl noziedzība ir normāla parādība, proti, ir viens no sabiedrības veselības rādītājiem, taču ar vienu noteikumu

– noziedzības līmenis nedrīkst būt augstāks par robežu, kas sabiedrībai var būt kritiska. Dirkems uzskatīja, ka deviancei var būt arī pozitīva loma sabiedrības evolūcijā, jo daudzos gadījumos tā parāda alternatīvus nepieciešamo pārmaiņu ceļus.

Slavens ir Dirkema pētījums par pašnāvībām. Viņš secināja, ka ikreiz, kad kardināli mainās sociālā vide, būtiski izmainās arī pašnāvību biežums. Pašnāvības Dirkems iedalīja 4 grupās: egoistiskās pašnāvības, altruistiskās pašnāvības, anomiskās pašnāvības un fatālistiskās pašnāvības.

Dirkems akcentēja morāles sociālo būtību, tās dievišķo raksturu, būdams pārliecināts, ka gan reliģijas, gan morāles objekts un avots ir sabiedrība. Reliģiju viņš uzskatīja par nozīmīgu sociālu faktoru, kas nodrošina sabiedrības integrāciju. Pievēršoties etnogrāfijai, Dirkems nonāca pie secinājuma, ka visi būtiskākie reliģiskās domāšanas un dzīves elementi ir atrodamī jau pašās primitīvākajās reliģijās. Viņš uzskatīja, ka Dievs nav nepieciešams reliģijas atribūts, domāja, ka reliģijas identifikācijas procesā nepieciešams visus dzīves faktorus sadalīt divās daļās: garīgajos un laicīgajos. Garīgos faktorus pēc Dirkema domām raksturo noslēgtība (aizliegtība) un nodalitība no laicīgās dzīves. Tieši garīgajiem priekšmetiem ir jākalpo par cilvēku centienu, mīlestības un cieņas objektiem. Dirkems bija pārliecināts, ka garīgie faktori, no vienas puses, ir piespiešanas, aizliegšanas un, no otras puses, cieņas un autoritātes avots. Sasakaņā ar Dirkema pārliecību, garīgais iemieso kolektīvus spēkus, iesakņo indivīda apziņā kopēju ideju, saista indivīdus ar kaut ko pārāku par viņiem. Reliģiju raksturo rituālu veikšana, kas virzīta uz svētajiem objektiem, kā rezultātā palielinās sabiedrības solidārais spēks, nostiprinās kopējā apziņa, tiek atbalstīts indivīda gars un pārliecība, kas nepieciešama dzīvei.

Dirkems nepārprotami akcentēja, ka reliģija ir sociālās vides produkts, ka tā rodas saskarsmē, neekonomiskajā sfērā, kas cilvēkiem atnes prieku. Kā piemēru viņš minēja austrāliešu cilšu dzīvi, izdalot tur divus periodus: apnicīga, vienmuļa darba periodu cīņā par eksistenci un kolektīvo svētku periodu, kuru raksturo galējs uzbudinājums, pacēlums, t.i., cilvēki ir spiesti domāt un just savādāk kā parasti. Līdz ar to cilvēkiem rodas priekšstats par divām kvalitatīvi atšķirīgām pasaulēm: laicisko un dievišķo, kas savukārt izraisa ticību kolektīvisma

pārveidojošajam spēkam. Dirkems uzskatīja, ka reliģijas galvenais komponents ir nevis dogmatika, bet gan darbība, rituāli. Pie kam reliģiskos kultus Dirkems saistīja ar vairākām sociālām funkcijām: disciplinējošo (piespiešanu un kontroli), cementējošo (sociālās vienotības stiprināšanu), atjaunojošo (sociālā mantojuma nodošanu nākamajām paaudzēm) un eiforisko (prieka sajūtas radīšanu).

FERAROTI

Feraroti Franko (dz. 1926) – itāļu sociologs, alternatīvās socioloģijas autors. Ievērojams kritiskās socioloģijas pārstāvis. Feraroti interešu pamatsfēras ir vispārsocioloģiskā problemātika, industriālā socioloģija, darba socioloģija, politikas socioloģija, socioloģijas vēsture, nākotnes sabiedrības socioloģija u.c. Visu šo daudzveidību vienotā veselumā satur antitehnicisma un humānisma idejas, Feraroti centieni ar humanizācijas palīdzību pārvērst sociālās disciplīnas par zinātņi.

Pēc Feraroti domām nedrīkst identificēt dabaszinātnes un sociālās zinātnes. Sociālo zinātņu fundamentālākā problēma ir kvalitatīvais aspekts un cilvēciskais faktors. Šeit pētniecības objekta, konceptuālā un metodoloģiskā aparāta, noteiktu empīrisku datu utt. izvēlē pētnieku virza vērtīborientācijas. Izvēle savukārt ir pētnieka pašanalīzes produkts, t.i., sociologa izpratne par savu sociālo būtību.

Sociālo zinātņu specifika, to humānistiskā ievirze sevišķi spilgti izpaužas Feraroti dalības koncepcijā, ar kuru viņš saprot sociologa līdzdalības, personiskās socialitātes, sociālās nosacītības, kultūras tipa, vērtību, intelektuālo stereotipu noskaidrošanu. Tas nepieciešams, lai analizētu savstarpējās sakarības starp pētnieka profesionālo darbību un viņa personību.

Tādā pētnieciskā ievirzē ir konstatējama atšķirība starp dabaszinātnieku un sociologu. Pirmajā gadījumā novērošanas tips nevar zinātnieku ieraut sociālajā esamībā. Pavisam cita situācija ir sociologam. Sociologa specifiskais pētniecības objekts, joma, kurā viņš darbojas kā zinātnieks, ir tāda pati, kādā viņš funkcionē kā personība. Tāpēc nav iespējama un nav pat vēlama sociologa neitralitāte attiecībā pret pētāmo objektu, jo tā aizšķērso ceļu uz šo objektu izpratni.

Feraroti kritiskā socioloģija ļoti asi kritizē gan Rietumu un Austrumu sabiedriskās iekārtas, gan modernos socioloģiskos virzienus un skolas. Ārēji apolītiskā socioloģija pēc Feraroti domām atrodas valdošo šķiru kalpībā un kalpo tam, kas maksā. Tai raksturīgs narcisisms, nespēja redzēt konkrētās situācijas, ieņemt noteiktu pozīciju, tā izslēdz no redzes loka svarīgākās

problēmas, koncentrējas vai nu uz metodoloģisku formālismu, vai uz operēšanu ar abstrakti nenoteiktām kategorijām un konceptuālām shēmām, vai arī uz psiholoģismu.

Liela uzmanību Feraroti velta industriālās un darba socioloģijas kritikai, runājot par esošo sabiedriski ekonomisko attiecību iekonservēšanu un par sociālo problēmu nomaiņu ar psiholoģiskām. Feraroti darbos skarbai kritikai pakļautas tehnokrātiskās teorijas, teilorisms, organizatoriskais mīts, sociālā inženērija, industriālās sabiedrības teorijas, patēriņa ideoloģijas, strukturālais funkcionālisms u.c. mācības.

Modernie sociologi pēc Feraroti domām ir atteikušies no daudzām socioloģiskās domas klasiķu tradīcijām, lai konstruētu sociālās sistēmas, kas, pretendējot uz vēsturiskās attīstības prognozēšanu, patiesībā deklarē tās galu. Feraroti nopietni kritizējis arī padomju socioloģiju par šīs sociālistiskās iekārtas apoloģētiku, par prettautiskas birokrātiskās sistēmas socioloģisko pamatošanu, par antihumānu sociālo attiecību un vienas partijas diktatūras attaisnošanu.

Pēc Feraroti domām nākotnes socioloģija ir alternatīvā socioloģija, kuras fundamentālākā problēma ir šķiriskā struktūra un šķiru konflikti. Tā ir zinātne, kura, no uzplaukstošas šķiras viedokļa raugoties, pēta sabiedrības struktūru ar mērķi to transformēt. Par konsekventas sociālās analīzes objektu ir jākalpo sociālo šķiru un to savstarpējo attiecību vispārējai sistēmai. Šai nav jānodarbojas ar sociālo fenomenu fragmentāru kolekcionēšanu. Tas prasa empīrisko un konceptuālo pētījumu savstarpēju saistību, kā arī propagandēto ideju praktisku īstenošanu. Feraroti ir pārliecināts, ka uz pētniecības objektu nedrīkst lūkoties bezpersoniski, naturālistiski, to nepieciešams aplūkot, skatoties no precīzām sociāli politiskajām pozīcijām.

Nākotnes sabiedrība pēc Feraroti domām ir tāda sabiedrība, kurai nav precedentu vēsturē. Tas vispirmām kārtām saistīts ar valsts un parlamentārās demokrātijas krīzi kopā ar partijisko sistēmu, sterīlo opozīciju utt. Nepietiek ar to, ka valsts tiek pārveidota, tā ir jāznīcina un jānomaina ar starpnacionālām reģionālām apvienībām, kas strukturētas nevis vertikāli, t.i., šķiriski, bet gan horizontāli. Pastāvošajai demokrātijai ir jāpārvēršas par sociokrātiju – demokrātiju no apakšas. Feraroti apgalvo, ka ir jārealizē varas humanizācija pat līdz varas izzušanai

un nāvei. Virzība uz šīm jaunajām sabiedrības struktūrām sākas no apakšas, ietērpties nevalstiskās formās. Par šāda procesa virzītājspēku pēc Feraroti domām kalpos jauns strādnieka tips, kas būs brīvs no partijiskām tradīcijām un ko veidos aizgājēji no citām šķirām. Feraroti uzskata, ka tautas kustība koncentrējas pret valstisko struktūru, kas nav spējīga pieļaut efektīvu, organizatoriski garantētu apakšējo slāņu līdzdalību.

FROMMS

Fromms Ērihs (1900-1980) – vācu un amerikāņu filozofs, sociologs un psihologs. Frankfurtes skolas pārstāvis. Iepazīstoties ar freidismu un pielietojot to klīniskajā praksē, Fromms sāka apšaubīt šo mācību, kā rezultātā radās viņa personiskā koncepcija. Klīniskā prakse Frommu noveda pie secinājuma, ka modernajā sabiedrībā neirožu vairākumus nav reducējams vienīgi uz bioloģiskajiem instinktiem, proti, tām ir sociālas saknes.

Savu koncepciju Fromms nosauca par radikālo humānismu, kuru pēc viņa domām idejiski pamato ne tikai Freids un *Markss*, bet arī izraēļu pravieši un Buda. Fromms uzskatīja, ka Freids ietiecās iracionālo instinktu sfērā, pielietojot izzinošā prāta spēku, *Markss* analogiskā veidā iedziļinājās sociālajā vidē ar mērķi to pārveidot uz prāta un brīvības pamatiem, pravieši cīnījās pret jebkuru elku pielūgšanas formu, uzskatot cilvēkus par augstākiem nekā elki, bet Buda, cilvēka neatkarības radikālais piekritējs, pravietoja par to ilūziju pārvarēšanu, kas tur gūstā cilvēku.

Fromms bija pārliecināts, ka praktiski jebkura mācība – gan reliģiskas, gan laicīgas – satur divas sastāvdaļas: autoritāro un humānistisko. Ja kāda konkrēta mācība ir pie varas, sāk dominēt pirmā tendence, ja tā ir opozīcijā – valda otrā. Fromms domāja, ka pats nosaukums “radikālais humānisms” noraida jebkurus pār cilvēku stāvošus mērķus.

Radikālā humānisma idejiskos iedvesmotājus apvieno konsekventa cīņa pret iracionāliem spēkiem, kas valda pār cilvēkiem. Šī mācība pēc Fromma domām noraida jebkādu cilvēka apspiestību, paužot negatīvo brīvību, brīvību “no kaut kā”. Taču brīvībai ir arī savs pozitīvais aspekts – brīvība “kaut kā dēļ”. Fromms bija pārliecināts, ka ar vienu vienīgu brīvību “no kaut kā” cilvēkam neietiek. Viņš uzsvēra, ka personība, kas nav spējīga attīstīties līdz pozitīvai brīvībai, bet ieguvusi negatīvo brīvību, glābjas no pēdējās, nonākot jaunā atkarībā.

Pētot totalitāros režīmus, Fromms atklāja bēgšanas no brīvības mehānismus, kas izpaužas tendencēs cilvēka personisko gribu pakļaut ārējai autoritātei – partijai, tēvzemei, likum-

am un kārtībai. Tas vienādā mērā attiecas gan uz masām, gan vadoņiem: Hitlers sevi uzskatīja par Likteņa, Nācijas un Dabas ieroci, Staļins vadījās no Valsts interesēm. Šajās sabiedrībās valdošo raksturtipu (sociālo raksturu) Fromms nosauca par autoritāru – sadomazohistisku. Bēgšanu no brīvības Fromms konstatēja arī 20. gs. demokrātiskajos režīmos, vienīgi bēgšanas mehānisms šoreiz ir savādāks. Proti, personība sevi nepakļauj ārējam spēkam, bet gan pilnībā integrējas tajā. Cilvēks it kā iepako sevi krāšņā iesaiņojumā, lai veiksmīgāk pārdotos personību tirgū: iekārtojoties darbā, organizējot lietišķas pazīšanās utt. Šo raksturtipu (sociālo raksturu) Fromms nosauca par konformistisko jeb tirgus tipu.

Fromms bija pārliecināts, ka, nobaudot no Atziņas koka, cilvēki izrāva sevi no dabiskā stāvokļa, proti, no šī brīža viņu organiskā saite ar pasauli, kā arī vienam ar otru bija sarauta. Ja dzīvnieku dzīve pilnībā vai gandrīz pilnībā vadās pēc instinktiem, tad cilvēkiem pašiem jāmeklē atbilde uz jautājumu par savas eksistences jēgu, par savu vietu pasaulē.

Frommu nodarbināja jautājums par to, kādā veidā cilvēki veido saistes ar pasauli un cits ar citu. Šajā sakarībā Fromms iezīmēja divus problēmas risinājuma variantus: virzību uz cilvēka esamību un virzību uz to, ka viņam kaut kas pieder, t.i., uz īpašumu. Fromms, balstoties uz bagātīgu psihoanalītisko praksi, uz mākslas, filozofijas un reliģijas tekstu analīzi, uzskatīja, ka vispilnvērtīgākie (produktīvākie) sakari ar pasauli veidojas uz mīlestības un radoša darba pamata.

Fromms bija pārliecināts, ka radoša darbība ir visa cilvēku dzimuma īpašība, kas tos nošķir no pārējām dzīvajām būtnēm, t.i., radošais darbs nav tikai skulptora vai rakstnieka veikums. Par radošas darbības priekšmetu var kļūt cilvēka dzīve kopumā. Vienkāršs zvejnieks pēc Fromma domām var būt radoša personība daudz lielākā mērā kā viduvējs literāts.

Fromms uzskatīja, ka noteiktu izskaidrojumu prasa arī mīlestības jēdziens, jo nereti ar šo vārdu apzīmē sadomazohistisku atkarību, balstoties uz abpusēju valdīšanas – pakļaušanās principu. Mīlestīb, pirmkārt, reprezentē peronības iekšējo īpašību, bet nevis vienkāršu reakciju uz ārēju kairinājumu mīlestības objekta veidā, otrkārt, tā ir saistīta ar visaugstāko cieņu pret iemīlēto cilvēku, tieksmi darīt viņu laimīgu, ar

attīstību un brīvību. Sadomazohistiskā pieķeršanās savukārt iemīļoto uzlūko kā īpašumu. Mīlestība ir koncentrēta uz esamību, sadomazohistiskā pieķeršanās – uz īpašumu. Ievirze uz to, lai kaut kas piederētu, pēc Fromma domām veidojas tad, kad kaut kādu sociāli psiholoģisku cēloņu rezultātā cilvēks nespēj realizēt sevi mīlestībā un radošā darbībā. Taču neproduktīvs cilvēka eksistences problēmas risinājums ir vienīgi surogāts, kas nav spējīgs pilnvērtīgi nomainīt cilvēka pazaudētos primāros dabas dotumus, kuri neizbēgami ietekmē personību.

Fromms bija pārliecināts, ka koncentrēšanās uz esamību prasa nepārtrauktu attīstību, mūžīgu tapšanu, ka tā ir pati dzīve. Orientācija uz īpašumu savukārt nozīmē dzīves ierobežošanu, sastingušas mūžības ledaino aukstumu. Šajos secinājumos atklājas vēl viena Fromma teorijas šķautne – biofilijas un nekrofilijas polaritāte. Ar nekrofiliju Fromms saprot naidu pret visu dzīvo un mīlestību pret mirušo. To viņš traktēja kā neproduktīvās orientācijas galējo formu, kas izpaužas, piemēram, kodol kara draudos, ekoloģiskajās krīzēs un visas dzīves pakļaušanā industriālās megamašīnas vajadzībām. Pie kam galējā formā nekrofilija izpaužas tieksmē uz totālu sagraušānu. Tas notiek, kad personība nav spējīga uz mīlestību un radošu darbību, kad tai ir atlikusi viena vienīga izeja – visu iznīcināt.

Fromms apgalvoja, ka bēgšana no brīvības ir grēks pret Svēto Garu, ka "labais" ir dzīves apstiprinājums, cilvēka spēku atvēršana. "Ļaunais" savukārt ir cilvēka spēju attīstības traucēšana. Froms bija pārliecināts, ka, darbojoties ar sevi, cilvēks spēj stiprināt sava rakstura produktivitāti. Pretējā gadījumā iespējama degradācija.

FUKO

Fuko Mišels Pols (1926-1984) – franču filozofs, kultūras un zinātnes vēsturnieks. Franču strukturālisma pārstāvis. Izstrādājis t.s. zināšanu arheoloģijas koncepciju, kura pēta vēsturiski mainīgās domāšanas priekšnoteikumu sistēmas, pārsvarā balstoties uz humanitāro zināšanu sfērām (filoloģiju, psiholoģiju, psihiatriju u.c.). Fuko apgalvoja, ka prāta laikmetā rodas pilnīgi jauna neprāta izpratne: cilvēka domu raksturo radikāls diskrētums, jēdzieni negaidīti rodas un izgaist, neprātīgi cilvēki tiek ieslēgti slimnīcās, rodas jauna ārstniecības profesija, kuras uzdevums ir kontrolēt slimos un cietsirdīgi apieties ar tiem. Fuko ir izpētījis, kā Lielās franču revolūcijas laikā radusies klīniskā medicīna. Pēc Fuko domām jaunās klīnikas nevis vienīgi apliecināja izmaiņas medicīnas praksē, bet arī izmaiņas ārsta domāšanā. Jaunajos apstākļos tika ārstēti atsevišķi orgāni, nevis cilvēks kopumā.

Vairāki Fuko pieejas aspekti viņu sasaista ar strukturālismu: 1) holisms, t.i., koncepcija par zināšanu sistēmu kā vienotu veselumu, bet nevis kā atsevišķu elementu kopumu; 2) uzmanības koncentrēšana uz vārdu, t.i., akcenti uz izteikumu sakarību tīkliem zināšanu sistēmas interpretācijā; 3) aizdomas, kas vērstas uz jēgas jēdzienu, t.i., pēc Fuko domām diskursus nevajadzētu analizēt no tā viedokļa, ko tie apzīmē, jo tie reprezentē sevi kā vairāk vai mazāk bezapzinīgu stabili iesakņojušos noteiksmju atspoguļojumi; 4) tiešanās uz diskursu dziļāko struktūru atklāšanu, kā šādu meklējumu pamatprincipu izvirzot zināšanu arheoloģiju; 5) akcenti uz anonīmiem izteikumiem, nevis uz pazīstamu autoru apgalvojumiem.

Fuko bija pārliecināts, ka publiskais diskurss par darbu, dzīvi un valodu atrodams ekonomikā, bioloģijā un filoloģijā. Tam ir sava specifiska izcelsme, proti, šis diskurss ir bagātības, dabiskās vēstures un vispārējās gramatikas klasiskās analīzes mutācija. Fuko domāja, ka cilvēks ir vienlaicīgi pētniecības objekts un subjekts, ka humanitārajām zinātnēm ir jāmaina savs priekšmets, jo pseidopriekšmets „cilvēks” drīz izgaissīs un tā vietā stāsies anonīms diskurss, kurā subjektīvā un objektīvā polaritāte būs pārvarēta.

Fuko sniegtais seksualitātes vēstures apraksts ietver domu, ka sabiedrības paškontrolē ir realizējama dziļu strukturālo principu palīdzību, kuri nosaka kādus vārdus drīkst izrunāt, bet kādus nedrīkst.

GARFINKELS

Garfinkels Harold (dz. 1917) – amerikāņu sociologs. Ievērojams fenomenoloģiskās socioloģijas pārstāvis. Termina „etnometodoloģija” autors. Etnometodoloģija pēta metodes, ar kuru palīdzību cilvēki atkalatjauno sociālo pasauli. Šī virziena pārstāvji izmanto to socioloģisko pieeju, kuru attīstīja Šucs. Viņi ir pārliecināti, ka sociālā dzīve ir sakārtota tāpēc, ka sabiedrības locekļi aktīvi dod tai jēgu. Etnometodoloģijas galvenais uzdevums ir atklāt, kā sabiedrības locekļi veic savu uzdevumu aprakstīt un izskaidrot kārtību pasaulē, kurā tie dzīvo.

Garfinkels balstās uz pārliecību, ka ikdienas dzīvē cilvēki savās pārdomās par sociālo pasauli, tās kārtību lieto tā saucamo dokumentālo metodi, kad bezgalīgajā pazīmju daudzveidībā tiek atrasti konkrēti aspekti, kas ir klātesoši jebkurā situācijā vai kontekstā un kalpo kā oriģinālā parauga eksistenci apstiprinošie dokumenti. Pēc Garfinkela domām ikdienas dzīvē cilvēki nepārtraukti akcentē parauga daļas ar mērķi aprakstīt situāciju kopumā, kā arī lai sakārtotu sociālo realitāti.

Lai pierādītu savas metodes lietderīgumu, Garfinkels ir izdarījis vairākus eksperimentus. Vienā no tiem kādas universitātes Psiholoģijas fakultātes studenti bija lūgti piedalīties psihoterapijas seansā, kas tika raksturots kā jauna pieeja. Studentiem palūdza īsi izklāstīt viņu personisko problēmu un pēc tam uzdot jautājumus speciālistam-psihoterapeitam. Pie kam speciālists atradās citā istabā, arī eksperimenta dalībnieki nevarēja redzēt cits citu (komunikācija norisinājās ar speciālas sarunu ierīces palīdzību). Pēc eksperimenta noteikumiem speciālists uz uzdotajiem jautājumiem drīkstēja atbildēt vienīgi ar „jā” un „nē”. Studenti nezināja, ka cilvēks, kas atbildēja uz jautājumiem nemaz nebija psihoterapeits, bet atbildes „jā” un „nē” bija jau iepriekš izplānotas atbilstoši nejaušu skaitļu tabulai. Taču, neraugoties uz to, ka atbildes nebija stingri determinētas un tās neattiecās uz jautājumu saturu, studenti tomēr tās vērtēja kā noderīgas un pārdomu vērtas. Situācijās, kad atbildes tomēr šķita pretrunīgas un pārsteidzošas, studenti pieņēma, ka „psihoterapeitam” nav zināmi visi viņu gadījuma fakti. Tādā veidā pēc

Garfinkela domām studenti konstruēja kārtību ar dokumentālās metodes palīdzību.

Pēc Garfinkela ieceres tamlīdzīgi eksperimenti izgaismo to, kā cilvēki savā ikdienas dzīvē kopumā konstruē un sakārto sociālo pasauli. Minētais eksperiments pēc Garfinkela domām vienlaikus ilustrē etnometodoloģijas centrālo ideju – indeksācijas ideju, pēc kuras jebkura priekšmeta vai uzvedības jēga ir kontekstuāli determinēta, t.i., tā tiek indeksēta noteiktā situācijā kā rezultātā jebkurš ikdienas dzīves skaidrojums īstenojas ar atsauci uz konkrētiem apstākļiem. Piemēram, jau minētie studenti pārdomāja „psihoterapeita” atbildes, iekļaujoties konkrētā situācijā: viņi atradās universitātē un bija pārliecināti, ka viņiem ir darīšana ar īstu psihoterepeitu. Ja tās pašas atbildes uz tiem pašiem jautājumiem būtu iegūtas citā situācijā, piemēram, kafejnīcā, un psihoterapeita lomā uzstātos kāds cits cilvēks, tad rezultātu interpretācijas būtu pavisam savādākas. Šajā sakarībā Garfinkels apgalvo, ka jebkuras darbības jēgu iespējams aplūkot vienīgi noteiktā kontekstā, no kā savukārt izriet programmatiska etnometodoloģijas atziņa – uzvedības racionalitātes pazīmēm ir jābūt izsecinātām no pašas uzvedības.

Garfinkels koncentrē uzmanību uz atsevišķu, unikālu sociālās mijiedarbības aktu pētniecību, kas gala rezultātā tiek identificēti ar verbālo komunikāciju. Pēc viņa domām socioloģijas pamatuzdevums ir ikdienas dzīves racionalitātes noskaidrošana, kas ir pretstatā ar zinātnisko racionalitāti.

GELBREITS

Gelbreits Džons Kenets (1908-2006) – amerikāņu ekonomists, sociologs un sabiedriskais darbinieks. Viens no ievērojamākajiem 20. gadsimta liberālajiem ekonomistiem-teorētiķiem. Gelbreits kritizēja uzskatus, ka ekonomiskajā tirgū notiek brīva konkurence. Viņš bija pārliecināts, ka patēriņa sabiedrība attīsta ekonomisko nesabalansētību, jo tā pārāk daudz resursu virza uz patēriņa priekšmetu ražošanu, bet nepietiekami – uz sabiedriskajām vajadzībām un infrastruktūru. Gelbreits dokumentāli pierādīja brīvā tirgus kapitālisma tendenci radīt privātu varenumu un vienlaikus sabiedrisku nabadzību.

Gelbreits nesatricināmi ticēja valdības lomai ekonomiskajā plānošanā, pierādot, ka lielo korporāciju motivācija ar atkarīga no valsts institūtu ietekmes. Korporācijas vada tieksme pēc drošības, bet nevis tendences iegūt maksimālu peļņu. Lielu nozīmi Gelbreits piešķīra reklāmai, jo tur viņš redzēja svarīgu varas iegūšanas un ekspansijas nostiprināšanas līdzekli. Taču korporāciju darbību ierobežo citu firmu, arodbiedrību, patērētājgrupu un valdības līdzsvarošais spēks.

Gelbreits pakļāva aizdomām vairākas vispāratzītas tēzes, uz kurām balstās mūsdienu ekonomiskā teorija. Piemēram, Gelbreits bija pārliecināts, ka atšķirības starp privāto un valsts ekonomisko sektoru lielā mērā ir izdoma, nevis realitāte. Tāpat viņš nepiekrīta tam, ka akcionāriem un direktoriem ir ievērojama loma mūsdienu kompāniju vadībā. Gelbreits bija pazīstams arī kā disidents, kas asi kritizēja savas valsts – ASV – politiku, ieskaitot karu Vjetnamā un iebrukumu Irākā. Gelbreits pievērsies arī futuroloģijai un kļuva par vienu no Romas kluba izveidotājiem, lai analizētu un plānotu civilizācijas nākotni.

GELĒNS

Gelēns Arnolds (1904-1976) – vācu filozofs un sociologs. Viens no filozofiskās antropoloģijas pārstāvjiem. Kritizējot iepriekšējo cilvēkam veltīto mācību spekulatīvismu, Gelēns akcentēja savu pētījumu empīrisko dabu. Pēc viņa domām filozofiskajai antropoloģijai ir jāizvirza tikai tādas hipotēzes, kuras var pārbaudīt ar atsevišķu zinātņu sniegto konkrēto faktu palīdzību.

Gelēns bija pārliecināts, ka: 1) virs rasu, nacionālo, cilšu utt. pazīmēm eksistē cilvēku dzimtas vienotība; 2) indivīds ir vienots veselums. Viņš noraidīja duālistisku cilvēka interpretāciju, būdams pārliecināts, ka savā mācībā viņš izmantojis psihofiziski neitrālus jēdzienus. Kā galveno starp tiem viņš izvirzīja darbības jēdzienu, kur sakrīt iekšējais un ārējais, fiziskais un psihiskais, ķermeniskais un dvēseliskais. Līdz ar to Gelēna mācībā cilvēks tiek definēts kā darbīga būtne, kuras specifiskā bioloģiskā forma izvirza viņa intelekta, darba, valodas un citu īpašību nepieciešamību.

Aiz laboratorijas eksperimentu robežām, kas uzvedību sada la stimulus un reakcijās, pēc Gelēna domām vispār nav iespējas pielietot cēloņu un sekū jēdzienus. Cilvēka holistisko realitāti raksturo visu šīs sistēmas elementu funkcionālā mijiedarbība. Līdz ar to cilvēka eksistences morfoloģiskie, psiholoģiskie un sociāli kulturālie aspekti izpaužas kā vienotā veseluma apakšsistēmas.

Gelēns noraidīja darvinisma dabiskās izlases teoriju, jo cilvēka ontogēnēzē nav atrodama cilvēkveidīgā pērtiķa tālāka attīstība un pilnveidošanās, bet pavisam cita attīstības līnija: daudzi orgāni un funkcijas, no bioloģiskā viedokļa raugoties, vienkāršojas un atgriežas pie iepriekšējām attīstības pakāpēm. Dabiskās izlases prasībām neatbilst arī cilvēka psihiskais aparāts, jo nav apveltīts ar tādām instinktīvām reakcijām, kas veicina dzīvnieku piemērošanos apkārtējai videi. Tieši šī nepietiekamība izraisa instinktu un specializēto orgānu aizvietošanu ar intelektu un roku, kas spējīga uz dažādu rīku izgatavošanu. Minētā nepietiekamība prasa audzināšanu, socializāciju un prasmju pārmantošanu, t.i., determinē sabiedrības un kultūras rašanos.

Gelēns uzvēra, ka darbības sistēma un komunikācija veido kultūras pasauli, cilvēka pasauli. Ārpus šīs pasaules cilvēkam nav ne mazāko izdzīvošanas iespēju, tādējādi nav iespējams dabiskais cilvēks – viņš jau no paša sākuma ir sociāla būtne. Taču jebkurā sabiedrībā funkcionē sava valoda, tehnika, komunikācijas formas, kooperācija un daudzi citi faktori. Tāpēc pēc Gelēna domām nav jēgas runāt ar cilvēka dabisko vidi, jo viņš dzīvo kultūras pasaulē, kas pastarpina piemērošanos praktiski jebkurai zemeslodes videi neatkarīgi no klimata. Cilvēka enerģija nav virzīta uz instinktiem, bet gan uz pasaules apguvi ar prāta un roku palīdzību. Viņš ir spējīgs radīt savu pasauli, taču vienlaikus Gelēns atzīmēja, ka cilvēka eksistence vienmēr ir riskanta un bīstama, t.i., zaudējot instinktus, cilvēkam nepārtraukti jākoordinē ārējo un iekšējo stāvokļu izmaiņas. Dzīvnieks pēc savas dabas ir harmonisks, cilvēkam pašam ir jārada harmonija un jāpārvar haosa apdraudējumi. Tādējādi cilvēks pēc Gelēna domām ir uzdevums sev pašam.

Cilvēks sakārto savu pieredzi gan ar valodas un jēdzieniskās domāšanas, gan ar sociālo institūtu palīdzību. Ja tie kļūst vājāki, cilvēka uzvedība primitivizējas. Sabiedrībās, kurās sagrūst institūti, pēc Gelēna domām rodas agresivitāte, kas izpaužas kā visu cīņa pret visiem. No institūtu noturības ir atkarīga pat cilvēka garīgā veselība, jo tie indivīdus aizstāv no viņiem pašiem.

Institūti nepieciešami, lai cilvēkam būtu identitāte, jo pati cilvēka personība pēc Gelēna pārliecības ir institūts vienskaitlī. Kultūra ir dabisks cilvēka dzīves faktors, tās krīze noved pie uzvedības primitivizācijas un barbarisma, t.i., pie atteikšanās no tradīcijām, pie normu un noteikumu sistēmas sabrukuma. Institūti reprezentējas kā sabiedriskās dzīves gramatika, kas dod stabilitāti gan indivīda, gan sabiedrības dzīvē. Pirmsindustriālajā sabiedrībā valdīja stabilitāte, jo visas dzīves sfēras caurauza tradīcijas. Industriālās sabiedrības instrumentālās darbības sistēma sāka graut tradīciju, bet mūsdienu kultūra jau intelektuālā līmenī bombardē cilvēku ar savstarpēji nesaistītu datu masu, ko indivīds nespēj pārstrādāt, bet līdz ar to tiek apgrūtināta pādomātu lēmumu pieņemšana.

Atbrīvošanās no smaga fiziskā darba noved pie tā, ka cilvēkam nav kur likt pāri palikšo enerģiju, bet par cik patēriņa

sabiedrība nepazīst augstākus mērķus, tā atbrīvojas no aizliegumiem un normām. Tā rezultāts pēc Gelēna domām ir šausminošs cilvēka dabiskums, viņa tēla primitivizācija. Šodienas cilvēkam nepieciešams apspiest tieksmes, kontrolēt uzvedību, kas nav iespējams bez stabīlu institūtu līdzdalības, taču mūsdienās tie atrodas krīzes situācijā: tiesības kļūst brīvi interpretējamas, māksla – nepatiesa, un reliģija – sentimentāla, bet diletanti un bezatbildīgi intelektuāļi ar bezprecedenta neprātu sagrauj visa pamata paliekas.

GIDENSS

Gidenss Entonijs (dz. 1938) – angļu sociologs. Nodarbojas ar mūsdienu sabiedrības stratifikācijas problēmām, sociālās darbības un sociālās struktūras teoriju, kā arī socioloģijas teoriju kopumā. Gidenss cenšas pārvarēt socioloģijai tradicionālo struktūras un darbības nodalījumu, kas ir determinējis divas pieejas sabiedrības pētniecībā: pirmajā gadījumā uzmanība tiek fokusēta uz to, kā sabiedrības struktūra ietekmē cilvēku uzvedību, otrajā – uz to, kā cilvēka darbības rezultātā rodas sabiedrība. Gidenss uzskata, ka ne struktūra, ne darbība nevar pastāvēt neatkarīgi viena no otras. Lai aprakstīt struktūru un sociālo aktivitāšu mijiedarbību, Gidenss lieto strukturācijas terminu. Viņš vērs uzmanību uz struktūras divējādo dabu, uzsverot, ka tā padara par iespējamām sociālo darbību, kas savukārt rada pašas struktūras. Šo atziņu Gidenss ilustrē ar piemēru no valodas un runas attiecībām. Valoda ir struktūra, kura šķiet neatkarīga no ikviena indivīda un ko veido komunikācijas noteikumi. Lai valoda saglabātos, tajā jārunā un jāraksta atbilstoši eksistējošajiem noteikumiem. Taču valoda mainās – parādās jauni vārdi, tiek aizmirsti vecie, līdz ar to cilvēki ar savu darbību transformē un atjauno struktūras.

Sociālajā dzīvē Gidenss nodala divas struktūras: noteikumus un resursus. Ar noteikumiem viņš saprot procedūras, kurām indivīdi var sekot sociālajā dzīvē. Pie kam atsevišķos gadījumos šie noteikumi tiek pausti rakstiskā formā, piemēram, likumos. Strukturālos noteikumus var atrāžot sabiedrības locekļi vai arī tie var izmainīties, ar interakcijas un darbības palīdzību radot jaunus noteikumu modeļus. Arī otrs struktūras veids – resursi, pēc Gidensa domām rodas vienīgi cilvēka darbības rezultātā. Resursi var būt gan lokalizēti, gan valdoši. Pirmie no tiem ietver derīgos izrakteņus, zemi, ražošanas instrumentus un preces, tie neeksistē bez cilvēka aktivitātes. Piemēram, zeme nav resurss līdz apstādāšanas brīdim. Valdošie, nemateriālie resursi atklājas vienu indivīdu spējā dominēt pār citiem, piespiest tos izpildīt viņu vēlmes. Tādā nozīmē cilvēki kļūst par resursiem, kurus var izmantot citi indivīdi. Valdošie resursi pēc Gidensa

domām var pastāvēt tikai tādā gadījumā, ja tie veidojas cilvēku interakcijas procesā, t.i., vara nav cilvēkam piederoša tad, kad viņš to nelieto.

Izskaidrojot sociālo sistēmu un institūtu būtību, Gidenss tos traktē kā sociālo attiecību veidu, kas eksistē noteiktā laikā un telpā. Sakarā ar struktūras divējādību sistēmas un institūti ir cieši saistīti ar cilvēku darbību. Pie kam cilvēkus Gidenss bieži sauc par aģentiem, ar to norādot uz viņu aktīvo pozīciju sabiedrībā. Pēc Gidensa domām struktūra ietekmē cilvēka darbību, pateicoties tām zināšanām par sabiedrību, kas ir aģentu rīcībā. Sabiedrībā ir liels zināšanu daudzums par to, kā uzvesties un kā rīkoties. Tas ļauj aģentiem orientēties ikdienas dzīvē un operēt ar apkārtējiem priekšmetiem. Savā uzvedībā aģenti izmanto zināšanas par sabiedrības normām un lieto materiālos, kā arī varas resursus, kas savukārt ir sabiedrības struktūras daļas.

Gidenss pieļauj, ka cilvēki sociālajā dzīvē tiecas uz noteiktu stabilitāti, t.i., viņiem ir vajadzība pēc drošības un pārliecības, ka daba un sociālā pasaule paliks tāda, kāda tā ir. Gidenss domā, ka kopējās zināšanas un vajadzība pēc ontoloģiskās drošības veicina rakstiski fiksētu modeļu veidošanos sociālajā dzīvē. Uzvedības modeļi atkārtojas, un tādējādi tiek atjaunotas sabiedrības sociālās struktūras, sociālās sistēmas un institūti.

Taču šajos procesos pēc Gidensa domām vienmēr pastāv iespējamība, ka sabiedrība var mainīties, tāpēc vienmēr un visur nav obligāti jārikojas atbilstoši savām iepriekšējām nostādnēm. Cilvēki nepārtraukti domā par to, ko viņi dara, un vērtē, vai izvirzītie mērķi tiek sasniegti. Pretējā gadījumā aģenti sākt uzvesties savādāk, līdz ar to var mainīties mijiedarbības modeļi un kopā ar tiem visa sociālā struktūra. Jau pats aģenta jēdziens sociologa skatījumā nozīmē cilvēkus, kas spējīgi transformēt pasauli ar savas darbības palīdzību.

Priekšstats par struktūras divējādību pēc Gidensa domām ļauj atrisināt strīdu starp deterministiem, kas tic, ka cilvēka uzvedība pilnībā ir atkarīga no ārējiem spēkiem, un voluntāristiem, kuri uzskata, ka ar brīvu gribu apveltītie cilvēki darbojas vienīgi atbilstoši savām vēlmēm. Gidenss uzsver, ka taisnība nav ne pirmajiem, ne otrajiem, Taču katrā no šīm pozīcijām ir patiesības elements. Viņš pieļauj, ka tikai ekstremālos apstākļos, kad tiek

lietots tiešs fizisks spēks, cilvēki nav brīvi savās darbībās. Visos citos gadījumos, pat tad, kad indivīdi paziņo, ka viņiem nav izvēles, reāli tomēr paliek iespēja kaut ko izdarīt savādāk.

Gidenss ir parliecināts, ka sabiedrībā cilvēku darbību regulē varas attiecības. Pie kam varu viņš aplūko kā instrumentu, ar kura palīdzību aģenti var izmainīt situāciju vai citu cilvēku uzvedību, tos atturot vai ierobežojot viņu brīvību. Vienlaikus vara palielina to aģentu rīcības brīvību, kam tā pieder, t.i., tas, kas ierobežo vienus, ļauj citiem rīkoties daudzveidīgāk.

GOFMANS

Gofmans Irvings (1922-1982) – amerikāņu sociologs un psihologs. *Mīda* skolnieks. Radījis specifisku simboliskā interakcionisma versiju – dramaturģisko socioloģiju. Sociālo mijiedarbību traktēja kā teatrālu uzvedumu ar jau iepriekš noteiktām funkcionālām pozīcijām, kuras mijiedarbības gaitā tomēr ir nepārtraukti pārinterpretējamas. Gofmana koncepcijas centrālais jēdziens ir “Es pats” kā lomas tēls, t.i., cilvēks tiek skatīts tikai kā piedāvājums turpmākajam scenārijam. Sākotnēji cilvēks ir aktieris, kas vēl nav pietiekami noformēts reālā lomu mijiedarbībā, t.i., viņš vēl ir relatīvi neprognozējams.

Robežas tam, ko drīkst uzvest, pēc Gofmana domām nosaka skatuve ar atbilstošiem rekvizītiem. Uzveduma rezultāts vispirmām kārtām ir atkarīgs no tā specifikas (scenārija, režisoriem utt.) un publikas atbalsta. Pie kam publikai Gofmans atvēlēja dominējošās pozīcijas, jo bez tās teātris vispār nevar pastāvēt. Gofmans piezīmēja, ka aktieris var uzstāties arī viens, taču parsvarā viņš spēlē savu lomu kopā ar citiem. Vēl vairāk – aktieris var kļūt arī par publiku pats priekš sevis visos tajos gadījumos, ja “Es” sarunājas ar sevi vai arī ar vispārinātu citu.

Katram no uzveduma elementiem ir dots noteikts varas apjoms, un šie elementi mijiedarbības telpā ir distanciāli noteikti. Sociālā jeb lomu distance pēc Gofmana pārliecības ir savu lomu nošķiršana no sevis paša, kas savukārt atļauj uz lomām attiecināmo nodalīt no personiskā, tādējādi akceptējot bezkonfliktu diskrimināciju šo faktoru starpā. Pretējā gadījumā ir iespējami divi vienlīdz nevēlami rezultāti: vai nu cilvēks sapinas dzīves viltīgajās saitēs, zaudējot orientāciju un priekšstatus par robežām, vai arī viņš nonāk psihiski slimo kategorijā.

Taču Gofmans norādīja arī uz pretējo: jo spēcīgākas ir aktiera spējas skatīties uz sevi pašu un savu uzstāšanos, jo stiprākas ir viņa prasmes distancēties no sevis un tādējādi ieņemt reflektējošu pozīciju, jo augstākas ir šī aktiera sociālā kompetence.

Gofmana koncepcijā nozīmīgi ir godīga aktiera un ciniska aktiera jēdzieni. Godīgs aktieris ir tāds, kas sevi identificē ar lomu, cinisks savukārt ir aktieris, kurš nav idents ar lomu un to labi apzinās. Pie kam “gadīgs” šajā gadījumā ne vienmēr ir “labs”, bet “ciniskais” – “ļauns”.

GOLDMANS

Goldmans Lisjēns (1913-1970) – franču sociologs un filozofs. Ģenētiskā strukturālisma pamatlicējs. Goldmans par savas radošās darbības mērķi izvirzīja socioloģisko sintēzi uz dialektiskas (maksistiskas) strukturālisma korekcijas pamata, lai gala rezultātā nopamatotu metodoloģiju, kas atļautu vienlaikus analizēt gan struktūru, gan sociālo parādību ģenēzi. Šādu pieeju arī atspoguļo Goldmana koncepcijas nosaukums – ģenētiskais strukturālisms, kuru viņš uzskatīja par globālu un kompleksu sociālo teoriju. Būtībā ar to viņš ir radījis arī universālu kultūras teoriju.

Goldmans viens no pirmajiem konstatēja strukturālistisko pieeju izsmeltību sociuma un kultūras izpētē, definējot strukturālismu kā formālu transvēsturisku teoriju, kā līdzekļu kombinatoriku bez intereses par mērķiem un vērtībām. Viņš ierosināja traktēt struktūru kā cilvēka uzvedības vienotā ansambļa savstarpēji saistītas daļas, tāpat Goldmans tiecās pārvietot interesi no teksta uz kontekstu, kas atļauj izgaismot kultūras darinājumu nozīmīgumu sociālajos procesos.

Ģenētiskā strukturālisma attīstībā Goldmans izdalīja trīs posmus: 1) Hēgeļa – Marksa posmu, 2) Freida posmu un 3) savas personiskās radošās darbības posmu. Freida nopelnu Goldmans saskatīja tajā aspektā, ka viņš atjaunoja principu apskatīt parādības lielākas struktūras kontekstā, kas metodoloģijā bija pazaudēts pēc Marksa darbības. Kritikai viņš pakļāva Freida individuālās psihes dinamikas absolutizāciju, kur nav vietas kultūras kolektīvajam subjektam. Goldmans uzskatīja, ka viņa nospraustais uzdevums ar psiholoģijas un psihoanalīzes līdzekļu, kā arī ar dabaszinātnisko metožu palīdzību principiāli nav atrisināms. Viņš aplūkoja kultūru kā adaptācijas mehānismu, kas dod jēgpilnu indivīdu apziņu saskaņotību, iekļaujoties radošās darbības procesos, kas nav sasniedzami ikdienas dzīvē un individuālās adaptācijas līmenī. Pēc Goldmana domām apziņa ir transindividuāla, bet bezapziņa – individuāla, pie kam psihoanalīzei nav nākotnes, tā virzīta uz pagātņi (bērnību), kuru iepējams pārvarēt vienīgi, raugoties no dialektiskā marksisma

pozīcijām. Šajā sakarībā Goldmans kritizēja Frankfurtes skolas un eksistenciālisma idejas, ko viņš traktēja kā versijas, kas nav identas ar marksismu.

Pēc Goldmana domām ģenētiskais strukturālisms ir refleksīva un dialektiska humanitāro faktu socioloģija. Humanitārie fakti vienlaicīgi tiek izprasti un izskaidroti. Saistībā ar šo apgalvojumu Goldmans piedāvāja savu izpratnes koncepciju, pamatojot arī tās attiecības ar izskaidrošanas procedūrām. Izpratne ir stingri intelektuāls, racionāli loģisks process, kas apraksta tekstu būtiskās sakarības, struktūru iekšējo saskaņotību. Izskaidrošana savukārt ir izpratnes līmenī interpretētu faktu ieslēgšana to aptverošajā dinamiskajā struktūrā. Tādējādi izpratne un izskaidrošana ir viens otru nosakoši procesi, kas arī padara strukturālismu par dialektisku fenomenu.

Mentālās struktūras Goldmana koncepcijā tiek izstrādātas grupā, kolektīvajā „mēs”, t.i., šo darbību veic transindividuāls subjekts. Pie kam mentālās struktūras reālajā un iespējamajā apziņā parādās dažādi. Iespējamā apziņa savukārt nosaka sociālās realitātes pārdomāšanas galējās robežas, kuras sociālā grupa nespēj pārkāpt bez sociuma transformācijas. Kultūrā pie šīm robežām maksimāli pietuvojas lielu darbu radītāji.

Atkarībā no radošā sākuma izpausmēm Goldmans visas sociālās grupas sadalīja trijos tipos: 1) grupas, kam ir mērķis uzlabot personisko labumu esošajās struktūrās un kas izstrādā ideoloģisku kolektīvo apziņu; 2) privileģētās grupas, kas orientētas uz dažādu līmeņu reorganizāciju un uz noteiktu ideālu pamata izstrādā pasaules perspektīvo vīziju; 3) jaunās radošās grupas – elites, kuru mērķis ir veidot jaunas globālas pasaules vīzijas. Pasaules vīzijas piešķir uzvedības struktūrai, darbīgo subjektu jūtām un domām racionāli pārdomātu un harmonisku raksturu. Vispilnīgāk šo uzdevumu pēc Goldmana domām veic māksla un literatūra.

Goldmans ir izvirzījis hipotēzi par garīgās kultūras homologiju, kā arī hipotēzi par homologijas četru faktoru konverģento darbību, kas var īstenoties vienīgi ar nozīmīgu vēstījumu palīdzību, kas orientēti uz personības brīvības humānistiskajām vērtībām. Goldmans izdala „brīvību no” (individuālā brīvība) un „brīvību priekš kaut kā” (kolektīvā brīvība). Progresu vispirmām kārtām nodrošina kolektīvās brīvības attīstība. Goldmans uzskatīja,

ka industriālā sabiedrība apspiež individuālo brīvību. Viņš piekrita *Rīsmena* tēzei par notiekošo pāreju no sabiedrības, kas tiek regulēta no iekšpuses, uz sabiedrību, kas tiek regulēta no ārienes. Šajā sakarībā Goldmans piedāvāja uzlabota, humanizēta sociālisma utopiju, lai atjaunotu pazaudētās īstenās mijattiecības starp cilvēkiem un lietu pasauli, kā arī citam ar citu.

GUMPLOVIČS

Gumplovičs Ludvigs (1838-1909) – poļu un austriešu sociologs un tiesību zinātnieks. Sociālā darvinisma pārstāvis. Pēc Gumploviča domām socioloģija ir visu sociālo zinātņu filozofiskais pamats. Neraugoties uz noliedzošo attieksmi pret bioloģiskām analogijām, kas raksturīgas organicismam, Gumplovičs sociālās parādības izskaidroja no naturālisma pozīcijām, interpretējot cilvēces vēsturi kā dabisku procesu, bet sociālos likumus – kā dabas likumu specifisku izpausmi. Gumplovičs bija pārliecināts, ka socioloģijas priekšmets ir sociālo grupu un to savstarpējo attiecību pētniecība atšķirībā no vēstures filozofijas, kas pievēršas visai cilvēcei.

Būdams socioloģiskā reālisma piekritējs, Gumplovičs sociālo grupu traktēja kā pārindividuālu realitāti, kas pinībā nosaka indivīdu uzvedību. Mijattiecības starp grupām Gumplovičs raksturoja kā nepārtrauktu un nežēlīgu cīņu, kas nosaka sociālo dzīvi kopumā. Vēsturiskajā attīstībā pirmatnējo cīņu starp ordām, kuras rezultātā radusies valsts, nomainīja cīņa, no vienas puses, starp valstīm, no otras puses, – valstu iekšienē starp sociālajām grupām, šķirām, slāņiem un politiskajām partijām. Par sociālo konfliktu pamatcēloni Gumplovičs uzskatīja ekonomiskos motīvus, centienus apmierināt materiālās vajadzības.

Rases Gumplovičs interpretēja galvenokārt kā sociokulturālu, nevis bioloģisku fenomenu, vienlaikus ieviešot socioloģijas, sociālās psiholoģijas un etnogrāfijas zināšanu sistēmā etnocentrisma jēdzienu.

GURVIČS

Gurvičs Georgijs (1894-1965) – krievu un franču sociologs un filozofs. Nodarbojās ar filozofijas un socioloģijas vēsturi, socioloģijas vispārējo teoriju un metodoloģiju, ar morāles, tiesību un izziņas socioloģiju. Gurvičs asi kritizēja sava laika akadēmiskās socioloģijas formālismu un empīrismu, pretstatot tai socioloģiju, kas balstīta uz relativisma garā traktētu dialektiku. Par socioloģijas metodoloģisko pamatu Gurvičs izvirzīja savu dialektisko hiperempīrismu jeb empīriski reālistisko dialektiku, kas metodoloģiskā aspektā pēc viņa domām nozīmē atteikšanos no jebkādas iepriekš pieņemtās filozofiskās pozīcijas.

Pēc Gurviča domām socioloģija kopā ar vēstures zinātņi ir aicināta integrēt dažādas zinātnes par cilvēku. Atšķirībā no atsevišķo sociālo zinātņu vairākuma, kas lieto sistematizējošas un analītiskas metodes, atšķirībā no vēstures un etnogrāfijas, kuras izmanto individualizējošu metodi, socioloģija darbojas ar kvalitatīvas un diskrētas tipoloģijas metodi. Par socioloģijas priekšmetu Gurvičs uzskatīja holistiskas sociālas parādības, kas tiek pētītas visos līmeņos un aspektos, respektējot gan strukturālas, gan bezstrukturālas izpausmes.

Uzstājoties pret traktējumu, pēc kura sabiedrība ir nekustīgu struktūru un institūtu kopums, Gurvičs centās pierādīt, ka sociālajai realitātei piemīt vulkānisks elements, kā tā ir kolektīvās radošās darbības un gribas piepūles rezultāts. Tās vertikālais šķērsgriezums reprezentē kustīgu dziļāko līmeņu hierarhiju, sākot ar ekoloģiski demogrāfisko pamatu un beidzot ar kolektīvo domu un psihiskajiem aktiem. Horizontālajā griezumā sociālā realitāte pēc Gurviča domām dalās trijās grupās: 1) mikrosocioloģiskie tipi; 2) atsevišķu sociālo grupu tipi; 3) sociālo šķiru un globālo sabiedrību tipi. Par visnozīmīgākajām Gurvičs uzskatīja globālās sabiedrības.

Gurvičs pievērsa uzmanību tehnobirokrātisko tendenču bīstamībai sabiedrības attīstībā, kā arī uzsvēra sociālo revolūciju nepieciešamību kapitālistiskajās valstīs. Kā kapitālisma un tehnobirokrātijas alternatīvu Gurvičs izvirzīja plurālistisku kolektīvismu, kas balstās uz tautas pašvaldību.

HÄBERMÄSS

Häbermäss Jurgens (dz. 1929) – väcu filozofs un sociologs. Frankfurtes skolas teorētiku otrās paaudzes pārstāvis. Viņa mācībā integrējas filozofiska un socioloģiska pieeja, vienlaikus tiek izstrādāta sociālās darbības racionalitātes koncepcijas un interakcijas koncepcijas sintēze. Häbermāsa pamatinterezes virzītas uz to, lai uz sociālās darbības jēdziena pamata uzbūvētu oriģinālu teoriju par sabiedrību. Visas darbības, kas saistītas ar indivīdu (aktieru) orientāciju, Häbermäss sadala komunikatīvajās (uz savstarpēju izpratni orientētās), formālās (kas orientētas uz rezultātu), kā arī vadoties no šajās darbībās izmantoto zināšanu tipu un argumentācijas formām. Šie momenti veido trīs galvenos darbības racionalitātes aspektus.

Komunikatīvās darbības teorijai pēc Häbermāsa domām jābūt sociālai teorijai, kura tiecas uz kritiskas koncepcijas statusu, pie kam komunikatīvās darbības un sociālās kritikas attiecības ir saistītas ar racionalitātes jēdzienu. Häbermäss spriež sekojoši: ja darbs ir instrumentālās darbības sfēra, kurā racionalitāte ir atkarīga no tā, vai mērķis ir sasniegts vai nē, interakcijā runa ir par darbības pārņemšanu no monoloģiskas uz dialogisku sfēru, tātad jautājums koncentrēts uz komunikatīvo racionalitāti.

Nemot par pamatu *M. Vēbera* sociālās darbības koncepciju, Häbermäss piedāvā savu tipoloģiju. Tā satur divus apjomīgus darbības tipus: orientāciju uz sekmēm un orientāciju uz sapratni.

Izskaidrojot komunikācijas specifiku, Häbermäss uzsver, ka tā nav monoloģiska, bet gan dialogiska, proti, prasa zināt ne tikai valodu, bet arī sociālos priekšnoteikumus un interpretācijas. Kā komunikatīvās darbības centrālo jēdzienu Häbermäss izvirza diskursu – kopēju dzīves pasauli sapratni, kas saistīta ar komunikatīvo racionalitāti. Vienlaikus Häbermäss atzīst, ka sabiedriskās atražošanās (atkalatjaunošanās) procesus ar komunikatīvās racionalitātes palīdzību nevar izskaidrot pietiekami pilnīgi, taču var pamatot sociālo grupu dzīves simbolisko atražošanos. Tieši tāpēc Häbermäss sabiedrībā izdala divus līmeņus: 1) pasauli kā simbolisku pašatražošanos vai pašinterpretāciju, 2) darbības sistēmu. Tādējādi sabiedrība pēc

Hābermāsa domām vienlaicīgi aplūkojama gan kā sistēma, gan kā dzīves pasaule. Taču viņš atzīmē, ka sistēma un dzīves pasaule ir divi atšķirīgi pasaules izpratnes veidi. Pasauli savukārt viņš sadala trīs daļās: 1) objektīvajā faktu pasaulē, 2) sociālajā normu pasaulē un 3) subjektīvajā iekšējo pārdzīvojumu pasaulē. Hābermāss atzīmē, ka dzīves pasaule ir procesuāls interpretāciju kopums, kas attiecas uz visām trijām minētajām pasaulēm.

Balstoties uz komunikatīvās darbības koncepciju, Hābermāss sabiedrības vēsturiskajā attīstībā izdala šādus posmus: 1) neolītiskās sabiedrības, 2) kultūras attīstības sabiedrības, 3) modernās sabiedrības. Mūsdienu sabiedrības specifika un pamatproblēma pēc Hābermāsa domām ir distancēšanās sistēmas un dzīves pasaules starpā, kas izpaužas modernās dzīves lietiskošanā un arvien lielākā provincializācijā. Dzīves pasaule kļūst par privātās dzīves ieguvumu un izkrīt no sociālās sistēmas, kas ietver naudu un varu, kuras nav atkarīgas no valodas un komunikatīvās vides. Tas pēc Hābermāsa domām nozīmē, ka sistēmas aprij dzīves pasauli.

Hābermāss uzskata, ka mūsdienu sabiedrības attīstību raksturo šādi procesi: a) dzīves pasaules racionalizācija, pārorientējoties uz naudas un varas vidi, b) ekonomikas un valsts kā tādu sistēmu izdalīšanās, kurām dzīves pasaule kļūst par vidi, c) ātri ekonomiskās attīstības tempi kapitālistiskajās sabiedrībās, vadības autonomizācija birokrātiski sociālistiskajās sabiedrībās, d) sistēmisko līdzsvaru un vadības krīžu rašanās sistēmās, e) tā rezultātā rodušās dzīves pasaules patoloģijas: komunikatīvo attiecību lietiskošanās kapitālistiskajās sabiedrībās; komunikatīvo attiecību imitācija sociālistiskajās sabiedrībās.

Hābermāss atzīmē, ka uz sistēmas un dzīves pasaules robežas rodas jauni konflikti (apkārtējās vides problemātika, komunikatīvo struktūru supersarežģītība un pārslogotība utt.). Tāpēc mūsdienu sabiedrības problēmas nevar izprast, vienīgi analizējot sistēmiskos procesus, vienlīdz nepieciešama to kritika no pretstatā esošo koncepciju puses, piemēram, uz komunikatīvās darbības analīzes pamata. Vienlaikus Hābermāss uzskata, ka kritiskajai teorijai nav jānodarbojas ar ideoloģijām, jo raksturīga mūsdienu iezīme ir ikdienas apziņas fragmentācija un kolonizācija. Dzīves pasauli vispārējās izpratnes sabrukums

determinē ideoloģiju galu un maldīgās apziņas vietu ieņem fragmentārā apziņa. Novcojis ir arī šķiru apziņas jēdziens. Tāpēc kritiskajai teorijai ir jāpievēršas apstākļu pētījumiem, lai atkalapvienotu racionalizētu kultūru ar ikdienas komunikāciju, kas balstīta uz pārmantojamību no paaudzes uz paaudzi.

HOMANS

Homans Džordžs Kaspars (1910-1989) – amerikāņu sociologs un sociālais psihologs. Sociālo darbību Homans traktēja kā apmaiņas procesu, kura dalībnieki cenšas maksimizēt materiālos vai nemateriālos ieguvumus un minimalizēt izdevumus. Pēc Homana domām šāda pazīme raksturo cilvēku uzvedību kopumā. Homans bija pārliecināts, ka eksistē noteiktas sociālās struktūras, kuras viņš nosauca par apmaiņas struktūrām un kuras detalizēti apraksta funkcionālisms un ekonomiskā teorija, taču izskaidrot tās nespēj. Šāds skaidrojums pēc Homana domām var būt pamatots tikai ar tādu principu palīdzību, kas vada apmaiņas dalībnieku psiholoģiju. Minētos principus Homans atrada Skinera biheiviorismā, kurš cilvēku uzvedību uzskatīja par operantu, t.i., par identisku instinktīvajai dzīvnieku uzvedībai, reaģējot uz tādu regulatoru kā savstarpējs atbalsts komunikācijas procesā.

Izmaiņas uzskatos par sociālo darbību nosaka izmaiņas arī sociālās sistēmas traktējumos. Atšķirībā no *Pārsona* Homans bija pārliecināts, ka sociālās sistēmas sastāv no indivīdiem, kas atrodas nepārtrauktā materiālā un nemateriālā apmaiņas procesā. Lai izskaidrotu šo procesu, Homans izstrādāja piecas savstarpēji saistītas atziņas: 1) atziņa par veiksmi – visas cilvēka darbības ir pakļautas vienam pamatnoteikumam: jo biežāk atsevišķa indivīda darbība tiek atalgota, jo biežāk tas tiecas radīt šo darbību; 2) atziņa par stimulu – ja kāds noteikts stumuls vai stimulu kopa ir ierosinājusi veiksmīgu darbību, tad šī vai tam līdzīga stimula atkārtotā gadījumā indivīds cenšas atkārtot darbību; 3) atziņa par vērtību – jo indivīdam vērtīgāka noteikta rezultāta sasniegšana, jo vairāk viņš centīsies veikt darbību, kura virzīta uz šo rezultātu; 4) atziņa par piesātinātību – jo biežāk indivīds pagātnē ir saņēmis īpašu apbalvojumu, jo viņam mazāk vērtīga būs līdzīga apbalvojuma atkārtotā; 5) atziņa par agresiju – ja indivīds nesaņem apbalvojumu, uz kuru viņš cerēja, vai arī saņem sodu, ko nebija paredzējis, viņš tiecas demonstrēt agresīvu uzvedību, un šādas uzvedības rezultāti indivīdam kļūst vērtīgi. Ja, gluži pretēji, indivīds saņem gaidītu apbalvojumu, jo sevišķi lielāku par cerēto, vai arī nesaņem sodu,

kuru bija paredzējis, tad indivīds cenšas demonstrēt atzītu uzvedību, pie kam šādas uzvedības rezultāti kļūst viņam vērtīgi. Šo piecu atziņu kopums pēc Homana domām izskaidro cilvēka uzvedību jebkurā situācijā.

HORKHAIMERS

Horkhaimers Makss (1895-1973) – vācu filozofs un sociologs. Viens no Frankfurtes skolas dibinātājiem. Attīstot tālāk *Fromma* izvirzīto autoritāras personības ideju, Horkheimers piedāvāja plašu pētniecības programmu, kas bija veltīta ģimenes un autoritātes problēmām. Uzskatīja, ka 20. gs. filozofijai ir jāpalīdz indivīdam noturēties pret totalitārisma uzbrukumiem un izvairīties no tādām sociālās organizācijas formām, kuras uzspiež autoritārie režīmi. 1947. gadā kopā ar *Adorno* publicēja darbu “Apgaismības dialektika”, kur neomarksistiskā sociālā filozofija ieguva savdabīgas vēstures filozofijas apveidu. Grāmatas pamatā bija ideja par Rietumeiropas (buržuāziskā) prāta ārprātu, kas apspiež visu dabisko gan ārpus cilvēka, gan viņā pašā. Horkheimers ir publicējis arī vairākus darbus, kuros kritizēja ASV un Vācijā valdošo socioloģisko metodoloģiju.

Pretstatā Rietumos valdošajai socioloģijai Horkheimers izvirzīja sekojošus kritiskās teorijas uzdevumus: a) konsekventu sociālās nosacītības teorētisko refleksiju tās imanentajās noteiksmēs; b) radikālu vēlā kapitālisma sabiedrības necilvēcisko un antipersonisko izpausmju kritiku, pie kam ne tikai sociāli ekonomiskajā sfērā, bet arī kultūras jomā (jo sevišķi masu kultūrā, kā arī cilvēka priekšmetiski lietišķās vides jomā).

Sākotnēji Horkheimers kritiskās teorijas sociālās saknes saistīja ar proletariātu, kuru uzskatīja par vēstures procesa subjektu. Taču vēlāk sakarā ar nacisma uzvaru Vācijā bija sarūgtināts par strādnieku šķiras revolucionārājām iespējām un saistīja savas cerības ar kritiski domājošo inteliģenci, kura pēc viņa domām, no vienas puses, ir visas vēlās buržuāziskās sabiedrības totālo pretrunu sociāli nosacīta; no otras puses, brīva no šīs nosacītības kritiskās pašrefleksijas rezultātā.

Paģājušā gadsimta 60.-70. gados Horkheimera idejas tika asimilētas kreisi radikālajā socioloģijā, kura oficiālo Rietumu pozitīvistisko socioloģiju dēvēja par caurcaurēm buržuāzisku, kas pelnījusi vienu vienīgu atmaskošanu.

KARDINERS

Kardiners Abrams (1891-1981) – amerikāņu psihiatrs, psihoanalītiķis un sociologs. Pētījis kultūras un personības mijiedarbības problēmas dažādās sabiedrībās. Izstrādājis personības bāzes tipu koncepciju, kas ir viens no pirmajiem nopietnajiem mēģinājumiem pielietot psihoanalīzi antropoloģijas jomā. Ar personības bāzes tipu Kardiners saprata tādu rakstura tieksmju un īpašību kopumu, kas piemīt noteiktas sabiedrības indivīdu vairākumam. Katru kultūru pēc Kardinera domām raksturo savs specifisks personības tips.

Bāzes personības struktūra veidojas konkrētā kultūrā dominējošo audzināšanas metožu (primāro institūtu) ietekmē, kuras nosaka indivīdu nostādnes attiecībā pret tādiem nozīmīgiem dzīves aspektiem kā seksualitāte, agresija, ģimenes organizācija, savstarpējās attiecības ar citiem cilvēkiem utt. Taču bāzes personības struktūra atspoguļojas arī reliģijā, folklorā un mākslā (sekundārajos institūtos). Kardiners uzsvēra, ka integratīvās sistēmas, kas iekļaujas bāzes personības struktūrā, nodrošina kultūras vienotību un stabilitāti, kā arī primāro un sekundāro institūtu darbības saskaņotību.

Kardinera personības bāzes tipu koncepcija turpināja jau aizsākto nacionālā rakstura izpētes tradīciju. Viņa bāzes tipa personības izpētes metodoloģija saturēja novitāti tajā aspektā, ka tika pamatota ar psihodinamikas principiem, kurus attīstīja Freids, nedaudz tos modificējot ar adaptācijas jēdziena palīdzību. Personības struktūru Kardiners aplūkoja kā indivīda adaptāciju tiem apstākļiem, kuros tas dzimis un audzis.

KASĪRERS

Kasīrers Ernsts (1874-1945) – vācu filozofs un vēsturnieks. Cilvēku definēja kā dzīvnieku, kurš rada simbolus. Domājot tādā virzienā, Kasīrers izstrādāja filozofisku disciplīnu, ko nosauca par filozofisko antropoloģiju. Nodarbojoties ar Renesanses un Apgaismības garīgās kultūras pētniecību, viņš kļuva par vienu no specifiskas pētniecības jomas – ideju vēstures, iedibinātājiem.

Svarīgu vietu Kasīrera koncepcijā ieņēma valodas filozofija. Valoda līdzās zinātnei, mākslai, reliģijai un mītam pēc Kasīrera domām reprezentē vienu no kultūras simboliskajām formām. No iespaidu haosa valoda formē pasaules ainu. Kasīrers bija pāliecināts, ka valoda ir autonomas gara veidojums, ar kura palīdzību cilvēks nevis tikai vienkārši atspoguļo, bet arī rada īstenību. Uz valodas zīmju pamata rodas jēdzieni – simboliskās izziņas produkti. Kasīrers pētīja arī attiecības starp dažādām simboliskajām formām, piemēram, sakarības starp valodu, mītu un mākslu, tāpat nodarbojās ar verbālo nozīmju attīstības vispārējo likumsakarību jautājumiem.

KONTS

Konts Ogists (1798-1857) – franču filozofs un sociologs. Viens no pozitīvisma filozofijas un socioloģijas zinātnes pamatlicējiem. Konta filozofiskie uzskati balstījās uz prasību, lai zinātne aprobežotos tikai ar lietu, procesu un parādību ārējo pazīmju aprakstīšanu. Filozofiskā mācība par būtību, t.i., metafizika, esot likvidējama. Konts norādīja, ka “pozitīvā” metode prasa atteikties no absolūtajām zināšanām, tajā skaitā no klasiskās filozofijas pamattēzēm. Domāja, ka sociālā harmonija sasniedzama ar jaunas reliģijas palīdzību, kurā personiskā Dieva vietā stātos sabiedrības pielūgsmē. Konta sociālais ideāls bija visas cilvēces morālā vienotība, sabiedrības reorganizācija uz “jaunas reliģijas” – pozitīvisma pamata.

Konts tiecās atdalīt zinātni no metafizikas (filozofijas) un teoloģijas. Pēc viņa domām patiesu zinātni raksturo tas, ka tā atsakās no neatrisināmiem jautājumiem, proti, tādiem, kurus nevar apstiprināt vai noliegt jutekliski novērotie fakti. Viņš bija pārliecināts, ka tradicionālajai klasiskajai filozofijai nav ne sava priekšmeta, ne metodes. No vienas puses, Konts kritizēja teologus par to, ka viņi aplūko cilvēku kā Dieva radītu būtni, kas ir principiāli atšķirīga no dzīvnieka. No otras puses, viņš kritizēja tos filozofus, kas sabiedrību uzskatīja par cilvēka prāta, saprātīgas gribas darinājumu, nosaucot šādas mācības par sociālām utopijām.

Viņa izstrādātā pozitīvā filozofija vispirmām kārtām nodarbojas ar zinātņu sistematizāciju, kura vienlaikus saistīta arī ar to klasifikāciju. Vispirms Konts visas zinātnes sadalīja abstraktajās un konkrētajās. Pirmās pēta likumus, otrās – šos likumus pielieto. Piemēram, bioloģija ir vispārēja abstrakta zinātne par dzīvību, bet medicīna – konkrēta zinātne, kas lieto vispārējos bioloģijas likumus. Konts nodalīja piecas abstraktas, teorētiskas zinātnes, proti, astronomiju, fiziku, ķīmiju, bioloģiju un socioloģiju. Sociālās parādības pēc Konta domām izceļas ar savu sarežģītību, taču ir atkarīgas no visām iepriekšpieminētajām sfērām. Tieši tādēļ viņš socioloģiju sākotnēji nosauca par sociālo fiziku. Pēc Konta domām socioloģija ir vienīgā zinātne, kas pēta jautājumu,

kā sabiedrības dzīves iespaidā pilnīgojas cilvēka prāts un viņa psihe, pie kam indivīds ir abstrakcija, bet sabiedrība konkrēta īstenība, kas pakļauta dabiskiem likumiem.

Būtisks Konta socioloģijas aspekts ir to metožu pamatojums, kuras jālieto sabiedrības pētniecībā. Konts pievērsa uzmanību vairākām socioloģisko pētījumu metodēm: novērojumam, eksperimentam, salīdzinošajai analīzei un vēsturiskuma metodei.

Par galveno socioloģiskās pētniecības metodi Konts uzskatīja novērojumu, kas realizējams noteiktas teorijas vadībā, lai atbrīvotos no nesvarīgu faktū masas. Konts atzina ne tikai nepastarpinātus, bet arī pastarpinātus novērojumus, attiecinot tos, piemēram, uz vēsturisko un kultūras pieminekļu, paražu, valodu u.c. pētījumiem.

Kā otro pēc nozīmības Konts izdalīja eksperimenta metodi, nodalot nepastarpinātus un pastarpinātus eksperimentus. Par nepastarpinātiem Konts nosauca eksperimentus, kad pētījums tiek veikts, radot speciālus apstākļus. Pastarpinātais eksperiments Konta koncepcijā savukārt ir, piemēram, patoloģisku noviržu pētīšana sabiedrībā, jo sabiedriskie satricinājumi, kas atstāj ietekmi uz sociālo organismu, dod līdzīgu rezultātu kā individuāla organisma slimība. Taču slimība ļauj skaidrāk konstatēt normālstāvokli.

Trešā metode, kuru var lietot socioloģijā, pēc Konta domām ir salīdzinošā analīze. Ar tās palīdzību var salīdzināt tautu dzīvi, kas dzīvo vienā un tajā pašā laikā dažādās zemeslodes vietās. Ar to ir mērķtiecīgi pētīt arī dzīvnieku un cilvēku sabiedrības dzīvi. Var salīdzināt arī dažādas šķiras, slāņus un grupas vienā un tajā pašā sabiedrībā. Konts uzskatīja, ka salīdzinošās analīzes vājā vieta ir tā, ka šī metode neatklāj sociālo notikumu laicisko secību, bet gan parāda tos kā vienlaicīgi līdzāspastāvošus, kas var radīt nepareizu priekšstatu par sabiedrības evolūcijas procesu.

Ļoti augstu Konts vērtēja ceturto – vēsturisko metodi, uzskatot, ka vienīgi sociālo parādību secība dod priekšstatu par kādas sociālās īpašības pieaugumu vai samazināšanos, bet, balstoties uz šāda pamata, ir iespējams zinātniski prognozēt procesu gala rezultātu.

Teorētiskajā jomā Konts piedāvāja socioloģijas dalījumu sociālajā statikā un sociālajā dinamikā, kur pirmā pēta esošos sociālās sistēmas eksistences apstākļus un funkcionēšanas liku-

mus, otrā – sociālo sistēmu attīstības un izmaiņu likumus.

Sociālā statika pēc Konta domām ir sabiedriskās kārtības, organizācijas un harmonijas teorija, pie kam sabiedrība tiek traktēta kā organisks veselums, kam visas daļas ir savstarpēji saistītas un izprotamas tikai to vienībā. Šajā sakarībā Kants analizēja arī sabiedrības pamatinstitūtus – ģimeni, valsti, reliģiju. Ģimeni Kants definēja kā tikumiski emocionālu savienību, kas dibināta uz savstarpēju pieķeršanos, simpātijām un ir starpniecība starp indivīdu un dzimtu, kā arī jaunās paaudzes audzinātāja altruisma garā, indivīdu iedzimtā egoisma pārvarētāja. Valsts ir sociālās solidaritātes orgāns, bet pakļaušanās tai – indivīda svēts pienākums. Valsts pēc Konta domām pilda vairākas funkcijas: ekonomisko, politisko un morālo (vissvarīgāko) funkciju. Kants uzskatīja, ka ir nepieciešams atdalīt morālo varu no politiskās, lai izvairītos no intelektuāla un morāla terora, kas var nobremzēt domas attīstību, pakļaut to šaurām valdošo slāņu praktiskajām interesēm. Šeit Kants redzēja būtisko baznīcas lomu. Augstu vērtējot viduslaiku baznīcu, Kants tās analogu saskatīja pozitīvismā – ideju, principu un koncepciju kompleksā, kuru papildina savdabīgs kults, t.i., rituālu sērija, kas nomaina baznīcas rituālus.

Sociālo dinamiku Kants raksturoja kā pozitīvu sabiedriskā progresa teoriju. Pēc Konta domām progress ir attīstība pa augšupejošu līniju, ko ietekmē primārie un sekundārie faktori. Pie primārajiem Kants pieskaitīja garīgos, intelektuālos faktorus, pie sekundārajiem – klimatu, rasi, vidējo cilvēka mūža ilgumu, iedzīvotāju skaita pieaugumu, darba dalīšanu u.c. Progresu Kants iedalīja materiālajā (dzīves ārējo apstākļu uzlabošanās), fiziskajā (cilvēka dabas pilnveidošanās), intelektuālajā (pāreja no reliģiski metafiziskā pasaules uzskata uz pozitīvo), morālajā (kolektīvisma un tikumības jūtu attīstība), uzsverot, ka sociālās dinamikas pamatā ir cilvēka garīgā attīstība. Progresu Kants raksturoja ar savu vēsturiskās attīstības trīs stadiju likumu, cilvēces attīstībā akcentējot teoloģisko, metafizisko un pozitīvo posmu.

Teoloģisko stadiju viņš tālāk sadalīja trijos periodos: fetišismā (cilvēki dzīvību pierakstīja arī nedzīvām lietām un tur saskatīja dievus), politeismā (senās Grieķijas un Romas periods, kad dzīvei tika uzspiestas fiktīvas būtības), monoteismā (vidus-

laiku kristietība).

Konta aprakstītā metafiziskā stadija aptver periodu no 1300. līdz 1800. gadam, kas tālāk sadalās Reformācijā, Apgaismības filozofijas laikmetā un franču revolūcijā. Konts bija pārliecināts, ka kritiskā filozofija ir sagrāvusi visas autoritātes, valdošo slāņu varu, kā arī reliģiju. Šī laikmeta metafiziskais gars ir sankcionējis filozofiskās šaubas, morālo izlaidību un politisko nekārtību, bet revolūcija nav radījusi doktrīnu, kas spētu apvienot prātus, pie kam franču revolūcijas koncepcija pēc Konta domām ir balstījusies uz vēstures likumu nezināšanu, jo tiekties pēc revolucionārām izmaiņām nozīmē iet pret vēstures likumiem, tādējādi novedot sabiedrību slimības stāvoklī.

Konts akcentēja, ka metafiziskā stadija prasa jaunu ideoloģiju, kas nomainītu maldīgās un fiktīvās doktrīnas, īstenojot sabiedrisko integrāciju. Tādējādi rodas nepieciešamība pēc pozitīvās ēras, ko raksturo zinātnes izplatība, tās sabiedriskā nozīmīguma pieaugums un pozitīvisma teorijas radīšana. Pozitīvā ēra nozīmē altruisma uzvaru pār egoismu, sociālo jūtu pieaugumu, materiālās kultūras strauju pieaugumu, kas nodrošina arvien vieglāku un patīkamāku dzīvi, taisnīgumu un mieru.

Filozofija Konta koncepcijāsavukārt tiek pārvērsta nobeigtā un pilnīgā reliģijā, kur Dieva vietu ieņem sabiedrība, kas indivīdam jāpielūdz kā augstākā būtība, kurai viņš ir pateicīgs par visu. Tādējādi pozitīvisms kļūst par cilvēces reliģiju, kas sludina personisko faktoru pilnīgu izšķīdināšanu sabiedrībā, vispārēju mīlestību un brālību. Šī jaunā reliģiskā kulta balsti, jaunie priesteri un pozitīvo dogmu sargātāji pēc Konta domām varētu būt zinātnieki un mākslinieki. Konts cerēja, ka pozitīvās baznīcas ideja sākotnēji varētu apvienot vienādi ticošos, vēlāk – visu pasauli, bet tās pamatuzdevums ir pasaulē nodrošināt mūžīgo mieru.

KORŠS

Koršs Karls (1886-1961) – vācu neomarksistiskās orientācijas filozofs. Savu radošo darbību veltījis sistemātiskai marksisma teorētisko konstrukciju, un ļeņinisma ideoloģisko postulātu atspēkošanai. Marksa materiālismu pēc Korša domām nevar uzskatīt par oriģinālu metafiziku, visdrīzāk tas ir viena no cilvēka uzvedības pamatojuma versijām.

Koršs īstenoja daudzpusīgu Marksa metodoloģijas kritiku. Pēc viņa pārliecības marksismu iespējams aplūkot noteiktu tam piemītošu metodoloģisko principu ietvaros, starp kuriem ir jāizdala: 1) precīzas specififikācijas princips – Marksa politiskās ekonomijas jēdzienu kompleksu bez būtiskām konceptuālām deformācijām var pielietot tikai šaurā laika intervālā eksistējošām buržuāziskām iekārtām; 2) relativitātes princips – viss cilvēku eksistences, sociālo attiecību un dabiskās vides apstākļu kopums Marksa traktējumā ir mainīgs; 3) kriticisma princips – reflektēšana uz objektu marksisma garā ir orientēta galvenokārt uz revolucionāru pārveidošanu.

Dialektika pēc Korša domām nav viena vienīga spekulatīva disciplīna, filozofija un ideoloģiskā virsbūve nav nekāda fikcija. Šī ieroča pielietojums konkrētā situācijā, lai atrisinātu antagonismu starp darbu un kapitālu, var atbrīvot efektīvu un draudīgu sabiedriski vēsturisku spēku.

Ļeņina pētījumus dialektikas, loģikas un izziņas teorijas jomā Koršs raksturoja kā primitīvu pirmsdialektisku priekšstatu par esamības un apziņas attiecībām. Mītu par to, ka ir iespējams racionāli optimizēt proletariāta apziņu un revolucionāro praksi, pievienojot no ārienes nobriedušākus priekšstatus par pasauli, Koršs novērtēja kā absurdu, pierādot tā neatbilstību šķiriskās apziņas veidošanās konkrētajiem mehānismiem un reālajiem vēsturiskajiem procesiem. Proletariāta diktatūra pēc Korša domām nevarēja kļūt citādāka, kā vienīgi augšslāņu partijas diktatūra pār pašu proletariātu.

KOZERS

Kozers Luijs (1913-2003) – amerikāņu sociologs. Viens no konfliktu socioloģijas vadošajiem teorētiķiem. Uztājās pret tiem sociologiem, kas ignorē konflikta koncepciju, kā arī pret uzskatiem, ka sociālie konflikti ir sabiedriskās attīstības anomālijas vai patoloģijas.

Pēc Kozera domām konflikts ir būtisks sociālās mijiedarbības elements, jo tas vismaz potenciāli eksistē jebkurā sabiedrībā. Pie kam ir iespējamās situācijas, kad pat atklāts konflikts var veicināt sociālā veseluma integrāciju.

Sociālo konfliktu Kozers definēja kā cīņu par vērtībām, noteiktu statusu, varu un resursiem, pie kam konfliktējošo pušu mērķi nav tikai vēlamā sasniegšana, bet arī pretinieku neitralizācija, traumēšana un likvidācija. Kozers secināja, ka konflikti var pastāvēt starp indivīdiem, starp grupām, kā arī starp indivīdiem un grupām.

Kozera doties konflikta definējums konfliktoloģijā ir viens no visizplatītākajiem. Galveno uzmanību Kozers veltīja sociālo konfliktu pozitīvo iespēju analīzei. Attīstot *Zimmela* idejas, viņš formulēja konflikta pozitīvos aspektus, kā arī atklāja mainīgos faktorus, kuri nosaka konfliktu dinamiku, vienlaikus nošķirot reālos un nereālos konfliktu tipus.

Kozers bija pārliecināts, ka konflikta sekas ir atkarīgas no sociālā veseluma specifikas: stingri viennozīmīgas, noslēgtas sabiedriskās struktūras konflikti ietekmē graužoši, atvērtākās sistēmās konflikti palielina sociālā veseluma elastības spēju, padarot to arvien adaptīvāku attiecībā pret visu jauno.

KŪLIJS

Kūlijs Čārlzs Hortons (1864 -1929) – amerikāņu sociologs un sociālpsihologs. Kūlija socioloģiskās teorijas pamatā ir atziņums par apziņas būtisko lomu sociālo procesu norisē. Nosaucot sevi par monistu, Kūlijs aplūkoja sabiedrību, sociālās grupas un individuus kā vienotu, dzīvu organismu. Taču Kūlija organicisms nav identificējams ar bioloģisko pieeju, jo viņa holisms ir balstīts uz sociālā organisma mentālo faktoru.

Par Kūlija teorijas izejas premisu kalpo apgalvojums, ka cilvēks ir sociāla būtne, ka to bez pārspilējumiem var nosaukt par kultūras veidojumu. Kūlijs atzina, ka cilvēka sociālā daba tiek veidota ar vienkāršas intīmas mijiedarbības palīdzību, jo sevišķi tādās mazajās grupās kā ģimene un kaimiņi. Šādas mijiedarbības formas eksistē visur un vienmēr iedarbojas uz indivīdu vienādi, veidojot visiem cilvēkiem kopēju sociālo jūtu, nostādņu un morālo normu kompleksu – cilvēka darbības universālo garīgo vidi.

Kūlijs bija pārliecināts, ka cilvēka sociālajai dabai atbilst specifiska sociālā izziņa, kas spējīga savienot redzamo uzvedību ar atbilstošiem apziņas imanentajiem procesiem.

Viens no centrālajiem Kūlija socioloģijas jēdzieniem ir “sociālā patība”, kuras specifiska iezīme ir izjūtu tips, ko var nosaukt par pašizjūtu vai piesavināšanās apziņu. Pēc viņa domām patību var aplūkot kā instinktīvu izjūtu, kas attīstījusies saistībā ar nozīmīgu funkciju – stimulēt un apvienot visas indivīda iespējamās darbības. Tādā veidā patība ļoti dziļi sakņojas cilvēces vēsturē un ir nepieciešama katrai dzīvības sistēmai. Pie kam pati patības izjūta nepaliek nemainīga, tā diferencējas un sadalās neskaitāmā pašizjūtu daudzumā, katrā attīstības posmā saglabājot sev raksturīgo niānsi. Saistīta ar domu par citiem indivīdiem, patības ideja cilvēkam vienmēr ir diferencēta, bet tās agresīvajām formām piemīt tendence piesaistīties visam tam, ko cilvēks vienlaicīgi uzskata par labvēlīgu viņa personīgajiem nodomiem un to cilvēku nodomiem, ar kuriem viņš atrodas kontaktā.

Agresīvā patība pēc Kūlija domām redzamā veidā parādās: pirmkārt, kolektīvo vēlmju objektu sadalīšanas un piesavināšanās

procesā, pamatojoties uz indivīda vēlmi iegūt varu pār šādiem objektiem, lai tādējādi nodrošinātu savu personīgo attīstību; otrkārt, pretdarbības riskā, jo arī citi cilvēki izjūt nepieciešamību pēc kolektīvo vēlmju objektiem.

Kūlijs atzīmēja, ka sociālo patību var dēvēt par atspoguļojušu jeb spoguļpatību. Parastā spoguļi cilvēks redz savu seju, figūru un apģērbu, ir apmierināts vai neapmierināts atkarībā no tā, kādu viņš sevi gribētu redzēt. Tas pēc Kūlija domām ir skaidri redzams faktā, ka cita cilvēka raksturs, kura apziņā mēs paši sevi redzam, būtiski ietekmē mūsu pašsajūtu, piemēram, nelokāmu cilvēku priekšā mēs kaunamies izrādīties pierunājami, drošsirdīgu cilvēku priekšā – bailīgi, laipnu cilvēku priekšā – rupji utt. Pie kam cilvēki bieži maskējas, domājot par vērtējumu, kāds citu cilvēku apziņā varētu izveidoties.

LEBONS

Lebons Gustavs (1841-1931) – franču psihologs, sociologs, antropologs un vēsturnieks. Viens no sociālās psiholoģijas pamatlicējiem. Lebons viens no pirmajiem mēģināja teorētiski pamatot masu ēras aizsākumus, saistot šo procesu ar vispārēju kultūras pagrimumu. Lebons bija pārliecināts, ka sakarā ar lielo masu zemo intelektuālo līmeni un neattīstīto gribu pār tām valda neapzināti instinkti, jo sevišķi tad, kad cilvēks atrodas pūlī.

Lebons norādīja, ka indivīda psihiskais stāvoklis pūlī būtiski izmainās: pieaug visa redzētā un dzirdētā uztveres emocionalitāte, palielinās sugestējamība, cilvēka ietekmēšanas iespējas, samazinās spēja racionāli pārstrādāt informāciju, cilvēks kļūst nekritisks, mazinās atbildības izjūta par savu izturēšanos un rīcību, parādās anonimitātes apziņa, cilvēks identificē sevi ar pūli, viņa uzvedība kļūst bezpersoniska, pakļauta instinktiem, cilvēks atļaujas to, ko personīgā dzīvē nekad nebūtu atļāvis, pieaug spēka izjūta un pašāvēība uz citiem, zūd paškontrolē, indivīdi jūt savu spēku, viņu pašu acīs pieaudzis personiskā “Es” nozīmīgums, būtiski ir nostiprinājusies paštaisnība.

Pēc Lebona domām, arī masas ir līdzīgas pūlim, tajās valda iracionāli instinkti. Apzinīgas personības izzušana, domu un jūtu orientēšanās vienā virzienā – tās ir galvenās iezīmes, kuras raksturo pūli, kas stāties uz organizēšanās ceļa un neprasa indivīdu obligātu atrašanos vienā vietā. Tūkstošiem indivīdu, būdami tālu cits no cita, var īpašos momentos nokļūt kādu spēcīgu emociju ietekmē un tādējādi iegūt apgarota pūļa pazīmes. Ja kāda nejaušība saved šos cilvēkus kopā, visas viņu darbības pārtop pūļa aktivitātēs. Lebons uzsvēra, ka masās darbojas personīgo apziņu, atbildību pazaudējis bezapzinīgs indivīds, kurš pakļauts vadoņa sugestijas spēkam, savstarpējai sociālai inficējamībai, gatavs akli paklausīt vadonim, kas to var vadīt, kur un kā vien vēlas. Indivīds vairs nav pašidents, bet gan pārvēršas par automātu, kuram nav savas gribas.

Šajā sakarībā Lebons pamato sociālās infekcijas jēdzienu, apgalvojot, ka tās kaitīgā ietekme izplatās pūlī kā vīruss, pārejot no viena cilvēka uz otru. Tiesa gan, Lebons nedefinēja īpašos

apstākļus, kuros izplatās inficēta emocija, viņš nerunāja arī par infekcijas izplatīšanās ierobežojumiem, t.i., neizskaidroja gadījumus, kuros infekcija tiek ierobežota atsevišķās grupas daļās.

LEVĪ-BRILS

Levī-Brils Lisjēns (1857-1939) – franču filozofs, antropologs un sociologs. Viņa radošo darbību ir ietekmējusi Konta pozitīvistiskā filozofija un Dirkema socioloģija, kas rosināja pievērsties sociālo procesu pētniecībai un sociālo faktu interpretācijai.

Interesējoties par etnogrāfiju, Levī-Brils pētīja Āfrikas, Austrālijas un Okeānijas tautu apziņas savdabību, būdams pārliecināts, ka domāšanu tās sākuma stadijā determinē kolektīvie priekšstati. Pētījumu rezultātā Levī-Brils nonāca pie secinājuma, ka starp civilizētā cilvēka apziņu un pirmatnējo domāšanu valda būtiskas atšķirības, proti, pirmatnējā domāšana pēc sava satura ir mistiska, jo tajā nav atšķirību starp dabisko un pārdabisko. Šī domāšana maz rēķinās ar pieredzi, tā nav jūtīga pret pretrunām, nevadās pēc loģikas likumiem, tajā pēc Levī-Brila domām galveno lomu spēlē asociācijas. Viņš uzsvēra, ka pirmatnējā cilvēka zināšanu apjoms ir ierobežots, individuālie priekšstati nav pārdomu, bet gan izjūtas un intuīcijas rezultāts. Kopumā pirmatnējā apziņa ir sabiedriska, tā ir kolektīvo paražu un ieradumu veidojums. Sabiedrībai attīstoties, pēc Levī-Brila domām paplašinās loģiskās domāšanas sektors, izspiežot pirmsloģisko domāšanu. Līdz ar to viņš ir ieakcentējis cilvēka psihes un uzvedības sociālās determinētības problēmu, ar to dodot ievērojamu ieguldījumu cilvēka un viņa sabiedriskās dzīves izpratnē.

Levī-Brils centās izstrādāt domāšanas pētniecības metodoloģiju, kura balstās nevis uz vērtējumiem, bet gan uz aprakstīšanu. Viņš analizēja mitoloģiskajā valodā izteikto realitāti, izvirzot sekojošu apgalvojumu: ja dabisko objektu uztverei ir mistisks raksturs, tad veidojas mitoloģiski priekšstati, t.i., tiem piemīt mistiskais elements, kurš satur kaut ko vairāk kā reālais, pozitīvais notikuma saturs. Tādējādi aktuāls kļūst jautājums par mistisko realitāti, kas ir mitoloģijas adekvātas izpratnes atslēga.

Levī-Brils ir attīstījis mācību par kolektīvajiem priekšstatiem, saistot šo priekšstatu funkcionēšanu ar tās apziņas definējumu, kura eksistē pirmatnējās sabiedrībās un kam raksturīga

korelācija starp domāšanas tipu un stigru socializāciju. Uz šāda pamata balstītas domāšanas formas raksturo emocionāla iesaistītība un pretstats abstraktajai domāšanai, kuru caurauž loģika un kas satur emocionalitātes minimumu.

LEVĪ-STROSS

Levī-Sross Klods (dz. 1908) – franču etnogrāfs un sociologs. Viens no galvenajiem strukturālisma pārstāvjiem. Izveidojis mitoloģiskās domāšanas teoriju. Izstrādājis strukturālās antropoloģijas principus. Levī-Strosa zinātniskos uzskatus ir ietekmējis *Dirkems* un *Moss*, amerikāņu kultūras antropoloģijas skola, kā arī lingvistiskais strukturālisms un informācijas teorija.

Par ideālu zinātniskās pētniecības objektu ar strukturālās analīzes palīdzību Levī-Sross uzskata mazās sabiedrības ar noturīgu sociālo struktūru. Laulību noteikumus un radniecības nomenklatūru, totēmiskos apzīmējumus un mitoloģiskos priekšstatus viņš interpretē kā modelējošas zīmju sistēmas.

Levī-Sross ir radījis oriģinālu pirmatnējās domāšanas teoriju, kas daudzējādā ziņā ir *Levī-Brila* teorijas pretstats un kuru viņš ir pielietojis Amerikas indiāņu mītu semantikas pētniecībā. Levī-Sross akcentē mitoloģiskās domāšanas savdabību, norādot, ka tā ir konkrēta, metaforiska domāšana jutekliskuma līmenī, kas tomēr spējīga vispārināt, klasificēt un loģiski analizēt, veidojot neolīta laikmeta progresā intelektuālo pamatu. Aplūkojot mitoloģisko domāšanu zīmju sistēmas radīšanas aspektā, Levī-Sross atklāj bināro opozīciju (piemēram, augša – apakša, vīrišķais – sievišķais utt.), lai pārvarētu fundamentālās pretrunas, kas fiksētas cilvēka apziņā (piemēram, pretrunas starp dzīvību un nāvi).

Par cik Levī-Sross mitoloģisko domāšanu traktē kā kolektīvi neapzināto un relatīvi no citām cilšu dzīves formām neatkarīgo faktoru, mītu analīze viņam reprezentējas kā apziņas primāro struktūru, cilvēka prāta anatomijas identificēšanas līdzeklis.

LEVINS

Levins Kurts (1890-1947) – vācu un amerikāņu psihologs un sociālais psihologs. Viņa idejas ir atstājušas lielu ietekmi uz amerikāņu sociālo psiholoģiju, kā arī uz citām skolām un virzieniem.

Pagājušā gadsimta divdesmitajos gados pārstāvēja Berlīnes geštaltpsiholoģijas skolu, nodarbojās ar gribas un afektu pētījumiem. Turpmākā radošās darbības gaitā Levins izstrādāja personības koncepciju, kuras pamatā ir no fizikas patapinātais lauka jēdziens, kas raksturo personības un vides psiholoģisko vienotību.

Indivīda uzvedība pēc Levina domām ir viņa psiholoģiskā lauka notikumu ārēja izpausme. Šie notikumi reprezentē vai nu pārvietošanos no vienas lauka jomas citā, vai arī lauka struktūras izmaiņas, kuras Levins apraksta ar topoloģijas jēdzienu palīdzību, izstrādājot topoloģiskās psiholoģijas koncepciju. Levina lauka koncepcijai ir raksturīga tendence pārveidot psiholoģiju pēc tā saucamo precīzo zinātņu, vispirms jau fizikas parauga.

Levina un viņa skolnieku daudzskaitlīgie eksperimenti ir likuši pamatu motivāciju eksperimentālajai pētniecībai. Vienlaikus Levins raksturojams kā viens no grupu dinamikas eksperimentālās pētniecības pamatlicējiem.

Levina radītajā skolā tika ieviesti jauni jēdzieni – kvazivajadzības, psiholoģiskā valence, dzīves telpa, laiciskā perspektīva u.c. Tāpat viņš piedalījās Vīnera vadītā zinātniskā kolektīva darbībā, kas izstrādāja kibernetikas pamatprincipus.

LIOTĀRS

Liotārs Žans Fransuā (1924-1998) – franču filozofs un literatūras teorētiķis. Viens no vadošajiem postmodernisma pārstāvjiem. Uzskatīja, ka postmodernisms ir modernisma apslēptā daļa. Izvirzīja hipotēzi par izziņas statusa izmaiņām postmodernāskultūras un postindustriālās sabiedrības kontekstā. Mūsdienu postmodernistisko laikmetu pēc Liotāra domām raksturo metafizikas krīze, uzticības zudums metastāstiem. Tādi jēdzieni kā prāts, patiesība, brīvība u.c. vairs nekalpo kā sociālo procesu un indivīdu rīcības pamats. Postmodernā situācija katram cilvēkam atsevišķi un visiem kopā diktē jaunus eksistences nosacījumus: plurālismu, atšķirības uzskatos, valodas spēles un toleranci. Patiesība vairs netiek meklēta, bet tā tiek aizstāvēta verbālās cīņās. Lai šajās cīņās uzvarētu, nepietiek ar patiesības postulēšanu, ir jāredz arī tās efektivitātes pakāpe, kā arī tiešās pielietojuma iespējas praksē.

Līdz ar to sociālā pasaule zaudē totalitātes pazīmes, tā reprezentējas kā lokālu fragmentu nenoturīgs kopums, kur atsevišķi elementi ir vāji koordinēti cits ar citu, tādējādi saturot daudzveidīgas tālākas attīstības iespējas, t.i., priekšstati par sociālās attīstības determinētību un universālu virzību tiek nomainīti ar viedokli par attīstības nenoteiktību un daudzvariantumu.

LUKMANS

Lukmans Tomass (dz. 1927) – vācu sociologs. Viens no vadošajiem fenomenoloģiskās socioloģijas pārstāvjiem. Pēc Lukmana domām fenomenoloģijai jāklūst par universālu sociālo zinātņu, par visu sociālo zinātņu matricu, kas ar metavalodas palīdzību spējīga sniegt pasaules universālo struktūru aprakstu. Tas nepieciešams, lai cilvēks un viņa pasaule ieņemtu atbilstošu vietu zinātniskajā kosmoloģijā.

Kopā ar Bergeru Lukmans ir izstrādājis zināšanu socioloģijas fenomenoloģisko versiju. Šī versija tiek nostatīta pretī visām iepriekšējām zināšanu socioloģijas koncepcijām, kuru priekšmets bija teorētiskās zināšanas, kas pēc Lukmana domām ne tikai neizsmēļ visu sabiedrībā eksistējošo zināšanu krājumu, bet arī nespēlē galveno lomu lielākās cilvēku daļas dzīvē. Tāpēc par zināšanu socioloģijas kodolu jāklūst ikdienas zināšanām, kuras indivīds lieto savā dzīvē.

Bergera un Lukmana teorija ir saistīta ar realitātes sociālo konstruēšanu, tās priekšmets ir tie procesi un mehānismi, ar kuru palīdzību realizējas zināšanu rašanās, funkcionēšana un izplatīšanās sabiedrībā. Fenomenoloģiskās analīzes izmantošana ļauj atturēties no cēloniskajām un ģenētiskajām hipotēzēm, kā arī no apgalvojumiem par analizējamo fenomenu ontoloģisko statusu. Lukmana un Bergera koncepcijās sociālā realitāte ir nepastarpināti dota indivīdu apziņā, tā eksistē cilvēku kolektīvajos priekšstatos. Pie kam nav nekādas atšķirības starp sociālo esamību kā objektīvu realitāti, kas pastāv ārpus cilvēku apziņas, un sociālo realitāti kā sabiedriskās apziņas produktu.

Lukmana reliģijas koncepcijas centrālais jēdziens ir transcendēšana – iziešana ārpus cilvēka bioloģiskās eksistences, lai konstruētu jēgpilnu universumu. Pēc Lukmana domām reliģiozitāte ir pašas cilvēka dabas kvalitāte, mainās vienīgi reliģiozitātes izpausmes formas, kas saistītas ar sociālajām izmaiņām katrā konkrētā sabiedrībā. Lukmans ir viens no pirmajiem reliģijas sociologiem, kas akcentē, ka samazinoties uz baznīcu orientētas reliģijas ietekmei, ārpus baznīcas esošā reliģiozitāte ne tikai saglabājas, bet var kļūt arvien spēcīgāka,

cilvēkiem radot savu personisko reliģiju. Lukmans ir pārliecināts, ka tieši šī "neredzamā reliģija" garantē cilvēkam autonomiju un pašrealizācijas iespējas. Lukmans nodarbojies arī ar valodas socioloģijas problēmām, aplūkojot valodas ietekmi uz cilvēka apziņu, ikdienas dzīvi un sociālo struktūru konstruēšanu.

LŪMANS

Lūmans Niklass (1927-1998) – vācu sociologs. Sistēmiskās un funkcionālās pieejas pārstāvis. Vācijas socioloģijas līderis (līdzās *Hābermāsam*). Profesionālās darbības sākumā Lūmans uzstādīja sev mērķi 30 gados radīt pilnīgu sabiedrības aprakstu, kam viņš arī veltīja visu savu radošo dzīvi. Lūmana radošo darbību ir ietekmējis *Pārsons*, *Gelēns*, fenomenoloģijas un kibernetikas atziņas. Jau sākot ar pirmajiem metodoloģijai veltītajiem darbiem, kur akcentēts radikāls funkcionālisms, Lūmans cīnījās pret teleoloģijas un ontoloģiskās metafizikas elementiem socioloģijā, centrējot uzmanību uz sistēmas un apkārtējās vides attiecībām.

Pēc viņa domām sistēma kā mazāk kompleksa joma ir norobežota no apkārtējās pasaules – komplicētākas sfēras. Pie kam kompleksums nav ontoloģiska īpašība, bet gan sistēmas un apkārtējās vides attiecību rādītājs, kas atkarīgs no elementu skaita, no to iespējamajām sakarībām, stāvokļiem, no saistības ar noteiktām struktūrām. Kompleksuma problēmu Lūmans nosauc par redukciju, pie kam šādai redukcijai psihiskās un sociālās sistēmās ir jēgpilns raksturs.

Socioloģijas priekšmets ir sociālās sistēmas. Jēgpilna izvēle šeit izpaužas tādējādi, ka aiz izvēlētā vienmēr eksistē neizvēlētais, noteiktība tiek sasniegta ar atšķirību fiksāciju. Lūmans uzsver, ka jēgai piemīt trīs dimensijas: priekšmetiskā, laiciskā un sociālā. (Priekšmeta pašidentitāti raksturo tā atšķirības no citiem priekšmetiem, tagadnes pašidentitāte ir pagātnes un nākotnes horizontu nošķiršana, socialitātes jēga savukārt ir cita Es implikācija jebkurā individuālajā jēgā.) Lūmans ir pārliecināts, ka visu nosaukto dimensiju savstarpējā diferencēšanās ir viens no evolūcijas rezultātiem. Vienkāršākās jēgpilnās sistēmas – interakcijas – veidojas sociālās kopības dalībnieku darbību un pārdzīvojumu savstarpējās saskaņošanas rezultātā, nevis pateicoties kopējām kultūras normām, kā šo jautājumu traktēja *Pārsons*. Pēc Lūmana domām principiāli savādāks sociālo sistēmu tips ir sabiedrība, kas aptver visas ar komunikāciju sasniedzamās darbības.

Darbība kā notikums ir īstenais sociālās sistēmas elements,

kas šeit rodas un atjaunojas komunikācijā ar citām darbībām, t.i., notikumiem. Lūkams izvirzīja domu, ka cilvēks kā sistēmisks veselums nav ietverts nevienā sistēmā, bet gan ir apkārtējās pasaules sastāvdaļa, kuras kompleksums rada sistēmai problēmas. Jo sevišķi acīmredzami tas izpaužas sociālo sistēmu evolūcijas un diferenciacijas procesos, attālinoties no nepastarpinātās starppersonu komunikācijas un autonomizējoties lielajām sistēmām sabiedrības kā tādas abstraktuma pieauguma rezultātā. Lūmans uzsvēra, ka pagātnē politikas prioritāte ļāva sabiedrībai pašinterpretēties, t.i., tematizēt sevi kā valsti. Vēlāk tas pats notika ar ekonomikas prioritāti. Autonomizētjošās sistēmas – politika, saimniecība, zinātne, reliģija, tiesības pašatīstojas (autopoēzija), to elementi ir attiecināti vienīgi viens pret otru (pašreference), kas sarežģī pašsaskaņošanu un kopēju darbību (pašiespiešanās). Bet tieši tāpat kā jebkurš elements kļūst par elementu vienīgi attiecībās un atšķirībās no cita, arī sistēmas pašidentitāte tiek nodrošināta attiecībās ar citu (refleksija). Tādēļ tiek izstrādāti speciāli reflektīvie mehāniski, refleksijas orgāni, kas vienlaicīgi paaugstina sistēmas jūtīgumu pret apkārtējo pasauli un nespēju to uztvert ārpus specifiskiem sistēmiskiem kritērijiem. Sistēmas iekšējo komunikāciju garantē simboliski vispārinātie komunikācijas līdzekļi (vara politikā, patiesība zinātnē, ticība reliģijā, mīlestība ģimenē). Mūsdienu sabiedrību Lūmans traktē kā rezultātu, kas nav nepieciešams.

MAKLŪENS

Maklūens Herberts Maršals (1911-1980) – Kanādas filozofs, sociologs un komunikāciju tehnoloģiju teorētiķis. Visvairāk pazīstams ar saviem pētījumiem par jauno tehnoloģiju un masu komunikācijas līdzekļu ietekmi uz sabiedrību un cilvēka uztveri. Pēc Maklūena domām rakstības un tipogrāfisko iekārtu rašanās Jaunajos laikos noveda pie tā, ka cilvēks sāka pārdzīvot lietas un notikumus vienu aiz otra, izkārtotus kā burtus tekstā, t.i., lineāri un secīgi. Elektrisko un elektronisko masu komunikācijas līdzekļu rašanās pārvērta pasauli globālā sādžā, kurā viss, kas notiek, uzreiz kļūst zināms katram tās iedzīvotājam.

Maklūens bija pārliecināts, ka masu komunikācijas līdzekļi veicina pasaules sabiedrības decentralizāciju un maksimālas domstarpības par visiem jautājumiem, kas mūsdienu pasauli noved pie nestabilitātes pieauguma un potenciāla sprādziena bīstamības. Grāmatu ēras norietā nepieciešams atvadīties no tradicionālajām domāšanas formām, kā arī no tradicionālajiem sociālās, politiskās un ekonomiskās organizācijas paņēmieniem. Mūsdienu pasaules vadībai nepieciešamas tehnoloģiskas menedžmenta metodes.

Maklūens atzina, ka jaunās elektroniskās sabiedrības komunikatīvajā vidē smaguma centrs pārvietojas no komunikācijas satura uz informācijas pārraides līdzekļiem. Pie komunikācijas līdzekļiem viņš pieskaitīja lietas, priekšmetus, rīkus un parādības (piemēram, apģērbu, automašīnas, naudas zīmes, reklāmu, elektrisko gaismu utt.), proti, visu, kas kļuvis par cilvēka turpinājumu un paplašinājumu. Sevišķu uzmanību Maklūens pievērsa televīzijai, kad informācijas pārraides mozaīciskums un attēlu ātrā nomaiņa sagrauj primāro lineāri secīgo īstenības uztveri. Maklūens arī izvirzīja domu, ka preču iepakojuma tehnoloģiju un mārketinga iespaidā ir notikusi industriālā laikmeta folkloras veidošanās.

MAĻINOVSKIS

Maļinovskis Bronislavs Kaspers (1884-1942) – poļu izcelsmes angļu etnogrāfs un sociologs. Viens no britu antropoloģijas funkcionālās skolas pamatlicējiem un līderiem. Tāpat kā vairums viņa laika antropologu bija pārliecināts, ka etnogrāfijas uzdevums ir pētīt to tautu kultūru daudzveidību, kuras atrodas vesternizācijas briesmu priekšā. Pētījis Austrālijas aborigēnu, Jaungvinejas cilšu kultūru, kas kļuva par pagrieziena punktu sociālās antropoloģijas attīstībā, t.i., tika lauzta valdošā spekulatīvā kultūru pētīšanas tradīcija, sākās empīriskais antropoloģijas un kulturoloģijas pētniecības posms.

Maļinovska teorijas pamatā ir cilvēka primāro un sekundāro vajadzību sistēma. Uz primārajām dabiskajām vajadzībām (barība, dzīvesvieta, aizsardzība un atražošana) balstās sekundārās – kultūras vajadzības. Kultūra reprezentējas kā cilvēku primāro vajadzību apmierināšanas instruments un vienlaikus kā tradīciju kopums. Sekojot funkcionālisma principiem, kuriem Maļinovskis bija uzticīgs visu savu radošo mūžu, uzskatīja, ka kultūrā nav nekā lieka, proti, tajā viss ir funkcionāli saistīts. Tas, kas šķiet lieks, vienīgi liecina par vietējās kultūras neizpratni.

Maļinovskis bija pārliecināts, ka katrai sociālajai grupai ir savas inovācijas, t.i., reakcijas uz mainīgo realitāti. Ja tās visas saglabātos, cilvēces kultūra izpaustos kā haotisks veidojums. Sociālo un nacionālo grupu daudzveidīgumam atbilst atbilstošu daudzveidība uz vienu un to pašu vajadzību. Maļinovskis piedāvāja šo problēmu aplūkot no iekšienes – izprast vietējo kultūru pārstāvju uzvedības imanentos motīvus. Viņa pielietotā pētniecības metode ieguva ietvertā novērojuma nosaukumu. Tāpat lielu nozīmi Maļinovskis piešķīra etnogrāfisko datu statistiskajai analīzei.

MANHEIMS

Manheims Karls (1893-1947) – vācu sociologs un filozofs. Savā radošajā darbībā izmantojis neokantisma, fenomenoloģijas un marksisma idejas. Viņa uzskatus ir ietekmējušas Lukača, Rikerta, Huserla, *M. Vēbera* un Šēlera mācības. Manheims asi noraidīja naturālismu un pozitīvisma metodoloģiskos principus, kritiski iedziļinājās praktiski visās gnozeoloģiskajās koncepcijās, kā arī sabiedriski politiskās domas orientācijās – liberālismā, konservatīvismā, sociālismā, fašismā un komunismā. Īpašu uzmanību pievērta reliģiskās (kristietiskās) apziņas analīzei. Viņa uzmanība no zināšanu socioloģijas pakāpeniski pārvietojās uz Eiropas sociokulturālās situācijas pētījumiem.

Manheima mācību var raksturot kā kulturoloģisku metodoloģiju. Viņš uzskatīja, ka kultūrvēsturiskie laikmeti atšķiras, ņemot vērā arī dzīves dominantes, kuras nosaka vispārējos un valdošos domāšanas stilus, t.i., domāšanas pozīcijas. Šādā skatījumā mūsdienu laikmets ir krīzes ēra, jo šeit iespējams konstatēt vienotas intelektuālās pasaules izzušanu kopā ar dominējošajām vērtībām un normām, jo zem racionāli organizētās domāšanas atklājas noteikts pamats – kolektīvais bezapzinātais.

Pasaule pēc Manheima domām ir dažādu privātu interešu, dažādu domāšanas stilu esamība. Pie kam katrs no šiem stiliem pretendē uz vienīgās patiesības statusu. Zināšanas ir kontekstuāli, sociāli un kulturāli determinētas. Domāšanas vēsturi Manheims uzskata par tādu šķiru, grupu un pat pasaules uztveru sadursmi, kuras cenšas sevi racionāli nopamatot, tāpēc zināšanas par sociumu nav iespējams adekvāti analizēt, neņemot vērā to sociālo determinētību.

Taču zinātniskās zināšanas nav vienīgais konkrētas sabiedrības producētais garīgais veidojums. Ir mērķtiecīgi izdalīt specifiskas ideoloģiju un utopiju sistēmas. Tās pēc Manheima domām nepilda situāciju diagnožu funkcijas, bet gan iedarbina noteiktas sistēmas. Manheims nodala divus ideoloģiju tipus: partikulārās un totālās ideoloģijas, kur pirmās atspoguļo atsevišķu sociālo kopību intereses, bet otrās pilda sintezējošo

funkciju un reprezentē holistisku perspektīvu. Tieši pēdējās ir zināšanu socioloģijas priekšmets.

MARKSS

Markss Kārlis (1818-1883) – viens no modernās socioloģijas pamatlicējiem, marksisma mācības izveidotājs (kopā ar F.Engelsu). Ievērojams ar saviem petījumiem ekonomikā. Marksa uzskati jo sevišķi izplatījās pēc viņa nāves. Vēl pagājušā gadsimta 80 gados gandrīz puse no pasaules iedzīvotājiem dzīvoja valstīs, kuru režīmi sevi dēvēja par marksistiskiem.

Pats Markss savu koncepciju raksturoja kā materiālistisku vēstures izpratni un uzsvēra, ka cilvēces vēstures un kultūras pamatā ir ražošana. Darbs pēc Marksa domām vienlaikus ir arī cilvēka pašradīšanas instruments. Viņš bija pārliecināts, ka politiskās, filozofiskās, reliģiskās u.c. idejas ir sekundāras, materiālās ražošanas producētas. Vēsture nav nejaušību rezultāts, tāpat tā nav pārdabisku spēku vai izcilu personību darbības produkts.

Pēc Marksa domām vēsturi veido cilvēciskā darbība, un tā ir pakļauta noteiktiem likumiem. Markss bija pārliecināts, ka sabiedriskajā ražošanā cilvēki stājas noteiktās, no viņu gribas neatkarīgās attiecībās – ražošanas attiecībās, kas atbilst noteiktam materiālo ražošanas spēku attīstības līmenim. Šo sabiedrisko attiecību kopums veido sabiedrības ekonomisko struktūru, reālo bāzi, uz kuras balstās juridiskā un politiskā virsbūve ar noteiktām sabiedriskās apziņas formām. Materiālais ražošanas veids pēc Marksa domām nosaka sociālās, politiskās un garīgās dzīves procesus. Nevis cilvēku apziņa nosaka viņu esamību, bet gan sabiedriskā esamība determinē viņu apziņu.

Pēc Marksa domām kapitālistiskās sistēmas izpratne atrodama faktā, ka apmaiņa starp kapitālu un darbu nav līdzvērtīga, t.i., kapitālists ekspluatē strādniekus, un tie ir spiesti strādāt vairāk kā nepieciešams, lai nodrošinātu dzīvi (uzturu, apģērbu un mājokli sev un ģimenei). Markss bija pārliecināts, ka kapitālistu peļņai ir tendence samazināties, jo konkurence spiež cilvēka darbu apmainīt ar mašīnizēto darbu, kas ir lētāks un tādējādi rada lielāku virsvērtību. Līdz ar to pastiprinātas ekspluatācijas rezultātā strādnieku ienākumi samazinās, bet konkurence nepārtraukti draud ar bezdarbu. Markss secināja, ka visbeidzot

ražošanas līdzekļu centralizācija sasniedz tādu punktu, kas vairs nav savienojams ar kapitālismu, un rezultātā kļūst iespējama sociālistiska revolūcija, kurā ļoti būtisks ir politiskais aspekts, jo valsts ir galvenais kapitālistiskās sabiedrības institūts.

Markss uzsvēra, ka politiskā vara ir organizēts vienas šķiras spēks, lai apspiestu vai pat iznīcinātu otru. Viņš cerēja, ka proletāriskā revolūcija notiks Rietumeiropas industriālajās valstīs, taču dzīves nogalē pieļāva, ka Krievija tomēr var uzcelt komunismu uz tradicionālās zemnieku kopienas bāzes. Markss apgalvoja, ka komunismu nav iespējams īstenot uzreiz pēc revolūcijas, nepieciešams pārejas periods – proletariāta diktatūras posms.

Zinātniskā skatījumā nozīmīga ir Marksa izstrādātā teorētiskās pētniecības metodoloģija, kurā īpaši akcentēta domu virzība no abstraktākām atziņām uz konkrētākām, kā arī vēsturiskā un loģiskā vienība.

MARKŪZE

Markūze Herberts (1898-1979) – vācu un amerikāņu filozofs un sociologs, Frankfurtes skolas pārstāvis. Uzskatīja, ka marksisms jāsavieno ar eksistenciālismu, kā arī ar freidismu.

Marksa mācībai par sabiedrību Markūze pretnostatīja instinktu un kultūras teoriju, kura balstās psihoanalīzē. Atzina, ka strādnieku šķira ir zaudējusi savu revolucionāro lomu, bet tās vietā stājušies “no spēles izstumtie” (t.i., bezdarbnieki, nacionāli apspiestie u.c.) un radikāli noskaņotā inteligence. Par revolucionāru spēku uzskatīja arī nabadzīgās valstis.

Markūze domāja, ka kultūra ir ambivalenta, t.i., tai vienlaikus ir gan pozitīva, gan negatīva nozīme: no vienas puses, tā kalpo, lai izteiktu personības pretošanos necilvēcīgajai realitātei, no otras, – kultūra padara par likumīgām pretrunas starp cilvēka tieksmēm pēc laimes reālajā dzīvē un to iluzoro apmierinājumu mākslā. Markūze kritizēja buržuāzisko kultūru, saskatot tajā prāta šabloniskas orientācijas ieroci. Pēc Markūzes domām kultūra ir kļuvusi par biznesa pasaules preci un krāšņojumu, un šādā nozīmē tā vairs nav kultūra. Viņš ir izvirzījis apgaismotas kultūras ideju, t.i., tādas revolūcijas ideju, kas katrā indivīdā ir spējīga pamodināt mākslinieku.

Markūze bija pārliecināts, ka mākslai ir jāatbrīvojas no politiskā un ideoloģiskā satura. Markūzes mācība bija populāra pagājušā gadsimta 60 gados “jauno kreiso” ekstrēmistu vidū, kuri uzstādīja par savu mērķi totālu revolucionāru karu pret vēlā kapitālisma sabiedrību, pret tās represīvo kultūru un autoritāro personību. Taču pats Markūze, būtiski korigējot savu koncepciju, norobežojās no šī ekstrēmisma.

MEJO

Mejo Eltons (1880-1949) – amerikāņu sociologs. Viens no amerikāņu industriālās socioloģijas un cilvēcisko attiecību teorijas iedibinātājiem. Mejo uzskatīja, ka attiecībām starp uzņēmējiem un strādniekiem ir emocionāli psiholoģisks raksturs, un tās nesatur ekonomiskas un politiskas pretrunas. Domāja, ka strādnieki visvairāk ieinteresēti labu attiecību uzturēšanā ar saviem priekšniekiem.

Socioloģijai pēc Mejo domām jāveicina mierīgas atmosfēras radīšana ražošanas procesā un jāizstrādā rekomendācijas, lai šādā virzienā ietekmētu strādnieku psihi. Kopā ar saviem līdzstrādniekiem Mejo arī veica praktiskas aktivitātes ar mērķi uzlabot sociālo atmosfēru uzņēmumos.

Ievērojams ieguldījums vadības socioloģijas un industriālās socioloģijas attīstībā bija Mejo un citu zinātnieku veiktais Hotornas, kad pētot dažādu faktoru (darba apstākļu un organizācijas, darba samaksas, starppersonu attiecību, vadības stila utt.) ietekmi uz darba ražīguma celšanos uzņēmumā, viņi pierādīja cilvēciskā un grupu faktora būtisko nozīmi šajā procesā. Sākotnējā Hotornas eksperimenta orientācija balstījās uz tā laika zinātniskās vadības teorijām. Zinātnieku grupa, kurā ietilpa arī *Homans*, pētīja objektīvo faktoru (apgaismojuma, samaksas, pārtraukumu) ietekmi uz darba ražīgumu. Pirmajā eksperimenta stadijā zinātnieki atklāja, ka apgaismojuma apstākļu uzlabošanās jūtami palielina darba ražīgumu, taču vienlaikus atklājās, ka arī apgaismojuma apstākļu pasliktināšanās tāpat veicina darba ražīguma pieaugumu. Pētījuma otrajā stadijā pētnieki nonāca pie secinājuma, ka laika gaitā darba ražība tomēr atgriežas iepriekšējā līmenī, pie kam akcenti no fiziskās vides pakāpeniski pārvietojas uz sociālo vidi, t.i., par dominējošo kļūst orientācija uz grupu normām.

Veikto pētījumu rezultāti noveda pie atziņas, ka darba ražības paaugstināšanās izskaidrojama arī ar sociālajiem faktoriem, jo sevišķi ar vadības interesi par darba procesu un darbiniekiem. Gala rezultātā Hotornas pētījums producēja secinājumu, ka apstākļos, kad darba organizācija ir pietiekami efektīva, sociāli

psiholoģisko faktoru ietekme uz darba ražīgumu ir lielāka par fizisko apstākļu radīto kontekstu. Hotornas eksperiments kļuva par metodoloģiskās revolūcijas sākumpunktu darba pētniecībā, tas aizsāka cilvēcisko attiecību teoriju menedžmentā, radīja menedžmenta sociālo filozofiju.

MEMFORDS

Memfords Luijs (1895-1990) – amerikāņu filozofs un sociologs. Tehnoloģiskā determinisma pārstāvis. Savos daudzskaitlīgajos darbos par tehnikas sociālajām problēmām, urbanizāciju, mākslas teoriju un vēsturi, arhitektūru, morāli, reliģiju un kultūru kopumā Memfords vērsās pret sabiedrības pārmērīgu tehnoloģizāciju, kas cilvēku pakļauj teknikai.

Pēc Memforda domām sabiedrības attīstības procesā vēl lielāka nozīme kā teknikai ir ligvistisko un citu simbolu izmaiņām, dažādām kultūras formām, pārmaiņām sociālajā organizācijā, kā arī estētiskajām iecerēm, to mākslinieciskajai īstenošanai. Darba un kultūras līdzekļu mijiedarbībā, kas eksistē kā simbolisku formu kopums, arvien jaunu simbolu veidošana apsteidz darba līdzekļu ražošanu, un tāpēc tai ir daudz lielāka loma nekā darba līdzekļu utilitārai izmantošanai.

Memfords akcentēja, ka teknikai par savu attīstību ir jāpateicas mītam, spēlei, fantāzijai, dažādām rituāla formām, dziesmām, dejām, kas cilvēku kopību dzīvē, sākot no primitīvām un beidzot ar augsti attīstītām formām, ieņem svarīgāku vietu nekā utilitārs darbs. Pēc viņa viedokļa kontrole pār psiholoģisko vidi, vienlaikus ar vispārējas simboliskās kultūras izstrādi, sabiedrības attīstībā ir būtiskāka salīdzinājumā ar tehnisko kontroli pār apkārtējo vidi. Šāds risinājums savukārt kā prioritāti izvirza valodas rašanās procesu, saskatot tur senā cilvēka intelektuālās koncentrācijas kolektīvo produktu un līdzekli.

Memfords apgalvoja, ka tikai tad, kad zināšanas un pieredze sasniedza spēju koncentrēties simboliskās formās un realizēties ar vārda palīdzību procesā no paaudzes uz paaudzi, kļuva iespējams nosargāt katru jaunu kultūras ieguvumu no sagraušanas. Memfords bija pārliecināts, ka cilvēks ir būtne, kas galvenokārt izmanto prātu un rada simbolus. Tādējādi jau kopš pašiem aizsākumiem cilvēka attīstības pamats ir svarīgu simboliskās izteiksmes tipu radīšana, nevis efektīvu darba līdzekļu veidošana. Tehnokrātiskais priekšstats par cilvēku kā darba līdzekļu radītāju un izmantotāju pēc Memforda domām gala rezultātā noveda pie tā, ka strādnieka iniciatīva pārgāja

uz mašīnām, kuras sāka vadīt cilvēku. Šī antihumānā tehnikas izmantošanas tendence atrada koncentrētu iemiesojumu bezdvēseliskā un bezpersoniskā megamašīnā.

MĒRTONS

Mērtons Roberts Kings (1910-2003) – amerikāņu sociologs. Strukturāli funkcionālās analīzes pārstāvis. Centies sistematizēt funkcionālisma pamatatziņas. Mērtons iezīmēja atšķirību starp funkcijām un disfunkcijām, ar funkcijām saprotot cilvēku uzvedību un tās objektīvās sekas, kuras ir labvēlīgas sociālajam veselumam, bet ar disfunkcijām – jebkāda veida novirzes no vispārpieņemtajām normām un uzvedības standartiem, kas sa-grauj sistēmas veselumu un vienotību.

Par būtisku socioloģiskās analīzes uzdevumu Mērtons uzskatīja latento funkciju pētīšanu, kas viņa traktējumā ir cilvēku darbības iepriekš neapjaustās sekas. Ignorējot uzvedības novirzes vai tās raksturojot tikai kā nevēlamas, pēc Mērtona domām sociologa uzmanības lokā vairs nav sabiedriskās dzīves dinamika un izmaiņas. Vispirmām kārtām šīs novirzes Mērtons attiecināja uz tikumisko, psiholoģisko un vērtību sfēru, mazāk uzmanību pievēršot sociāli ekonomiskajiem faktoriem.

Lielu uzmanību Mērtons pievērsa socioloģijas metodoloģijai, uzstājoties ar sekla empīrisma kritiku un akcentējot nepieciešamību savienot empīriskos pētījumus ar teoriju. Pētījis arī masu komunikācijas, izziņas un zinātnes socioloģijas problēmas. Izstrādājis panelintervijas metodiku.

MĪDS

Mīds Džordžs Herberts (1863-1931) – amerikāņu filozofs, sociālpsihologs un sociologs. Džeimsa un Djūija mācības sekotājs. Kopā ar Djūiju darbojies Čikāgas skolā, attīstot pragmatisma principus. Pragmatisma kontekstā Mīds cilvēka apziņu traktēja kā instrumentu, ar kuru indivīds piemērojas apkārtējai videi. Objektu pasauli viņš aplūkoja, ņemot vērā vienīgi tās nozīmību indivīdu uzvedībā. Pēc Mīda domām cilvēku mijiedarbība noved pie tā, ka rodas mākslīgo objektu – simbolu pasaule. Socializācijas procesā indivīds apgūst simbolu nozīmes un ar to palīdzību mācās apzināti virzīt savas darbības, ieaūžot tās arvien plašākās sabiedriskās akcijās.

Mīds bija pārliecināts, ka indivīda attīstību nobriedušas personības virzienā raksturo nepārtraukti progresējoša spēja koordinēt savu uzvedību ar partneru darbībām, proti, pieņemt to lomu, kas tam atvēlēta noteiktā grupā. Cilvēka „Es” struktūra pēc Mīda domām atspoguļo indivīda mijiedarbības struktūru dažādās grupās. Formējot noteiktu priekšstatu par sevi, sabiedrība it kā ieiet indivīdā un vada viņa darbības pa nepieciešamo ceļu. Kad indivīds ir sasniedzis attīstīta „Es” līmeni, ārējā sociālā kontrole kļūst par paškontroli, tādējādi cilvēku pārvēršot par atbildīgu personību, kura spējīga pildīt savu lomu noteiktas grupas un sabiedrības kopumā simboliskās mijiedarbības struktūrā.

Kopumā Mīda sociālā teorija atstāja ietekmi uz turpmākajiem personības, socializācijas un sociālās kontroles pētījumiem, tā kļuva par pamatu specifiskam socioloģijas virzienam – simboliskajam interakcionismam.

MORENO

Moreno Džeikobs Levijs (1892-1974) – amerikāņu, sociologs, sociālpsihologs un psihiatrs. Sociometrijas dibinātājs, psihodrāmas un sociodrāmas koncepcijas autors. Savā mācībā Moreno balstījās uz nepieciešamību radīt tādu zinātni, kura aptvertu visus cilvēka sociālās dzīves līmeņus un ietvertu ne tikai sociālās problēmas, bet arī to risinājumus. Saskaņā ar šo ieceri socionomijai (zinātnei par sociālajiem pamatlikumiem) jārealizējas sociodinamikā (zemāka līmeņa zinātnē par procesiem, kuri vispirmām kārtām notiek mazajās sociālajās grupās), sociometrijā (metožu sistēmā, kas izdala un kvantitatīvi izmēra cilvēku emocionālās, starppersoniskās attiecības mazajās grupās) un sociatrijā (to cilvēku ārstēšanas metožu sistēmā, kuru problēmas ir saistītas ar uzvedības prasmju nepietiekamību mazajās grupās).

Visplašāk Moreno pazīstams kā psihodrāmas (sociodrāmas) autors un sociometrijas nopamatotājs. Pēc Moreno domām cilvēka psihiskā veselība, viņa uzvedības adekvātums ir atkarīgs no stāvokļa mazās grupas iekšējo, neformālo attiecību struktūrā. Simpātiju nepietiekamība cilvēkam rada dzīves grūtības. Moreno bija pārliecināts, ka sociometriskās procedūras ļauj noteikt cilvēka stāvokli neformālajās attiecībās un identificēt viņa problēmas.

Nodarbojoties ar grupu psihoterapiju, Moreno izveidoja terapeitisko teātri, kur pacients saņem atvieglojumu, kad uz skatuves ir nospēlējis noteiktas psihisko stāvokļu un sociālās lomas, kad spontāni radošā darbībā ir apguvis nepieciešamās darbības prasmes katrā konkrētā situācijā.

Moreno mācība ir atstājusi ievērojamu ietekmi uz mazo grupu socioloģijas un sociālpsiholoģijas attīstību. Viņa pamatotās sociometrijas, psihodrāmas un sociodrāmas metodes ir kļuvušas par darbības instrumentiem, kas tiek izmantoti neirožu ārstēšanā, konfliktu mīkstināšanā un profilaksē, neformālo līderu noteikšanā, sociāli psiholoģiskā klimata optimizēšanā mazajās grupās.

MOSS

Moss Marsels (1872-1950) – franču sociologs, etnologs un sociālais antropologs. *Dirkema* mācības sekotājs. Atzīstot Dirkema koncepciju kopumā, Moss tomēr neuzkrītošā formā ir pārvērtējis vairākas tās pamatatziņas. Moss būtībā atteicās no Dirkema antipsiholoģisma, tiecoties uz socioloģijas un psiholoģijas sintēzi, pamatojot totālo cilvēku bioloģisko, psihisko un sociokulturālo pazīmju vienotībā, kuras izpēte prasa dažādu dabaszinātņu, sociālo un humanitāro zinātņu kopējus pūliņus.

Atšķirībā no Dirkema Moss necentās konstruēt universālu sabiedrības teoriju, bet gan koncentrēja savu uzmanību uz strukturāli funkcionālo un salīdzinoši vēsturisko konkrētu faktu analīzi noteiktas kultūras ietvaros. Mosa darbi veltīti arhaisko sabiedrību dzīves dažādu aspektu skaidrojumiem, pievēršot uzmanību maģijai, upurēšanas tradīcijām, bērnu rituāliem u.c. aspektiem.

Moss izvirzīja totālo sociālo faktu ideju, proti, orientāciju uz vispusīgu sociālo parādību pētniecību noteikta sociālā vese-luma ietvaros. Pēc viņa domām pirmatnējo sabiedrību sociālās saites ir determinējušas to loģiski kosmoloģisko pasaules ainu. Moss ir licis pamatus jaunai problemātikai sociālās un kultūras antropoloģijas jomā, t.i., viņš nopamatoja, ka pat visdabiskākās, bioloģiski noteiktās, universālās fiziskās darbības dažādās kultūrās tiek veiktas atšķirīgi. Audzināšanas ceļā pārmatotie kultūras tēli atstāj ietekmi uz cilvēku gaitu, skrējieni, peldēšanu, elpošanu, dzemdībām, zīdaiņu barošanu, pozu miegā utt.

Moss bija pārliecināts, ka civilizācija atšķirībā no nācijām ir intersociāls fenomens, kas demonstrē sabiedrību savstarpējo sa-karu un kontaktu rezultātu un izpaužas kā visu sociālo sistēmu virssociāla sistēma.

Mosa darbi ir atstājuši būtisku ietekmi uz Francijas sociālās un humanitārās zinātnes attīstību, viņa idejas etnoloģijā, socioloģijā, sociālajā un kultūras antropoloģijā u.c. jomās ir izplatījušās arī aiz Francijas robežām. Viņa mācību ir attīstījis *Gurvičs, Levī-Stross, Derida* un daudzi citi domātāji.

PARETO

Pareto Vilfrīdo (1848-1923) – itāļu sociologs un ekonomists. Bija slavens ar savu elites teoriju. Viņš apgalvoja, ka indivīdi nav vienlīdzīgi ne fiziskā, ne intelektuālā, ne tikumiskā aspektā, tāpēc sociālā nevienlīdzība ir pilnīgi dabiska, acīmredzama un reāla parādība. Līdz ar to cilvēki, kuriem ir augstāki rādītāji kādā no darbības jomām, veido eliti. Piedevām vēl katrā no cilvēka aktivitāšu sfērām ir sava specifiska elite. Kopumā elite pēc Pareto domām sadalās valdošajā politiskajā un nevaldošajā elitē.

Sociālo stratifikāciju viņš attēloja kā piramīdu, kas sastāv no diviem slāņiem – mazskaitlīga augšējā slāņa un daudzskaitlīga masu zemākā slāņa. Elites pēc Pareto domām neatkarīgi no pārvaldes formas eksistē visās sabiedrībās. Kā elites sinonīmus Pareto lietoja arī terminus „valdošā šķira”, „aristokrātija”, „augstākais slānis”, kas visi apzīmē objektīvi labākos noteiktā darbības jomā, tādējādi iespējama gan svēto, gan zinātnieku, gan laupītāju, gan noziedznieku utt. aristokrātija.

Raksturojot valdošo eliti, Pareto ir izdalījis vairākas īpašības: spēju atrast un izmantot savu mērķu labā citu cilvēku vājās vietas; spēju pārliecināt, balstoties uz cilvēku emocijām; spēju pielietot spēku, ja tas ir nepieciešams, t.i., sabiedrības pārvalde realizējas vai nu ar spēka, vai arī ar pārliecināšanas palīdzību. Ja elite nav spējīga ne uz vienu, ne otru, tai jānoiet no skatuves, dodot vietu jaunai elitei.

Pareto uzsvēra, ka starp eliti un pārējo masu nepārtraukti norisinās apmaiņa – noteikta elites daļa pārvietojas uz zemāko slāni, bet visspējīgākā zemākā slāņa daļa papildina elites sastāvu. Tādā veidā notiek elites cirkulācija, kas nodrošina tās pakāpenisku un nepārtrauktu transformāciju. Pareto atzīmēja, ka elites cirkulācija nepieciešama, lai nodrošinātu sociālo līdzsvaru. Šī cirkulācija papildina valdošās elites darbību ar vadīšanai nepieciešamajām īpašībām. Līdz ar to gadījumos, kad elite ir noslēgta, tā degradējas. Vienlaikus zemākajā slānī pieaug indivīdu skaits, kuriem piemīt valdīšanai nepieciešamās kvalitātes un spēja lietot spēku varas sagrābšanai.

Pēc Pareto domām politiskās revolūcijas notiek tad, kad tiek aizkavēta elites cirkulācija. Pie kam revolūciju gaitā zemāko slāņu indivīdus vada augstāko slāņu pārstāvji, jo tiem piemīt cīņai nepieciešamās intelektuālās īpašības un iztrūkst tās kvalitātes, kas raksturo indivīdus no zemākajiem slāņiem. Pareto bija pārliecināts, ka mainās arī elišu tipi, t.i., kombināciju instinktu tipu regulāri nomaina agregātu saglabāšanas tips. Pirmajā gadījumā runa ir par sabiedrības vadību, izmantojot pārliecināšanu, piekukuļošanu, apmānīšanu, apmulķošanu utt., otrajā – par pārvaldīšanu, kurai raksturīga agresivitāte, autoritārisms, aizdomīgums, neiecietība pret manevrēšanu un kompromisiem. Pirmo valdošās elites tipu Pareto nosauca par lapsām, otro – par lauvām. Ekonomiskajā sfērā šiem diviem tipiem atbilst spekulantu un rantjē kategorijas. Spekulanti neapmierinās ar fiksētiem ienākumiem un tiecas nopelnīt pēc iespējas vairāk. Rantjē savukārt reprezentē stabilitāti, un sabiedrības, kurās tie ir pārsvarā, nonāk stagnācijas stāvoklī. Savukārt sabiedrībām, kur dominā spekulanti, nav stabilitātes, tās atrodas nenoturīga līdzsvara stāvoklī, kas viegli sagraujams gan iekšēji, gan ārēju spēku ietekmē.

PĀRSONS

Pārsons Tolkots (1902-1979) – amerikāņu sociologs. Viens no galvenajiem sociālās darbības teorijas un strukturāli funkcionālās analīzes virziena pārstāvjiem. Pārsons bija pārliecināts, ka darbību veido struktūras un procesi, ar kuru palīdzību cilvēki formē apzinātus nodomus, vairāk vai mazāk veiksmīgi tos realizējot konkrētās situācijās. Pārsons akcentēja, ka jēdziens „apzināts” norāda uz garīgā darbība realizāciju simboliskā, kulturālā līmenī, kur nodomi un to piepildīšana savā kopumā nosaka individuālo un kolektīvo darbības sistēmu spēju modificēt savu attieksmi pret situāciju vai apkārtējo vidi vēlamā virzienā. Jāpiezīmē, ka Pārsons deva priekšroku terminam „darbība”, bet nevis „uzvedība”, par cik viņu interesē nevis fiziskā uzvedība pati par sevi, bet gan tās tēls, nozīmi saturošie fiziskie un kulturālie darbības produkti, sākot ar vienkāršiem darbarīkiem līdz pat mākslas darbiem, kā arī mehānismi un procesi, kas kontrolē šos tēlus. Cilvēka darbība pēc Pārsona domām ir kulturāla par tik, par cik nozīmes un darbības nodomi izpaužas simbolisku sistēmu terminos, ieskaitot kodus, ar kuru palīdzību tie realizējas atbilstošos tēlos, kas saistīti galvenokārt ar valodu kā vispārēju cilvēku sabiedrību īpašumu.

Pārsons sniedza sekojošu cilvēka darbības apakšsistēmu klasifikāciju: organisms, personība, sociālā sistēma un kultūras sistēma. Šo apakšsistēmu kopums veido kopēju paradigmu, kuru var izmantot visas darbības sfēras analīzē. Darbības sistēmas ietvaros kultūras sistēmas specializējas uz tēla atbalstīšanu, sociālās sistēmas – uz darbības vienību (indivīdu) integrāciju, personības sistēmas – uz mērķu sasniegšanu, organisms – uz adaptāciju.

Pēc Pārsona domām jebkuru darbības sistēmu var analizēt četros aspektos, kas paredzēti, lai nodrošinātu: 1) galvenos vadošos vai kontrolējošos sistēmas modeļus, 2) sistēmas iekšējo integrāciju, 3) tās orientāciju uz tādu mērķu sasniegšanu, kas attiecas uz apkārtējo vidi, 4) tās adaptāciju apkārtējās vides apstākļos, t.i., fiziskajā ielenkumā.

Pārsons uzsvēra, ka zināmā nozīmē jebkura darbība ir

indivīdu darbība. Vienlaikus organisms ietver būtiskus elementus, kurus nevar pētīt individuālā līmenī. Organisma primārais strukturālais raksturojums ir nevis atsevišķa organisma anatomija, bet gan sugas tips. Protams, šāds tips neaktualizējas pats par sevi, bet tiek izstrādāts ar unikālas individuālā organisma ģenētiskās konstitūcijas palīdzību, kura satur ģenētisko raksturlielumu dažādas kombinācijas, kas piemīt sugai, un apkārtējās vides apstākļus. Taču, lai arī cik svarīgas arī nebūtu individuālās atšķirības, tieši lielo cilvēku grupu vispārējās (kopējās) īpašības – ieslēdzot dzimuma atšķirības – veido darbības organisko pamatu. Pārsons bija pārliecināts, ka būtu nepareizi uzskatīt, ka organisma ģenētiskās īpatnības modificējas ārējās vides iespaidā, tās ietver vispārējo (kopējo) orientāciju, kurā attīstās specifiskas anatomiskas struktūras, fizioloģiskie mehānismi, uzvedības paraugi un kas mijiedarbojas ar apkārtējo vidi visā organisma dzīves laikā. Apkārtējās vides faktoros Pārsons sadalīja divās kategorijās: pirmkārt, faktoros, kas nosaka fiziskā organisma nemantojamus elementus, otrkārt, faktoros, kas nosaka tos uzvedības elementus, kas tiek apgūti iemācīšanās procesā. Tieši uz pēdējiem pēc Pārsona domām nepieciešams pievērst īpašu uzmanību. Darbības teorija vispirmām kārtām pēta tādu iemācīšanās procesu, kurā citi vienas un tās pašas sugas organismi veido svarīgu apkārtējās vides aspektu.

Sabiedrība Pārsona skatījumā tas ir tāds sociālās sistēmas tips citu sistēmu universuma vidū, kas sasniedz visaugstāko pašpietiekamības līmeni attiecībā pret savu vidi. Pārsons atzīmēja, ka šāds viedoklis asi kontrastē ar vispārpieņemto uzskatu par sabiedrību kā veidojumu, kas sastāv no konkrētiem cilvēciskiem indivīdiem. Dabiedrības kā sistēmas pašpietiekamības kritēriju Pārsons sadalīja piecos apakškritērijos, no kuriem katrs attiecas uz vienu no piecām sociālo sistēmu vidēm: augstāko realitāti, kultūras sistēmu, personības sistēmu, rīcības organismu vidi un fiziski ierobežojošo vidi. Sabiedrības pašpietiekamība ir funkcija, kas sastāv no kontroles mehānismu sabalansētas kombinācijas pār tās attiecībām ar minētajām piecām vidēm, kā arī no tās iekšējās integrācijas stāvokļa. Runājot par kontroles hierarhiju, Pārsons norādīja, ka to organizē analītiski izskaitļotas sistēmas, ietverot kontroles kibernetiskos aspektus, ar kuru palīdzību

sistēmas ar augstu informācijas pakāpi, bet ar zemu enerģijas līmeni, vada citas sistēmas ar augstāku enerģijas līmeni, bet zemāku informāciju.

Pārsons uzsvēra, ka sociālo sistēmu veido sociālās integrācijas process, kas teorētiski ir neatkarīgs no personības sistēmas, kultūras sistēmas un organisma sistēmas. Šī neatkarība jo sevišķi acīmredzama kļūst konfliktu un dezorganizācijas apstākļos. Par cik sociālo sistēmu veido indivīdu interakcijas, katrs to dalībnieks vienlaicīgi ir darbojošais subjekts, kam ir noteikti mērķi, idejas, pārliecības utt., un citu indivīdu, kā arī savas darbības objekts. Šādā interpretācijā pārējās darbības apakšsistēmas (kultūra, personība, organisms) veido apkārējās vides daļu. Aiz šīs sistēmas robežām pēc Pārsona domām atrodas citas darbības vides, kas hierarhiski izvietotas gan zemāk, gan augstāk. Zemāk izvietojas fiziski organiskā vide, ielēdzot pirmscilvēka organismu sugas, kas ir sevišķi svarīgi, jo cilvēki iepazīst fizisko pasauli caur savu organismu. Runājot par augstāko vidi, t.i., augstāko realitāti, Pārsons atzīmēja, ka ar to jāsaskaras, risinot jautājumus par to, ko *Vēbers* nosaucis par jēgas problēmām (piemēram, ļaunums un ciešanas, cilvēka dzīves laiciskās robežas utt.). Šajā sfērā idejas kā kultūras objekti zināmā mērā ir simbolisks augstāko realitāšu (piemēram, priekšstatu par Dievu) reprezentants, bet ne pati realitāte.

Kultūras sistēma Pārsona interpretācija strukturē pieņēmumus pret realitātei nozīmīgām orientācijām attiecībā pret pārējo vidi. Darbības sistēmā kultūras sistēma ieņem visaugstāko vietu, tālāk seko sociālā sistēma, zemāk personība, organisms, pēdējā ir fiziskā vide. Pārsons bija pārliecināts, ka simboliski organizētie kultūras paraugi, gluži tāpat kā visi dzīvo sistēmu komponenti, rodas evolūcijas gaitā. Pie kam lingvistiskais attīstības līmenis ir specifisks, tikai cilvēkam piemērots. Spēja iemācīties valodu un to izmantot ir atkarīga no cilvēka ģenētiskās konstrukcijas. Piedevām vēl, neraugoties uz cilvēka organisma lielajām iemācīšanās spējām, neviens indivīds pats par sevi nav spējīgs radīt kultūras sistēmu. Galvenie kultūras sistēmu modeļi izmainās vienīgi daudzu paaudžu dzīves rezultātā un tos vienmēr respektē relatīvi lielas cilvēku grupas.

PLESNERS

Plesners Helmūts (1892-1985) – vācu filozofs un sociologs, viens no filozofiskās antropoloģijas pamatlicējiem. Nodarbojies arī ar kultūras socioloģiju un estētikas jautājumiem. Savu koncepciju Plesners būvēja, balstoties uz plašu dabaszinātnisko, vispirmām kārtām bioloģijas materiālu. Viņa uzskatus ir ietekmējis Diltejs un Huserls. Plesnera radošais devums savukārt ir veicinājis *Bergera* un *Lukmana* zinātniskos meklējumus. Antropoloģijai pēc Plesnera domām ir jābūt iezīmētai kosmoloģiskajā perspektīvā, bet tāpat tai jāizriet no cilvēka esamības pamatstruktūrām. Tādējādi cilvēks ir jāizprot, ņemot vērā gan dabas, gan kultūras aspektus. Līdz ar to cilvēks ieņem centrālo vietu pasaulē, radot kārtību, kas orientēta uz viņu pašu.

Jautājums par cilvēku pēc Plesnera domām nevar tikt uzstādīts, balstoties uz atziņu par nemainīgas kārtības eksistenci, kas nosaka visu esošo, jo šāda atziņa ir pretrunā ar cilvēka vēsturiskuma koncepciju, t.i., cilvēks nav nemainīga substance, bet gan visdrīzāk atvērts jautājums. Cilvēks pats vada savu dzīvi, taču, lai izprastu viņa esamības noslēpumu, nepieciešama virzības no ķermeņa uz apziņu. Plesners bija pārliecināts, ka tieši ķermenis uzvedības aktos ir bāzes struktūra, kas sasaista iekšējo un ārējo, reāli doto un transcendentu, virzību uz sevi un pasauli.

Plesners uzskatīja, ka cilvēka esamība vienmēr ir uz robežas starp ķermeni un vidi, un robeža vienmēr ir pāreja no vienas telpas citā. Ķermenis ne tikai atrodas noteiktā telpā, bet arī apstiprina šo telpu, veidojot noteiktu attiecību sistēmu. Tādējādi cilvēks savā ķermeniskumā divējādojas – miesā un pozicionējošā ķermenī. Plesners izvirzīja domu par vēl vienu cilvēka divējādošanos, ko nosaka dvēseles un ķermeņa, psihiskā un fiziskā mijiedarbība. Trešais divējādošanās līmenis – individuālā un vispārējā „Es” iemiesošanās cilvēkā. Līdz ar to, iezīmējot savu robežu ar vidi, cilvēks virzībā uz sevi vienlaikus reprezentē sevi ārēji, pašnosakoties trīs līmeņu robežās (miesa – ķermenis, ķermenis – dvēsele, individuālais – vispārīgais). Šī kustība

realizējas cilvēka uzvedībā, kas reprezentē dzīves veidošanas formu un veidu kopumu.

Plesners, no vienas puses, iekļāva cilvēku dzīvo radību kopā, kas ir nedzīvā pretstats, bet, no otras puses, akcentēja viņa specifiskās pazīmes. Ja augs ir nepastarpināti ieslēgts vidē, tad dzīvnieka ieslēgtība jau ir pastarpināta, t.i., dzīvniekam ir centrs, kas koordinē tā mijiedarbību ar vidi, vienlaikus šis centrs neapzinās pats sevi. Šāda apzināšanās iespējama tikai cilvēkam, kurš nepārtraukti savu centru iznes uz āru. Ieņemot noteiktu pozīciju sociumā un distancējoties no dabiskās ķermeniskās realitātes, cilvēks pēc Plesnera domām rada sevi. Pie kam sevis radīšana izpaužas trijos aspektos: 1) ekspresīvajā (pašizsakoties), 2) vēsturiskajā (nepārtraukti pašrealizējoties) un 3) sociālajā (ieejot no individuālā „mēs” sfērā) aspektā. Cilvēks kā kulturāla būtne vēlas un cer, domā un grib, jūt un tic, baidās par savu dzīvi, un ar to izzina distenci starp pilnību un savām iespējām. Plesners bija pārliecināts, ka tieši kultūra ļauj stāties pretī briesmām, kuras slēpj cilvēka atvērtība pasaulei.

POPERS

Popers Karls Raimunds (1902-1994) – austriešu un angļu filozofs, loģiķis un sociologs. Runājot par metodoloģiskajiem jautājumiem, Popers bija pārliecināts, ka patiesībai ir objektīvs un absolūts raksturs, taču vienlaikus akcentēja, ka cilvēka zināšanas ir nepilnīgas un tās jāpakļauj nepārtrauktai revīzijai. Atšķirībā no savu laikabiedru vairākuma Popers apgalvoja, ka zinātniskai teorijai nebūt nav jābūt attaisnotai, patiesai vai uzticību izraisošai. Viņš pat centās pierādīt, ka nav racionāli prasīt, lai zinātniskās zināšanas būtu pamatotas, jo nevienai teorijai nav pamatojuma. Popers pieļāva, ka zināšanas ir racionālas tikai gadījumā, ja tās ir kritizējamas, t.i., zinātnē galvenais nav tas, kā cilvēks nonāk pie teorijām, bet gan jautājums, vai tās vispār un kādā mērā ir spējīgas izraisīt kritisku apspriešanu. Popers noraidīja mēģinājumus attaisnot zināšanas ar atsaucēm uz ekspertu autoritāti, jo veltīgi cerēt uz ekspertiem, uz kuru domām var pilnīgi paļauties. Līdz ar to augstākās izglītības uzdevums pēc Popera domām nav ekspertu sagatavošana, bet gan personību veidošana, kuru kritiskās spējas būtu attīstītas tādā līmenī, lai tās spētu atšķirt ekspertus no šarlatāniem.

Par divām fundamentālākajām izziņas problēmām Popers uzskatīja zinātnisko indukciju un zināšanu demarkāciju. Viņš domāja, ka mēģinājumi attaisnot zināšanas ar induktīvo slēdzienu palīdzību, balstoties uz pieredzi, var novest pie iracionālisma. Pretēji pozitīvistu uzskatiem Popers uzsvēra, ka metafiziskās (t.i., filozofiskās) teorijas nav bezjēdzīgas, ka verifikācija nevar kalpot kā zinātnes demarkācijas kritērijs, jo nespēj izskaidrot zinātnisko likumu specifiku, kuru universalitāte aptver bezgalīgu gadījumu skaitu. Popers pierādīja, ka jebkurš mēģinājums attaisnot zināšanas gala rezultātā balstās uz tāda apgalvojuma patiesumu jeb drošticamību, kas neprasa nekādus pierādījumus. Taču tas fakts, ka noteikta apgalvojuma patiesums tiek pieņemts bet pamatojuma, pēc Popera domām nozīmē, ka šim apgalvojumam tiek piešķirts izņēmuma statuss, kas tiek noliegts, runājot par citiem apgalvojumiem. Tādējādi galvenā problēma šajā gadījumā ir apelācija pie autoritātes. Popers bija

pārlicināts, ka no vērojuma apgalvojumiem, kuros tiek fiksēta indivīda pieredze, neizriet stingri universāla sprieduma patiesums, tāpēc universālie apgalvojumi vai teorijas nevar būt attaisnojamas ar pieredzes palīdzību.

Popers bija pārlicināts, ka pietiek tikai ar vienu īstenu kontrapiemēru, lai pierādītu, ka universālais apgalvojums ir maldīgs. Tāpēc universālos apgalvojumus vai teorijas var kritizēt jeb falsificēt ar to pieredzes datu palīdzību, kuri ir pretrunā ar šiem apgalvojumiem. Ņemot to vērā, Popers secināja, ka tieši falsificējamība (bet ne verificējamība) atšķir empīrisko zinātni no metafizikas.

Popers parādīja, ka zinātnes attīstībai vienlaikus ir empīrisks un teorētisks raksturs. No vienas puses, zinātne ir empīriska, jo zinātnisko problēmu hipotētiskie risinājumi tiek pārbaudīti ar vērojuma un pieredzes palīdzību. No otras puses, tā ir racionāla, jo zinātnieki izmanto pareizas pierādījuma formas, kas patapinātas no deduktīvās loģikas, lai kritizētu novērojumam pretrunīgas teorijas. Zinātniskās zināšanas pēc Popera domām ir iekšēji nepilnīgas. To pieaugums notiek spekulatīvo hipotēžu kritikas gaitā. Zinātnisko teoriju patiesumu nevar pierādīt, taču vienmēr ir iespējams teorijas kritizēt, pārbaudot to pieņēmumus pieredzē.

Sociālo teoriju jomā Popers bija uztraukts par iracionālisma un autoritārisma tendenču pastiprināšanos politiskajā dzīvē, ko pamato tās filozofiskās teorijas, kas noliedz cilvēka brīvības realitāti. Šajā sakarībā Popers kā iracionālu kritizēja gan platonisma elitārismu, gan marksismu par ticību likumiem, kas nosaka vēstures gaitu un ko izraisa zinātnisko zināšanu un zinātniskās metodes specifiskas nezināšana. Popera piedāvātā alternatīva – atvērtās sabiedrības ideja, pamatojas uz viņa priekšstatiem par zinātni. Atvērtā sabiedrība pēc Popera domām atbrīvo cilvēka kritiskās spējas. Viņš bija pārlicināts, ka nākotne nav iepriekš noteikta un to var ietekmēt ar indivīdu brīvu gribas izpausmju palīdzību. Līdz ar to Popers aizstāvēja demokrātiju, kas labāk par citām politiskajām sistēmām spējīga aizstāvēt atvērtu sabiedrību. Taču vienlaikus viņš atgādināja, ka demokrātija ir mazākais no ļaunumiem, kuras galvenā vērtība nav faktā, ka tā palīdz izvēlēties labākos politiskos līderus, bet gan apstākļi, ka demokrātija ļauj nevardarbīgā ceļā atbrīvoties

no līderiem, kad tie neattaisno indivīdu cerības. Visas politiskās sistēmas Popers uzskatīja par potenciāli bīstamām. Pēc viņa domām brīvas sabiedrības loceklim ir jāapvieno sevī lojalitāte valstij ar zināmu neuzticību tai. Sabiedrības loceklim ir jāseko tam, lai valsts nepārkāptu savas ar likumu noteiktās funkcijas.

RICERS

Ricers Džordžs (dz. 1940) – amerikāņu sociologs. Visplašāk pazīstams ar savu makdonaldizācijas koncepciju. Attīstot tālāk *M.Vēbera* modernās sabiedrības un kultūras racionalizācijas ideju, Ricers tās vispilgtāko īstenojumu redz ātrās ēdināšanas restorānos.

Cita nozīmīga Ricera radošās darbības tēma ir patēriņa pētniecība, kuru viņš izprot kā sistēmisku mūsdienu sabiedrības faktoru, kas determinē šīs sabiedrības visnegatīvākās īpašības. Ar šādām tēmām pēc Ricera domām nepastarpināti saistīta sabiedrību un kultūru globalizācijas problēma, kas noved pie sociālās dzīves daudzveidīguma zaudējuma, jo arvien izteiktāt dominē centralizēti radušās un kontrolējamas formas.

Plašu popularitāti ir guvusi arī Ricera metateoretizēšanas koncepcija, ar kuru viņš saprot sistemātisku, salīdzinošu un refleksīvu socioloģisko teoriju pētniecību, ar mērķi atklāt konceptuālās struktūras un aplēptās vājās vietas. Vienlaikus Ricers ir pazīstams arī kā daudzskaitlīgu sociolajām teorijām veltītu, bet lasītajam viegli saprotamu mācību grāmatu autors.

Ricers izdalīja 4 makdonaldizācijas principus: efektivitāti, kalkulējamību, prognezējamību un kontroli. Pirmajā acu uzmetienā šie principi šķiet tik saprotami, ka tos neredzēt vienkārši nav iespējams. Tomēr dziļāka analīze šeit atklāj daudz sarežģītāku ainu. Piemēram, kalkulējamības princips prasa patiesi precīzu aprēķinu, kas savukārt nozīmē to, ka: 1) tam jābūt aprēķinam, kurš vienlaikus atļauj kvantitatīvi izteikt pārējos trīs principus; 2) viss (pat svarīgas lietas), kas nepakļaujas precīzam aprēķinam ir jāatmet un jāatstāj aiz plānošanas robežām; 3) ja aprēķins ir noticis, tam jāklūst par darbības vadlīniju precīzai izpildei; 4) tas savukārt paredz darbības hierarhisku organizāciju, kad iniciatīva pieder augšslāņiem, bet pārējiem ir jāpilda paklausīgu izpildītāju loma.

Makdonaldizācija pēc Ricera domām sadala sabiedrību audzinātājos un audzināmajos. Ja sākotnēji šī koncepcija kļuva par ātrās ēdināšanas sistēmas komerciālo priekšrocību izpausmi, tad pēc tam tās principi plaši izplatījās un veicināja tādu lietu jēgas izpratnes veidošanos, kura ir neitrāla pret reālo ek-

sistenci un tādām apziņas formām, kam raksturīga tīri idejiska nozīmība. Šādā gadījumā par realitātes izpratnes izejprincipu kalpo nevis pati esamība, bet gan vienīgi nozīmīgums.

Ricers uzskata, ka makdonaldizācija ir vadības koncepcija, ko var izmantot dažādās dzīves jomās. Būtiska nozīme šādā skatījumā ir informācijai kā globalizācijas vadošajam aspektam. Globālās komunikācijas sistēmas ir iespējamās vienīgi tāpēc, ka tās funkcionē neatkarīgi no sava lietišķā piepildījuma. Līdz ar to Ricera izvirzītā makdonaldizācijas koncepcija ietver sevī paradoksu. No vienas puses, tā ir noteikta sociāli ekonomiskās specifikas izpausme, no otras puses, – makdonaldizācija izplatās tīrā veidā, izmantojot abstraktas vadīšanas iespējas. Nav nejauši, ka makdonaldizācijas izplatība korelējas ar tās priekšmetiskotās vides “noslaucīšanu”, kas tradicionāli reprezentē augstu vai vismaz apmierinošu dzīves kvalitāti. Prakse liecina, ka makdonaldizācijas panākumi visvairāk ir pamanāmi tur, kur nav drošas sociālās garantijas.

Zīmīgi, ka Ricers vispirmām kārtām velta uzmanību rezultātiem, t.i., tam, kam domāšanā būtu jāatrodas pēdējā vietā. Līdz ar to jau iepriekš paziņots rezultāts savdabīgi nomāc visus darbības dalībniekus. Ricers ir pārliecināts, ka mūsdienu kapitālisms kā rezultāts visas mikrosistēmas pārvērš par dzelzs šūniņām. Līdzīgas sistēmas izplatās, pārvēršot pasauli par globālu sādžu. Šodien ir izveidojies arī globālo konfliktu shematisms, kas orientēts uz maksimālu komunikācijas piedāvāto kalkulācijas iespēju izmantošanu. Tas savukārt nozīmē, ka kalkulācijas ir komunikācijas iespēju ierobežotas. Ricers atzīmē, ka makdonaldizācijas izvirzītās kontroles tehnoloģijas ir necilvēcīgas un nehumānas, kuru spēks atklājas faktā, ka ar to palīdzību tik tiešām var gūt panākumus, apsteidzot konkurentus. Līdz ar to šo tehnoloģiju izstrāde kļūst par imperatīvu, sekojot kuram tiek atmesta cilvēciskā dimensija visos tajos aspektos, kur nav iespējams pielietot kalkulācijas valodu.

Kalkulatīvo vadības tehnoloģiju rezultativitāte sevišķi spilgti izpaužas tādējādi, ka šīm tehnoloģijām ir pārliecināti piekritēji, kuriem galvenais ir tūlītēja uzvara par katru cenu, lai visiem varētu demonstrēt, ka tieši viņu stratēģija ir visattaisnojamākā. Sekmes šajā gadījumā noved pie bezalternatīvās domāšanas izplatības, kura attaisno bezalternatīvās vēstures veidošanu.

RĪSMENS

Rīsmens Deivids (dz. 1909) – amerikāņu sociologs. Psihoanalītiskās orientācijas pārstāvis socioloģijā un kulturoloģijā. Pētījis masu komunikāciju, cilvēku atsvešināšanos, personiskās autonomijas zaudēšanas un brīvības ierobežošanas problēmas, kas raksturīgas mūsdienu kultūrai. Viņš pēta arī modernizācijas procesu ietekmi uz cilvēka apziņu un uzvedību, kā arī risina jautājumu par individualitātes likteni masu sabiedrībā. Rīsmens, no vienas puses, līdzīgi Marsam un Veblēnam, iedziļinās sabiedrības ekonomiskās attīstības un sociāli kulturālo izmaiņu mijiedarbības problēmās. No otras puses, viņš, tāpat kā Fromms, lielu nozīmi piešķir sociālā rakstura pētījumiem.

Rīsmens analizē sociālā rakstura tipus dažādās zemēs dažādos vēsturiskajos laikmetos, tā rašanās cēloņus un izmaiņu procesus, šī rakstura saistību ar cilvēkdarbības daudzveidīgajām izpausmēm, kā arī pārejas uz industriālo un postindustriālo kultūru sociāli psiholoģiskās sekas. Rīsmens izdala trīs galvenos vēsturiskos periodus un tiem atbilstošos sabiedrības tipus. Runājot par periodiem tiek izdalītas: 1) sabiedrības ar augstu iedzīvotāju pieauguma potenciālu (piemēram, viduslaiki); 2) sabiedrības ar pārejošu iedzīvotāju pieaugumu (piemēram, Renesanse un Reformācija); 3) sabiedrības, kurās sākas iedzīvotāju pieauguma kritums (piemēram, mūsdienu industriāli attīstītās sabiedrības).

Katram no šiem trim periodiem pēc Rīsmena domām atbilst trīs sociālā rakstura tipi: 1) uz tradīciju orientētais tips; 2) uz sevi orientētais tips; 3) uz citu orientētais tips. Rīsmens uzskata, ka sabiedrībā ar augstu iedzīvotāju pieauguma potenciālu indivīdu raksturo augstas pakāpes konformitāte, tradīciju pielūgsmē un pakļaušanās valdības struktūrām. Indivīds sabiedrībā ieņem precīzi noteiktu vietu, spēlē precīzi fiksētu sociālo lomu, viņš pakļauts minimālai sociālajai mobilitātei.

Kad tradīcijas saites tiek zaudētas un īstenojas stiprs iedzīvotāju skaita pieaugums, ir iespējams runāt par pārejoša iedzīvotāju pieauguma sabiedrību. Rīsmens konstatē, ka šo sabiedrību raksturo krasi pieaugoša sociālā mobilitāte, ātrs

kapitāla pieaugums, ekspansija un kolinizācija. Tāda sabiedrība vairs nevar apmierināties ar orientāciju uz tradīciju – ir nepieciešams cits rakstura tips, proti, tāds, kam piemīt iniciatīva, kas mīl risku un visu jauno. Minētais rakstura tips izpaužas individualitātē, patstāvībā un radošā darbībā. Protams, tādā gadījumā sevišķu nozīmi iegūst orientācija uz sevi, kas izpaužas iekšējās motivācijās, lielā mērķu izvēles brīvībā, to sasniegšanas līdzekļu daudzveidīgumā utt. Orientācija uz sevi pēc Rīsmena domām raksturo sākotnējo kapitāla uzkrāšanas periodu, kad cilvēks saprot, ka viņa liktenis ir paša rokās.

Rīsmens ir pārliecināts, ka orientācija uz sevi ir tipiska vecajai vidējai šķirai, orientācija uz citu savukārt ir būtiska jaunajai vidējai šķirai sabiedrībās, kurās sākas iedzīvotāju pieauguma kritums. Orientācija uz citu ir rakstura tips, kas pirmoreiz ir parādījies industriālās Amerikas augstākajā vidējā šķīrā. Rīsmens izsaka domu, ka mūsdienās šis tips plaši izplatās arī citās industriāli attīstītajās valstīs, kur izglītība un pakalpojumi sasaistās ar pieaugošu informācijas patēriņu, ko nodrošina jaunu masu komunikācijas līdzekļu pārpilnība. Šajā sabiedrībā izmainās mērķu sasniegšanas paņēmieni un līdzekļi, bērnu audzināšana, attieksme pret ģimeni utt.

ROSTOVS

Rostovs Volts Vitmens (1916-2003) – amerikāņu sociologs, ekonomists un politiskais darbinieks. Rostova aizstāvētā ideja par stadijām, kuras savā attīstībā secīgi iziet sabiedrība, pamatojas *Konta*, *Spensera* un *Marksa* socioloģijā, kurš radīja ekonomisko formāciju teoriju. Marksisma pieejas vietā, kur sabiedrības attīstības skaidrojumos galvenais akcents ir likts uz ražošanas veidu, Rostovs piedāvāja ņemt vērā citus ekonomiskos kritērijus, proti, tehnoloģiskās inovācijas, ekonomiskās izaugsmes ātrumu, izmaiņas ražošanas struktūrā u.c.

Nemot vērā tehnoloģiskās attīstības līmeni, Rostovs izdalīja piecus sabiedrības attīstības posmus: 1) Tradicionālā sabiedrība, ko raksturo primitīva un stagnatīva lauksaimnieciska ražošana ar roku tehnikas palīdzību, hierarhiska sociālā struktūra un zemes īpašnieku vara. 2) Pārejas sabiedrība – priekšnoteikumu veidošana kardinālam ekonomisko tempu pieaugumam, kad ražošanā sāk ieviest jaunus tehnoloģiskos atklājumus, tiek palielināti kapitālieguldījumi, rodas centralizēta valsts. 3) Ražošanas apvērsuma perioda sabiedrība, kad kapitālieguldījumi nacionālajā ienākumā pieaug no 5% līdz 10%, notiek pastiprināts ekonomiskais pieaugums (jo sevišķi ražošanā) un radikāli izmainās ražošanas metodes. Tieši šī īslaicīgā, bet ļoti dinamiskā fāze ir dominējošā pārejā no pirmsindustriālās uz industriālo sabiedrību. 4) Nobriedusī sabiedrība, ko raksturo strauja ražošanas attīstība, tālāks kapitālieguldījumu paaugstināšanās līmenis (līdz 20% no nacionālā ienākuma), plaša zinātnes un tehnikas ieviešana, pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugums par 60%-90%, kvalificēta darba pieaugums. 5) Augsta masu patēriņa ēra, kad par sabiedrības pamatproblēmām kļūst patēriņa, bet nevis ražošanas jautājumi. Tādējādi kā galvenā ekonomikas nozare reprezentējas pakalpojumu sfēra un masu patēriņa preču ražošana, vienlaikus rodas jauna vidējā šķira un vispārējās labklājības valsts.

Šajā stadijā pēc Rostova domām komunisma ideja kā pirmsindustriālās sabiedrības modifikācija kļūst par arhaismu, kurš ir likvidējies pats sevi, jo demokrātiskās valstis, akcentējot

rūpes par saviem pilsoņiem, spēj sasniegt daudz augstāku dzīves līmeni.

Vienā no saviem vēlākajiem darbiem „Politika un izaugsmes stadijas” (1971) Rostovs pie piecām jau iepriekšminētajām stadijām pievienoja sesto – dzīves kvalitātes meklējumu stadiju, kur priekšplānā izvirzās cilvēka garīgā attīstība.

Rostovs atzīmēja, ka neviena valsts nevar apiet kādu no stadijām vai arī tās īstenot citā kārtībā. Taču, kaut gan attīstības ceļš visām pasaules valstīm ir vienāds, stadiju realizācijas procesam ir zināmā mērā individuāls raksturs, proti, atsevišķās valstīs stadiju nomaiņas tempi var stipri atšķirties. Šajā sakarībā Rostovs pievērta uzmanību tam, ka attīstībā atpalikušās valstis izmanto attīstītāko valstu pieredzi, tādējādi pirmajām ir visas iespējas panākt un pat apsteigt pēdējās.

Ne tik plaši pazīstama kā ekonomiskās izaugsmes stadiju teorija ir Rostova politoloģiskā koncepcija, kas veltīta mūsdienu demokrātiskās iekārtas skaidrojumiem. Rostovs izdalīja četras demokratizācijas fāzes. Pirmā fāze ir saistīta ar nacionālās vienotības sasniegšanu, kas ir stihisks un neviena nevadīts process, bet reprezentējas kā pārejas pamatpriekšnoteikums. Otrajā fāzē sagatavošanās vecā režīma nomaiņai jau iegūst vairāk vai mazāk organizētu raksturu: nepārtrauktās politiskās cīņas gaitā kontrelite konsekventi uzstājas pret valdošo režīmu, opozicionārās akcijas pakāpeniski noved pie nepieciešamības institucionalizēt dažas demokrātiskās procedūras. Trešā ir nešaubīgu reformatorisku risinājumu fāze (piemēram, vispārēju vēlēšanu tiesību sistēmas radīšana). Bet tad, kad visi demokrātiskie jauninājumi kļūst par ikdienu un organiski ieaugas esošajās reālijās, var runāt par ceturtais – pierašanas fāzes, rašanos.

ROTHAKERS

Rothakers Erihs (1888-1965) – vācu filozofs, kulturologs un kultūras sociologs. Savā teorētiski metodoloģiskajā mācībā Rothakers balstījās uz nepieciešamību: 1) pārvarēt gan empīrisma, gan apriorisma vienpusību cilvēka pētniecībā; 2) analizējot cilvēka problemātiku, nomainīt negatīvos akcentus uz pozitīvajiem.

Rothakers bija pārliecināts, ka cilvēku var izprast tikai priekšmetisko un garīgo faktoru vienotībā un konkrētībā. Cilvēks vienmēr ir iegremdēts noteiktā dzīves situācijā, kura saistīta ar atbilstošu pasaules uztveri un pārdzīvojumu, kas savukārt determinē viņa aktivitāti. Rothakers akcentēja, ka cilvēki vienmēr pieder pie noteiktām sabiedrībām, kas veido specifisku vidi, tādējādi viņi pašrealizējas konkrētās etniskās un verbālās, neatkārtojamu tradīciju noteiktās kultūrās. Kultūra uzstāda dzīves stilus kā indivīdu pašizteiksmes formas. Tur indivīdi, konstruējot savas pasaules, realizējas radošu personību kvalitātē. Pēc Rothakera domām cilvēka uzvedības stilistikā sākotnēji nekas nav dabas dots, šo stilistiku nepārtraukti veido un balsta darbība, t.i., cilvēks pats rada sevi.

Rothakers akcentēja, ka cilvēks vienmēr atrodas starp īsteno un neīsteno, patieso un nepatieso. No vienas puses, viņš savā priekšā atrod jau radīto, izveidoto materiālu, no otras, – viņam ir savs personisks realizēšanai paredzēts projekts, jo cilvēks pēc Rothakera domām dzīvo tādu fenomenu pasaulē, kurus viņš izgaismojis ar savu dzīves interešu prožektoru un izdalījis no esamības. Tādējādi indivīdam ir pieejams vienīgi izgaismotie pasaules aspekti.

Rothakers bija pārliecināts, ka cilvēks kā esamības un apziņas, prakses un pārdzīvojumu veselums un konkrētība ir sarežģīti organizēts, saturot trīs slāņus: 1) veģetatīvo dzīvnieku dzīves slāni; 2) jūtu determinēto "Viņš" slāni un 3) domājošo un pašizzinošo „Es” slāni, kas pakļauts vienīgi imanentām likumsakarībām. Specifiski cilvēcisko konstruē tieši šis trešais slānis, kas, atbildot uz dabas izaicinājumu, prasa indivīda pašizteiksmi kultūrā. Pēc Rothakera domām personība kopā

ar citiem cilvēkiem pati veido savus garīgos īpašumus, konstrē personiskās dzīves prakses kā ar citiem kopējas totālas atbildes uz situācijām, kurās personība iemesta.

Kultūras sistēma pēc Rothakera domām ietver sevī piecas relatīvi autonomas apakšsistēmas: valodu, saimniecību, mākslu, reliģiju, valsts sfēras un tiesības. Akcentējot kādu no tām vai arī veidojot individuālus variantus, cilvēks izstrādā personiskās dzīves stilistiku, kas demonstrē viņa esamības struktūru, t.i., dzīves pasauli, mākslīgu vidi un dzīves telpu. Rothakers uzskatīja, ka „Es” apziņa, korelējoties ar „Mēs” apziņu, vispirmāmkārtām ar valodas palīdzību objektivizē savi kultūrā. Pie kam visa dzīves pasaule ir tas, ko cilvēks interpretē. Rothakers izvirzīja domu, ka ar katru pilnībā saprotamu vārdu pasaule izmainās, pateiktais uzreiz tiek ieslēgts jau eksistējošajā pasaulē. Cilvēks kā radoša būtne ir aktivitātes subjekts, centrs un izejpunkts, t.i., aktivitātes kā brīvības un tikumiskā spēka punkts.

Šajā izpaušmē cilvēks pēc Rothakera domām vienmēr ir noslēpums, kuru atminēt spēj filozofiskā antropoloģija, kam vienmēr ir jābūt kultūras antropoloģijai un kuru nepieciešams nošķirt no empīriski un etnoloģiski orientētās britu-amerikāņu kultūras antropoloģijas. Rothakera kultūras antropoloģija balstās uz noteiktiem principiem: 1) priekšmetiskumu (priekšmeta konstituēšana apziņā); 2) personību (diskursa izejpunkts); 3) virzību uz vēsturiskās apziņas kulturāli praktisko struktūru pētniecību. Kultūras antropoloģijai pēc Rothakera domām ir jāklūst: 1) par kultūras zinātņu vispārējo metodoloģiju; 2) par tāda vispārināta viedokļa izstrādes līdzekli, kas ļautu sevī apvienot dažādu virzienu kultūras perspektīvas.

SMELZERS

Smelzers Neils (dz. 1930) – amerikāņu sociologs. Viens no ekonomiskās socioloģijas radītājiem. Lielu uzmanību pievēršis kolektīvajai uzvedībai. Smelzers atzīmē, ka cilvēku sociālā uzvedība ir vērsta uz citiem cilvēkiem un grupām, to ietekmē citu cilvēku reāla vai iedomāta klātbūtne, viņu uzskati, jūtas un uzvedība. Cilvēku sociālā uzvedība var būt ikdienišķa, pierasta, institucionalizēta gan mazās, gan lielās grupās. Parastās, institucionalizētas sociālās uzvedības gadījumos sociālais indivīds pats nosaka savas uzvedības stratēģiju, taču pastāv arī tādas cilvēku sociālās uzvedības formas, kurās cilvēku uzvedības personīgais aspekts gandrīz pazūd – daudzi un atšķirīgi cilvēki rīkojas un izturas vienādi, pārdzīvo līdzīgas emocijas. Vienu cilvēku izturēšanās nozīmīgi ietekmē citu indivīdu gribu, jūtas, tā ierobežo individuālās uzvedības izpausmes, aizraujot atsevišķus indivīdus un veidojot veselai grupai kopīgu uzvedības modeli. Šādi sociālās uzvedības gadījumi ir spontāni, stihiski un neikdienišķi. Šādas uzvedības formas sauc par kolektīvo uzvedību.

Kolektīvā uzvedība ir cilvēku darbība vai uzvedība grupās un pūļos, kam raksturīgs tas, ka, pateicoties fiziskam tuvumam, grupas aizsardzībai un sociālpsiholoģiskās inficēšanās procesam, indivīdu rīcība kļūst neparasta, ar tendenci novirzīties no vispārpieņemtajām sociālās uzvedības normām, un var būt vairāk kā parasti eksplozīva un neprognozējama. Kolektīvās uzvedības formas var būt masveida aizraušanās, masveida migrācija, kolektīvās pašnāvības, dumpji un masu sacelšanās. Daži kolektīvās uzvedības varianti var būt destruktīvi un apdraudēt sociālo kārtību, bet citiem var būt arī pozitīva loma sabiedrības attīstībā un sociālo pārmaiņu veicināšanā.

Pēc Smelzera domām visu sociālo un politisko masu kustību pamatā ir neapmierinātība ar pastāvošo kārtību. Masu neapmierinātības izjūtu rada divi cēloņi: pirmkārt, ir objektīvas situācijas, notikumi, kuri ietekmē daļu iedzīvotāju, piespiežot tos mainīt ierasto dzīves veidu; otrkārt, izveidojas standarti, pēc kuriem cilvēki vērtē notikumus un situācijas. Neapmierinātība rodas uz sociālās salīdzināšanās pamata, atklājot neatbilstību starp

objektīvajiem apstākļiem un priekšstatiem par to, kādiem tiem vajadzētu būt. Vienlaikus ir jāpastāv ideoloģijai, kas apsūdzētu šo netaisnīgumu, kā arī nepieciešama noteikta organizācija, lai mobilizētu cilvēkus uz sociālām un politiskām aktivitātēm.

Uz socioloģiskiem faktoriem ir bāzēta Smelzera vērtības pievienošanas teorija, kas savos pieņēmumos iet tālāk nekā politiskā protesta teorija. Tā cenšas pamatot sistēmu, ar kuru var izskaidrot, kā attīstās kolektīvā uzvedība, t.i., vai šāda uzvedība vispār parādīsies un kādā virzienā tā attīstīsies. Smelzera teorija pievērš uzmanību plašam sociālo apstākļu kopumam un uzsver varas pārstāvju uzvedību. Smelzers skata kolektīvo uzvedību kā mēģinājumu izmainīt sociālo vidi. Cilvēki izvirza sev šādu mērķi un cenšas to īstenot, par pamatu ņemot vispārināto pārliecību.

Smelzera teorija atgādina pievienotās vērtības koncepciju ekonomikā. Smelzers pielāgo šo koncepciju kolektīvajai uzvedībai, aprakstot sešus kolektīvās uzvedības aspektus: 1) Strukturālā veicināšana, kas attiecas uz pamatapstākļiem, kuri padara kolektīvo uzvedību par iespējamu. Šajā sakarībā Smelzers kā piemēru izmanto situāciju Amerikā 60. gados, kad daudzi rasu nemieri izcēlās tādēļ, ka valdība ilgstoša spriedze starp policiju un melnādainajiem pilsoņiem. 2) Strukturālais sasprindzinājums, ko minētajā piemērā raksturo uzticības zaudēšana starp policiju un melnādaino kopienu. Skatoties plašāk, tāds bija arī konflikts starp amerikāņu ticību vienādām iespējām un diskrimināciju, ko katru dienu izjuta melnādainie iedzīvotāji. 3) Vispārinātas pārliecības augšana un izplatīšanās. Lai attīstītos kolektīvā uzvedība, cilvēkiem nepieciešams definēt radušos situāciju un izdomāt, kā reagēt. Minētajos rasu nemieru gadījumos melnādaino vidū valdība vispārināta pārliecība, ka policija ir aizspriedumaina un vardarbīga. Tas kalpoja par pamatu viņu situācijas interpretācijai. 4) Pārsteidzības un neapdomības faktori. Ir bijuši gadījumi, kad rasu nemieru dalībnieku neuzticību policijai palielināja fakts, ka cilvēki redzēja arestus vai vardarbīgu apiešanos ar cilvēkiem, kuri sevi nevar aizstāvēt. Šādi incidenti var pasteidzināt un paātrināt pūļa rīcību. 5) Mobilizācija darbībai. Lai rīkotos, pūlim ir jākļūst organizētam. Ir bijis gadījums, kad, piemēram, policija arestēja cilvēku, kurš nevarēdams pretoties policijas vardarbīgai rīcībai, iesplāva policijas virsniekam un pūlis sāka apmētāt

ar akmeņiem policijas mašīnas. 6) Sociāla kontrole. Notikuma gaita un virzība ir daļēji atkarīga no tā, kā valsts varas pārstāvji rīkojas kolektīvās uzvedības incidentu gadījumos. Iepriekšējā piemērā tas, ko varēja uztvert kā vienkāršu protestu, pārvērtās par sacelšanos, ko izraisīja varas pārstāvju darbība.

SOROKINS

Sorokins Pitirims (1889-1968) – krievu un amerikāņu sociologs. Sevi uzskatīja par neopozitīvisma un kritiskā reālisma pārstāvi. Sākotnēji savā radošajā darbībā Sorokins balstījās uz biheiviorismu, izvirzot šādu tēzi: ja kādai mijiedarbībai ir psihisks raksturs, tad tā ir sociāla parādība. Taču pēc Sorokina domām sociologs nodarbojas tikai ar sociālo parādību ārējiem, t.i., simboliskajiem aspektiem. Tāpēc sociologs savos ģeneralizācijas mēģinājumos neizbēgami nonāk pie trīs aktu formu – 1) pieļaujami nepieciešamo, 2) rekomendējamo un 3) aizliegto aktu, konstatācijas. Pie kam katra forma eksistē sasaistē ar atbilstošu sankciju. Sorokins bija pārliecināts, ka visa sociālā dzīve ir nebeidzama akciju un reakciju virkne, bet to mijiedarbība demonstrē vēsturisko procesu.

Sorokins piedāvāja piecus socioloģijas veidošanas principus: 1) socioloģijai jābalstās uz dabaszinātnes principiem, 2) socioloģijai ir jāatsakās no jebkāda normatīvisma; 3) socioloģijai jāpēta tikai tādas parādības, kuras ir novērojamas, izmērāmas un pārbaudāmas, 4) socioloģijai ir jābalstās vienīgi uz faktiem un jāatsakās no jebkādas filozofēšanas, 5) socioloģijai jau no pašiem aizsākumiem ir plurālistiska disciplīna.

Teorētiskā socioloģija pēc Sorokina domām ietver trīs daļas: 1) sociālo analītiku (sociālās mijiedarbības struktūru), 2) sociālo mehāniku (sociālo uzvedību un sociālās cirkulācijas mehānismus), 3) sociālo ģenētiku (sabiedrības attīstības pamattendences). Praktiskajai socioloģijai savukārt jādod ieteikumi sociālās realitātes uzlabošanai.

Sorokins uzsvēra, ka mijiedarbības elementi ir indivīdi, akti (darbības) un interakcijas simboli. Indivīdiem, kuri mijiedarbības sociālajā realitātē, ir noteiktas vajadzības un spēja reaģēt uz stimuliem. Mijiedarbība var izpausties vai nu kā antagoniska, vai arī kā solidāra, vai nu kā vieppusēja, vai arī kā divpusēja, vai nu kā šabloniska, vai arī kā nešabloniska.

Sorokins ir ne tikai sociālās mobilitātes teorijas autors, uzskatot, ka šī mobilitāte ir sabiedrības normālstāvoklis. Viņš socioloģijā ieviesa arī sociālās mobilitātes terminu, apzīmējot

ar to indivīdu un sociālo grupu pārvietošanos no vienām pozīcijām uz citām sociālās stratifikācijas sistēmā. Sociālās mobilitātes jēdzienu Sorokins attiecināja arī uz vērtībām. Pie kam mobilitāte pēc Sorokina domām var būt gan horizontāla, gan vertikāla. Atkarībā no kustības virziena statusu hierarhijā vertikālās mobilitātes ietvaros izšķir augšupejošu un lejupslidošu mobilitāti. Ir nodalāma arī individuālā mobilitāte, t.i., atsevišķu indivīdu sociālā pārvietošanās, un grupu mobilitāte, kas saistīta ar sabiedrības sociālās struktūras un sociālās stratifikācijas pamatu izmaiņām, piemēram, revolūciju un reformu rezultātā.

Sorokins bija pārieināts, ka sabiedrībā visi cilvēki mijiedarbojas vesela faktoru kompleksa – bezapzināto, bioapzināto un socioapzināto regulatoru, ietekmē. Sabiedrība producē normas, vērtības un nozīmes, kas cirkulē socioapzinīgu indivīdu vidū, kuri konstruē sabiedrību. Sabiedrība vispār ir izprotama, vienīgi raugoties no tai piemītošo sistēmiski saistīto normu, vērtību un nozīmju pozīcijām. Sorokins apgalvoja, ka visi tikko pieminētie faktori savā sistēmiskajā vienotībā reprezentē noteiktas kultūras kvalitāti.

Sorokins atzīmēja, ka ar empīrisko kultūras kvalitāšu pētījumu palīdzību var konstatēt tuvākos darbības veidus, domas, radošās darbības izpausmes utt. Taču minētas kvalitātes ir loģiski nozīmīgu kultūras sistēmu produkts. Kultūras sistēmas vispār pēc Sorokina domām veidojas cilvēka divējādās, t.i., domājošās un jūtošās dabas iedarbības rezultātā. Ja pamatacents tiek likts uz cilvēka dabas juteklisko aspektu, tad rodas kultūras vērtību jutekliskais tēls, ja galvenais uzsvars ir uz iztēli un prātu, veidojas nejutekliskais tēls. Juteklisko un nejuteklisko stimulu līdzsvara gadījumā rodas ideālistiskās kultūras. Kultūra pēc Sorokina domām kļūst integrāla vienīgi tad, kad sabiedrībai ir sekmes, balansējot un harmonizējot cilvēku enerģiju.

SPENSERS

Spensers Herberts (1820-1903) – angļu filozofs un sociologs. Viens no pozitīvisma pamatlicējiem. Organiskās sabiedrības teorijas ievērojamākais pārstāvis. Ar Spensera vārdu saistās socioloģijas veidošanās Anglijā. Spensers uzskatīja, ka sabiedrības attīstībai nepieciešama individuālo aktivitāšu brīvība, konkurence un vislabāk piemēroto indivīdu izdzīvošana. Šajā sakarībā Spensers uzstājās ne tikai pret likumiem, kas skar palīdzību nabagajiem, bet pat jebkuru valsts iejaukšanos sabiedrības dzīvē, tajā skaitā pret rūpēm par bērnu audzināšanu, sanitāro uzraudzību, dzīves apstākļu uzlabošanu, tarifu un banku darbības regulēšanu utt. Kolektīvisma principu viņš uzskatīja par nāvējošu no bioloģiskā viedokļa raugoties, par absurdu psiholoģiskajā ziņā, jo kolektīvismā notiek sliktāko apbalvošana uz labāko rēķina.

Spensers nav devis izvērstu socioloģijas definīciju. Visgrūtākais uzdevums pēc viņa domām ir norobežot socioloģiju un vēsturi. Spensers uzskatīja, ka vēsture un socioloģija savstarpēji attiecas gluži tāpat kā biogrāfija un antropoloģija: ja biogrāfija fiksē visus cilvēka dzīves gadījumus, tad antropoloģija pēta organisma attīstības stāvokļus un priekšnoteikumus. Tāpēc socioloģija pēc Spensera domām stāv tuvāk bioloģijai.

Spensers bija pirmais, kas mēģināja uzbūvēt socioloģijas teoriju, balstoties uz etnogrāfisko materiālu. Viņš mēģināja teorētiski rekonstruēt pirmatnējā cilvēka fizisko, emocionālo, intelektuālo, bet jo sevišķi reliģisko dzīvi. Balstoties uz šo materiālu, Spensers, lietojot indukciju, analizēja sabiedrības, sociālās izaugsmes, sociālās struktūras, sociālās funkcijas, dažādu sabiedriskās dzīves orgānu un sistēmu jēdzienus. Uz milzīga etnogrāfiskā materiāla bāzes Spensers aplūkoja mājsaimniecisko attiecību evolūciju (pirmatnējās dzimumattiecības, ģimenes formas, sievietes un bērnu lomu), tradīcijas un rituālus un politiskos institūtus (valsti, tiesu, tiesības, reliģiskās iestādes, ražošanas institūcijas utt.). Tādējādi socioloģija viņam kļūst par visuaptverošu zinātni, kas sevī ieslēdz gan antropoloģiju, gan etnogrāfiju, gan vēsturiskās attīstības vispārējo teoriju.

Spensera socioloģija tiek būvēta, respektējot divus galvenos principus: sabiedrības kā organisma izpratni un sociālās evolūcijas ideju. Viņš atzina, ka sabiedrība ir specifiska esamība, kas pastāv reāli, jo, lai gan sabiedrību veido atsevišķi indivīdi, noteiktu kopēju faktoru pastāvēšana starp tiem noteiktā teritorijā daudzu paaudžu un pat gadsimtu gaitā liek domāt, ka mūsu priekšā ir specifiska konkrētība.

Spensers bija pārliecināts, ka sabiedrība ir organisms, šajā sakarībā izvirzot vairākus argumentus: 1) sabiedrība tāpat kā bioloģisks organisms atšķirībā no nedzīvās matērijas pieaug, palielinās apjomā; 2) šīs pieaugšanas gaitā sabiedrības struktūra kļūst arvien sarežģītāka, gluži tāpat kā tas ir bioloģiskās evolūcijas procesā; 3) kā bioloģiskā, tā arī sociālajā organismā struktūru diferenciāciju pavada analogiska funkciju diferenciācija; 4) evolūcijas procesā bioloģisko un sociālo organismu struktūru un funkciju diferenciāciju pavada to savstarpējo attiecību evolūcija; 5) analogiju starp sabiedrību un organismu var apgriezt otrādi: var teikt, ka katrs organisms ir sabiedrība, kas sastāv no atsevišķiem indivīdiem; 6) sabiedrībā, gluži tāpat kā organismā, pat tad, kad veselā dzīve ir dezorganizēta, atsevišķas sastāvdaļas kaut vai tikai kādu brīdi turpina eksistēt.

Vienlaikus Spensers starp sabiedrību un bioloģisku organismu redzēja arī būtiskas atšķirības: pirmkārt, bioloģiskā organisma sastāvdaļas veido konkrētu veselumu, kurā visi elementi ir nesaraujami saistīti, sabiedrība savukārt reprezentē diskrētu veselumu, kura elementi ir vairāk vai mazāk brīvi un izkaisīti; otrkārt, bioloģiskā organismā funkciju diferenciācija ir tāda, ka spēja just un domāt ir koncentrēta tikai noteiktās tā daļās, sabiedrībā apziņa izplatīta visas sfēras apjomā, katrs indivīds ir spējīgs izjust baudu un ciešanas aptuveni vienādi; treškārt, bioloģiskajā organismā atsevišķi elementi dzīvo veseluma dēļ, sabiedrībā, gluži pretēji, eksistē savu locekļu dēļ.

Jebkurai attīstītai sabiedrībai pēc Spensera domām ir trīs orgānu sistēmas: 1) atbalstošā sistēma – to daļu organizācija, kas organismā nodrošina barošanos, bet sabiedrībā – nepieciešamo produktu ražošanu; 2) sadalošā sistēma, kas nodrošina sociālā organisma atsevišķu daļu saistību uz darba dalīšanas pamata; 3) regulējošā sistēma, kura valsts personā nodrošina veselā un indivīdu attiecības.

Vienu nocentrālajām vietām Spensera mācībā ieņem evolūcijas jēdziens. Pēc viņa domām evolūcija ir process, kas visur norisinās vienādi, pie kam attīstība ietver divus aspektus: integrāciju un diferenciāciju. Sociālo fenomenu kvantitatīvs pieaugums izraisa veseluma funkcionālu un strukturālu diferenciāciju. Primitīvos sociālos organismos pēc Spensera domām to atsevišķas daļas un funkcijas ir vāji diferencētas un līdzīgas cita citai. Viena un tā pati struktūra var izpildīt vairākas sociālas funkcijas. Sabiedrībai pieaugot, tās atsevišķās daļas kļūst arvien mazāk līdzīgas cita citai. Šīs daļas sāk pildīt arvien atšķirīgākas speciālas funkcijas, kas prasa darbību saskaņošanu. Līdz ar to diferencējas un sarežģījas sabiedrības vadības procesi.

Vienlaikus Spensers uzsvēra, ka evolūcija sabiedrībā ir saistīta ar vairākām sarežģītām problēmām. Pirmkārt, tas ir jautājums par kvantitatīvo un kvalitatīvo izmaiņu sakarībām attīstības procesā. Uz šo jautājumu Spensers atbildēja, noliedzot revolūcijas. Otrkārt, šeit aktuāls ir jautājums par to, kādas ir evolūcijas un progresa attiecības, uz kuru Spensers atbildēja, pieļaujot arī regresu, kas ir tikpat iespējams kā progress. Treškārt, Spensers vērsa uzmanību arī uz problēmu, vai sabiedrības evolūcija jāaplūko kā vienots vienvirziena process, vai arī kā relatīvi autonomu attīstības procesu sērija. Viņš pieļāva, ka sabiedrības attīstību kopumā veido autonomu procesu rinda.

ŠUCS

Šucs Alfrēds (1899-1959) – austriešu un amerikāņu filozofs un sociologs, Hesperia mācības sekotājs. Fenomenoloģiskās socioloģijas pamatlicējs. Savā radošajā darbībā balstījies arī uz *M. Vēbera*, *Mīda*, Bergsona un Džeimsa idejām.

Šucs pirmais mēģināja noskaidrot jautājumu par fenomenoloģijas izmantošanas iespējām sociālās pasaules pētījumos. Pēc Šuca domām veids, kādā cilvēki piešķir nozīmi apkārtējai pasaulei un klasificē to, nav tikai un vienīgi individuāls process. Cilvēki šajā gadījumā izmanto tipizāciju, t.i., jēdzienus, kas apzīmē noteiktu priekšmetu kopu. Tipizāciju, piemēram, izsaka tādi jēdzieni kā „bankas kalpotājs”, „futbola mačs”, „koks” utt.

Tipizācijas pēc Šuca domām nav individuālas, tikai katram atsevišķam cilvēkam piemītošas. Tās, gluži pretēji, apgūst visi sabiedrības locekļi, tās tiek nodotas bērniem valodas mācīšanās procesā, tās piesavinās, lasot grāmatas un sarunājoties ar citiem cilvēkiem. Izmantojot tipizācijas cilvēki var stāties savstarpējos kontaktos, būdami pārliecināti, ka citi indivīdi redz un interpretē pasauli tieši tādā pašā veidā. Tipizācijas procesu rezultātā sabiedrības loceklis pakāpeniski rada veselā saprāta zināšanu uzkrājumus, kurus akceptē arī citi sabiedrības locekļi. Tādējādi pēc Šuca domām tiek radītas iespējas dzīvot un komunicēties. Šucs ir pārliecināts, ka tas ir ārkārtīgi svarīgi ikdienas dzīves praktisko uzdevumu veikšanā. Vienlaikus veselā saprāta zināšanas nav nemainīgas, vienreiz uz visiem laikiem dotas, interakcijas rezultātā tās nepārtraukti izmainās.

Šucs uzskatīja, ka katrs indivīds specifiski interpretē pasauli, taču veselā saprāta zināšanu uzkrājumi vismaz daļēji ļauj izprast citus cilvēkus. Šuca fenomenoloģiskās socioloģijas atziņas savdabīgi traktējušas divas dažādas socioloģiskās skolas: Bergera un Lukmana virziens, kā arī Garfinkela skola.

TARDS

Tards Gabriels (1843-1904) – franču sociologs un kriminālists. Viens no vadošajiem psiholoģiskā virziena pārstāvjiem socioloģijā. Sabiedrību traktēja kā individuālo apziņu mijiedarbības rezultātu, kad cilvēkiem tiek nodotas un viņi apgūst ticējumus, pārlicības, nodomus, vēlmes utt. Tards kritizēja *Dirkemu* par sociālo faktu atraušānu no to personiski psihiskajiem pamatiem. Pēc viņa domām zinātne par sabiedrību var būt izveidota vienīgi uz interpersonālās mijiedarbības sociāli psiholoģiskās pētniecības pamata.

Sabiedriskās parādības un procesus Tards traktēja kā fenomenus, ko determinē atdarināšana, opozīcija un adaptācija. Sevišķu nozīmi Tards piešķīra atdarināšanas mehānismam. Par galvenajām atdarināšanas formām Tards uzskatīja: 1) cita cilvēka atdarināšanu, 2) mūsdienīga vai ierasta tēla atdarināšanu ar modes vai paražu palīdzību un 3) sevis atdarināšanu. Atdarināšanu Tards uzskatīja par sociālās attīstības pamatu, kurš sakņojas individuālajā radošajā darbībā, kas savukārt formē atdarināšanas tēlus. Ar individuālo radošo darbību Tards saistīja tādu kultūras formu kā valoda, reliģija u.c. rašanos, jo tās sākotnēji radījuši atsevišķi cilvēki, bet vēlāk ar atdarināšanas palīdzību apguvuši citi. Sociālos konfliktus Tards traktēja kā dažādu atdarināšanas paraugu koeksistences rezultātu, kuri, saduroties to piekritējiem, iedarbina opozīcijas procesus, kas savukārt var kļūt par jebkuru konfliktu formu, ieskaitot pat karu, pamatu. Opozicionāru procesu pārvarēšana pēc Tarda domām notiek ar adaptācijas palīdzību.

Lielu uzmanību Tards veltīja pūļa psiholoģijas problēmām. Par pūli viņš sauca lielu cilvēku kopu, kuri sapulcējušies vienā un tajā pašā laikā noteiktā vietā un ko apvieno jūtas, ticība un darbība. Kā specifiskas pūļa īpašības Tards izdalīja iracionalitāti, iespaidojamību, jūtu pārsvaru pār domām, intelektualitātes mazināšanos, individuālo faktoru apspiešanu vai pat iznīcināšanu. Pūļa veidošanos Tards saistīja ar atdarināšanas mehānismu iedarbību. Pūli viņš nošķīra no publikas, ar kuru Tards saprata garīgu kopību. Publikā personiskie faktori nezūd, bet cilvēka

piederību pie tās nosaka noteikts individuālās attīstības līmenis un idejiskā kopība. Gan pūli, gan ģimeni Tards uzskatīja par sabiedrības formveidojošajiem elementiem, pie kam ģimeniskais sākums saistīts ar lauku sabiedrībām, bet pūlis – ar pilsētu.

TENNĪSS

Tennīss Ferdinands (1855-1936) – vācu sociologs un filozofs. Viens no socioloģijas pamatlicējiem Vācijā. Tennīsa socioloģija ir viens no pirmajiem mēģinājumiem izveidot formālu, tīru socioloģijas kategoriju sistēmu, kas ļautu analizēt jebkuras sociālās parādības gan pagātnē, gan tagadnē, kā arī pētīt sociālo izmaiņu tendences. Bija plaši pazīstams arī kā sociologs-empīriķis, kas organizējis lielus statistiskos pētījumus.

Socioloģiju Tennīss sadalīja vispārējā un speciālajā, kur pirmajai jāpievēršas visām cilvēka eksistences formām, ieskaitot bioantropoloģiskos, demogrāfiskos u.c. aspektus, kas līdzīgi dzīvnieku dzīves formām. Speciālo socioloģiju Tennīss sadalīja teorētiskajā, lietīšķajā un empīriskajā (sociogrāfijā). Tā pēta imanto sociālo dzīvi, kas rodas tad, kad koeksistējošie cilvēki atrodas savstarpēji apstiprinošā stāvoklī. Sociālās sasaistes pamatā Tennīss lika gribu (viņš arī ieviesa terminu “voluntārisms”).

Gribas tips pēc Tennīsa domām nosaka saistību veidu. Pie kam ir iespējama gribu savstarpēja atgrūšanās, savstarpējs noliegums, taču šādi procesi nav jāaplūko teorētiskās, “tīrās” socioloģijas ietvaros, jo tur, kur galveno lomu spēlē naidīgums, pastāv vienīgi kaut kāds cilvēku kopums, bet nevis īstena sociālā sasaiste. Tennīss nošķīra gribu, kura satur domāšanu, un domāšanu, kas satur gribu. Pirmo gribas tipu Tennīss nosauca par būtisku, otro – par izvēles gribu. Būtiskā griba pēc Tennīsa domām ir ķermeņa psiholoģiskais ekvivalents, tāpēc visas emocionālās, afektīvās un pusinstinktīvās ievirzes, kas realizējas darbībā, tiek aplūkotas tieši saistībā ar šo gribas tipu. Domāšana nosaka, ka griba kā organisms jau pilnībā izveidojusies, tajā atrodams bezgalīgs priekšstatu skaits par nākotnes darbību. Domāšana šos priekšstatus sakārto sistēmā un izveido mērķu hierarhiju. Ja būtiskā griba izpaužas instinktīvās tieksmju, paradumu un atmiņas formās, tad izvēles griba – iepriekšēja nodoma un jēdzienu formās, pie kam jēdzieni šajā gadījumā saista domāšanu ar vārdu lietošanu. Izvēles gribu kopums pēc Tennīsa domām satur arī būtiskās gribas elementus un reprezentē cilvēku galvās eksistējošo mērķu, nodomu un līdzekļu sistēmu. Turklāt visas gribas formas un tipi izpaužas noteiktā darbībā vai

uzvedībā.

Tennīss bija pārliecināts, ka cilvēku sociālās, savstarpēji apstiprinošās attiecības rodas gribas vadošās aktivitātes rezultātā. No šī apgalvojuma izriet Tennīsa socialitātes tipoloģija: 1) kopiena, kur valda būtiskā griba, 2) sabiedrība, kam raksturīga izvēles griba. Par būtiskās gribas subjektu Tennīss nosauca patību, t.i., pašnoteiktu organisku veselumu, kas tomēr ir spējīgs ietvert sevī arī citu. Tā, piemēram, radniecības attiecības ģimenē reprezentē tās daļas: tēvs, māte, bērni, brāļi un māsas, t.i., dažādu pozīciju īpašnieki ģimenē, pie kam katrs cilvēks šeit ir patstāvīga organiska vienotība. Tādējādi ģimeni kā veselumu konstruē tās locekļu attiecības. Patības vienotību pēc Tennīsa domām nodrošina iminenti nepieciešamā pašnoteikšanās. Persona savukārt ir ārēji mehāniska vienība, ko nosaka ārēji faktori. Individuālās personas dabisks pārstāvis pēc Tennīsa pārliecības ir atsevišķais cilvēks, kas šādā skatījumā ir neatkarīgs no citām personām. Visas personas ir vienlīdzīgas, neierobežoti brīvas mērķu un līdzekļu izvēlē.

Tennīss atzīmēja, ka personu kopums ir spējīgs izveidot sistēmu un konstruēt fiktīvu personu, ko pārstāv sapulces vai arī atsevišķi indivīdi. Ja kopienas attiecības prasa augstāko patību, tad sabiedrības attiecības – mākslīgu personu. No šāda apsvēruma pēc Tennīsa domām izriet galveno ekonomiski tiesisko kategoriju atšķirības. Kopienas gadījumā runa ir par „zemi”, „teritoriju” un „ģimenes tiesībām”, sabiedrības aspektā – par „īpašumu”, „naudu” un “tirdzniecības tiesībām”. Galvenā Tennīsa ideja šādā skatījumā ietver apgalvojumu, ka kopienai piemītošo socialitāti vēstures gaitā arvien vairāk nobīda sabiedriskā socialitāte. Balstoties uz šādu atziņu, paveras ceļš uz tikumu, tiesību, ģimenes, saimniekošanas, lauku un pilsētu dzīves, reliģijas, valsts, politikas, sabiedrību un viedokļu analīzi.

Laika gaitā Tennīss savu viedokli pilnveidoja, iekļaujot tur tādus aspektus kā sociālo saišu saliedētība, dalībnieku skaits, sakarību biedriskais raksturs pretstatā varas un pakļautības attiecībām. Rezultātā radās secinājums, ka, piemēram, attiecības var būt vai nu biedriskas, vai arī jauktas, t.i., pamatotas uz biedriskuma un varas – pakļautības sajaukumu. Tennīss nopamatoja arī viedokli, ka grupas var dalīties dabiskajās, garīgajās un sociālajās grupās.

TOFLERS

Toflers Alvīns (dz. 1928) – amerikāņu sociologs un ekonomists. Viens no postindustriālās sabiedrības koncepcijas autoriem, kuru viņš nosauca par virsindustriālo civilizāciju. Uzstājas pret pesimistiskajiem tehnokrātiskajiem viedokļiem, kas postulē cilvēka pakļaušanu tehnikai, noraida pasaules totālās racionalizācijas neizbēgamību. Tāpat nepieņem optimistisko sociālās tehnoloģijas koncepciju.

Pēc Toflera domām pagājušā gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados cilvēce pārdzīvoja jaunu tehnoloģisko revolūciju, kas veda uz nepārtrauktu sociālo attiecību atjaunināšanos un virsindustriālas civilizācijas radīšanu. Lai apzīmētu krīzes procesu kompleksu, kas ir pārņēmis ekonomiku, Toflers lieto ekospazmas terminu. Viņš uzskata, ka zinātniski tehniskā progresa apstākļos par visadekvātākajām ekonomiskās regulācijas metodēm kļūst kompleksā plānošana un valsts kontrole pār izstrādāto plānu īstenošanu. Toflers aicina piemērot plānošanas metodes vispār nacionālā līmenī, kā arī atsevišķos reģionos un ražošanas nozarēs. Transnacionālās korporācijas viņš traktē kā globālās ekonomikas restabilizācijas instrumentu, taču vienlaikus norāda uz tehnokrātijas negatīvajām sekām.

Toflers domā, ka tehnika nosaka ne tikai sabiedrības, bet arī kultūras tipu, pie kam šai ietekmei ir viņņveida raksturs. Viņš uzskata, ka nākotnē vairs nepietiks ar sabiedrības un ekonomikas organizācijas racionālajām normām. Vajadzēs atsacīties no šauri utilitāras ražošanas, būs nepieciešama tādu vērtību radīšana, kas atrodas aiz tirgus robežām, kā arī bezpeļņas organizāciju izplatība humanitārās attīstības sfērā.

TURĒNS

Turēns Alēns (dz. 1925) – franču sociologs. Pamatojis akcionālisma koncepciju, kas papildina funkcionālās un strukturālās teorijas. Turēna akcionālisms izriet no viņa veiktajiem darba procesa pētījumiem Marksa garā, t.i., ka darbs ir cilvēka un dabas izmaiņu faktors.

Pēc Turēna domām darbs vienmēr ietver tendenci uz ražošanu un kontroli. Izprotot darbu kā vēsturisku darbību, tiek paplašināta tā nozīme, proti, attiecībā pret izmaiņu perspektīvām darbs kļūst idents ar darbību. Līdz ar to darba analīzi var pārnest uz darbību. Tieši tādēļ Turēna akcionālistiskā analīze neaprobežojas ar darbu, kā arī ar attiecībām starp cilvēku un dabu, tā izplatās arī sociālās darbības jomā, pie kam šī darbība vienmēr korelējas ar jēgu katrā konkrētā situācijā.

Turēns izvirza šādas akcionālistiskās analīzes pamattēmas: vēsturisko apziņu, socialitāti kā apzinātu attieksmi pret citu un eksistenciālo jeb antropoloģisko apziņu. Pie kam apziņa Turēna interpretācijā nozīmē to, ka analīzes centrā ir uzvedība esamībā, bet nevis atsevišķi fakti.

Turēna socioloģija ir orientēta uz praksi un domāta kā aktīvs faktors sabiedrisko kustību un izmaiņu veidošanās procesos. Sociologam ir jāpiedalās kustībās, bet vienlaikus jāsauglabā distance attiecībā pret kustību organizācijām. Par socioloģijas priekšmetu Turēns uzskata sociālās attiecības, kas tomēr neeksistē tīrā veidā, jo vienmēr ir interpretētas un atrodas kustībā. Socioloģijas mērķis ir šīs kustības izpratne, tai nav jānodarbojas ar struktūrām, kurām ir ārpus sociāla izcelšanās. Runājot konkrētāk, socioloģiskās pētniecības priekšmets nav institūti, bet gan vara, ietekme, atbilstība un konflikti. Tomēr pievēršanās sabiedrisko kustību spēkiem vienlaikus determinē arī orientāciju uz vēsturiskumu un šķiru attiecībām.

Sabiedrība pēc Turēna domām nav viena vienīga atražošanās un piemērošanās, tā vienlaikus ir radīšana, savas prakses pašnovērošana un pašnoteikšanās, ko viņš nosauc par vēsturiskumu. Analizējot mūsdienu sabiedrības, Turēns uzsver, ka cilvēku acu priekšā rodas jauna tipa sabiedrības,

kuras viņš nosauc par postindustriālām, tehnokrātiskām vai programmējamām sabiedrībām. Šo sabiedrību būtiskā pazīme ir tā, ka par attīstības dominējošo faktoru kļūst nevis ekonomiskie priekšnoteikumi, bet gan sociālie spēki, jo sevišķi plānošanas, organizēšanas un kontroles spējas.

Par galveno mūsdienu sabiedrības problēmu Turēns uzskata atsvešināšanos. Programmējamās sabiedrībās pēc Turēna domām sabiedriskā integrācija nozīmē ne tikai piedalīšanos darba procesā, bet arī indivīdu iesaisti totālā komunikācijas sistēmā, pie kam kulturālā manipulācija skar uzvedības specifiku visās dzīves sfērās, bet politiskā kontrole ir stiprāka kā jebkad agrāk. Atsvešinātais cilvēks šādā sabiedrībā līdzdarbojas tādā pakāpē, kādu pieļauj valdošā šķira. Līdzdarbošanās, no vienas puses, iezīmē atsvešināšanās jomu, no otras puses, kalpa kā sociālo konfliktu samazināšanas līdzeklis, vienlaikus raksturojot arī attiecības starp attīstītajām un mazāk attīstītajām valstīm.

19. gadsimta šķiru sabiedrībā pēc Turēna domām šķiras attīstījās ne tikai ekonomiski, bet reprezentēja arī dažādas sociālās un kultūras sfēras, pie kam sociālā spriedze bija institucionalizēta tikai ļoti zemā līmenī. Turēns atzīmē, ka šajā vēsturiskajā periodā neeksistēja industrializācijas procesu politiskā kontrole, un sabiedrības tēls gan buržuāzijas, gan proletariāta apziņā bija orientēts uz nākotni. Turēns norāda, ka izzūdot sabiedrisko šķiru kultūras pamatiem, šīs šķiras pārvērtās par bezformīgu masu, no kuras izauga tīri ekonomiskas šķiras un ieinteresētās grupas. Varas koncentrāciju šādos apstākļos nosaka programmēšana visas sabiedrības interesēs, tāpēc programmējamajā sabiedrībā valdošās grupas veido tehnokrāti, birokrāti un inženieri, bet jaunie sociālie konflikti nobriest ražošanas sistēmas centrā, jo informācija, audzināšana un patērēšana ir ļoti cieši saistīta tieši ar ražošanu.

Programmējamās sabiedrības valdošajām interesēm Turēns pretnostāda privāto dzīvi kā sfēru, kurā cilvēks sevi var izteikt vispilnīgāk, pie kam protestiem nav jāorientējas uz patēriņa interesēm, kultūrai, no vienas puses, ir jābūt pieejamai visiem, bet, no otras puses, tai jābūt kritiskai. Šķiru sabiedrībai pēc Turēna domām bija tipiska sociālās domāšanas saskaldīšanās politekonomijā un vēstures filozofijā. Mūsdienu sabiedrībā, kur ekonomiskā darbība lielā mērā ir nevis politikas, bet gan saim-

niecisko mehānismu rezultāts, sociālā analīze kļūst socioloģiska – programmējamajā sabiedrībā parādās risinājumu socioloģija un tai analogiskā protesta socioloģija.

Turēns uzskata, ka šodien kļūst apšaubāms pat pats socioloģijas jēdziens, jo izzūd sabiedrības jēdziens. Klasiskajai socioloģijai atbilst sabiedrības jēdziens, kas tomēr ir tikai reālās nacionālās valsts abstrakta interpretācija, kad valsts pārstāv nāciju, bet sabiedrība ir institūtu un darbību kopums, kas gandrīz visas rodas nācijas līmenī, reprezentējot sinhronu ekonomisko, politisko, kulturālo un verbālo veselumu. Šis veselums pēc Turēna domām mūsdienās atrodas sabrukšanas stāvoklī, jo ievērojamai cilvēka dzīves daļai ir nevis nacionāls, bet transnacionāls raksturs, proti, veselums arvien mazāk balstās uz likuma noteiktu kārtību, bet gan vairāk atgādina savdabīgu menedžmentu, piedevām vēl cilvēki vairs sevi neizjūt kā pilsoņus. Tas viss izpaužas arī socioloģijā: sociālais veselums tiek sagrauts ar sociālās dzīves kā simboliskas valodas izpratni. Turēns ir pārliecināts, ka sociālo teoriju pastiprinātā uzmanība, kas vērsta uz subjektu un intersubjektivitāti, sagrauj klasisko socioloģiju. Piemēram, gan strukturālismam, gan darbības teorijai nav nepieciešams sabiedrības jēdziens. Tieši tāpēc Turēns uzskata, ka ir pilnīgi likumsakarīgi nomainīt sabiedrības kā socioloģijas priekšmeta jēdzienu ar sociālo aktieru jēdzienu.

Turēns ir pārliecināts, ka komunikācijas procesu nozīmi mūsdienu socioloģijā atspoguļo tas fakts, ka ražošana no materiālo labumu sfēras pārvietojas uz simbolisko labumu jomu. Pie kam informācijas jēdziens nonāk pretrunā ar komunikācijas jēdzienu, t.i., informācija determinē manipulāciju ar informācijas līdzekļiem pieņemto lēmumu izplatīšanas procesā, komunikācija, gluži pretēji, ir vēstījumu apmaiņa starp aktieriem, to dzīves pasaules pieredzes saskaņošana. Šādu komunikācijas izpratni Turēns saista ar visām jaunajām sociālajām kustībām, pie kam sociālās kustības nomaina šķiras un kļūst par mūsdienu sociālajiem aktieriem. Turēns norāda uz revolucionārās domāšanas kritumu un tās degradāciju pat līdz terorismam, viņš akcentē domāšanas atgriešanos pie utilitārisma, uzskatot to par atskaites punktu socioloģiskās domāšanas koordinātu sistēmā, kur kā centrālais dominē jautājums par to, vai sociālā dzīve var būt kaut kas cits kā vienīgi interešu, monetāro apmaiņas attiecību, varas stratēģiju

savijums. Turēns redz socioloģiskās domāšanas novitātes nianses tajā aspektā, ka šī domāšana atsakās no pretenzijām uz varu, kura līdz šim ir pavadījusi socioloģiju.

A.VĒBERS

Vēbers Alfrēds (1868-1958) – vācu kultūras sociologs un ekonomists. *M.Vēbera* jaunākais brālis. Viņa radošo darbību ir ietekmējis ne tikai *M.Vēbers*, bet arī Bergsons, Heidegers un Jaspers. Kā alternatīvu spekulatīvi vēsturiskajai akadēmiskajai pieejai un pozitīvismam *A.Vēbers* izvirzīja dinamisko dzīves un kultūras traktējumu, kuru viņš nosauca par vēstures socioloģiju jeb kultūras socioloģiju. Šim jaunajam virzienam pēc *A.Vēbera* domām atbilst centieni konstatēt dzīvās saites vēsturiskā veseluma ietvaros.

A.Vēbers uzskatīja, ka vēsturiskās izziņas metodes ir līdzīgas mākslinieciskās domāšanas metodēm, t.i., tās ir pilnīgs fizikas un matemātikas metožu pretstats. Domājot ne tik daudz analītiski, cik sintezējoši, *A.Vēbers* spilgti un uzskatāmi attēloja vēsturi kopumā, kā arī atsevišķās tās izpausmēs, ņemot vērā, ka vēsture ir mūžīgi mainīgs, kustīgs un nestabils līdzsvars. *A.Vēbera* metode vērsta uz to, lai aprakstītu vēsturiskas parādības nevis kā izolētus, savstarpēji neatkarīgus fenomenus, ko atsevišķos faktos saskaldījis racionālais prāts, bet gan centrā izvirzot holistisku tapšanas procesu.

A.Vēbers vēsturiskajā procesā izdalīja trīs relatīvi patstāvīgas sfēras: 1) sabiedrisko procesu, 2) civilizācijas procesu un 3) kultūras kustību, atzīmējot, ka viņa sniegtais iedalījums ir nosacīts, jo reāli visas nosauktās sfēras katrā konkrētā gadījumā ir savstarpēji saistītas ar neredzamām unikālām saitēm. Sabiedriskā procesa sfēra reprezentē specifisku vēsturiskā procesa socioloģisku rekonstrukciju. Otro sfēru – civilizācijas procesu, pēc *A.Vēbera* domām raksturo fakts, ka visiem lielajiem vēsturiskajiem veidojumiem ir raksturīga neapturama apziņas attīstība, racionalizācijas process, kam piemīt imanenti attīstības likumi un stagnācijas nosacījumi.

A.Vēbers bija pārliecināts, ka civilizācijas process ir pats iedarbīgākais faktors cilvēces cīņā par izdzīvošanu. Pateicoties spējai intelektualizēt savus pārdzīvojumus, cilvēce paplašina savas dabiskās spējas un sasniedz varas līmeni pār dabu. Pilnīgs civilizācijas sfēras antipods ir kultūras kustība. Tās attīstībai

nav nekā kopēja ar mērķtiecību un derīgumu. Tas, kas iedarbojas uz reliģijām un ideju sistēmām, kas atspoguļojas mākslas darbos, izriet no garīguma. Kultūra ir dvēseles izpausme, kura neinteresējas par derīgumu. Ja sabiedriskais process dod dažādu vēsturisku veidojumu materiālo pamatu, ja civilizācijas process tam piedāvā tehniskos līdzekļus, tad kultūras kustībai tas viss ir vienīgi substance, materiāls, kas pakļauts dvēseliskai pārveidošanai, lai piešķirtu tam atbilstošu formu.

Pretstatā civilizācijas sfērai kultūra nav objektīvais kosmos, bet gan garīgu simbolu joma. Esamības kulturālas formēšanās rezultāts pat intensīvā dialogā ar tradīciju vienmēr ir kaut kas jauns. Pie kam A.Vēbers bija pārliecināts, ka kultūras process ir tikpat unikāls un neatgriezenisks kā civilizācija un sociālās organizācijas vēsture. Atbilstoši imanentuma principam, māksla, literatūra, mūzika, reliģija un filozofija ir autonomas vēstures jomas. Tādējādi vēsturisko attīstību nevar aplūkot vienīgi kā kaut kādu universāli racionālu procesu.

Vēsture pēc A.Vēbera domām nav sabiedrības attīstība pēc vienotiem likumiem virzībā no zemākā uz augstāko, tā drīzāk ir tādu vēsturisko „ķermeņu” (civilizāciju, valstu, etnosu) koeksistences process, kam ir pašiem savi sociālie apgērbi (sociālās organizācijas formas) un savas dvēseles (kultūras vērtības), kas iemiesotas filozofijās, mākslinieciskajos sasniegumos, reliģijās, tikumos utt.).

M. VĒBERS

Vēbers Makss (1864 - 1920) – vācu filozofs, sociologs, ekonomists un vēsturnieks. Zinātnisko darbību uzsācis, pētot sabiedrības ekonomisko vēsturi, kā arī ekonomikas mijiedarbību ar citām dzīves sfērām. Vēbera pētniecības sfēra bija ārkārtīgi plaša, aptverot arī tādas jomas kā sociālo zinātņu logika un metodoloģija, kristietības vēsture un reliģijas psiholoģija. Vēbers aicināja sociālajās zinātnēs neaprobežoties ar aprakstošām, empīriskām metodēm, viņš pat deva padomu izvairīties no tām, jo minētās metodes nenorāda uz sociālo parādību dziļākajiem cēloņiem.

Viens no Vēbera mācības būtiskākajiem aspektiem ir viņa ideāltipu koncepcija. Ideālitipi pēc Vēbera domām ir sociālie pamatveidojumi, no kuriem dažādās kombinācijās un proporcijās sastāv visa cilvēku rīcība. Par ideāltipiem viņš šos veidojumus nosauca tāpēc, ka tīrā veidā tie nekur nav sastopami, jo ir tikai prāta konstrukciju rezultāts, reāli neekssistējoši iztēles objekti, kas radnieciski ideālajiem modeļiem, kurus izmanto dabaszinātnes (punkts, ideāla gāze, absolūti melns ķermenis utt). Šo loģiski teorētisko konstrukciju uzdevums pēc Vēbera domām ir kalpot par mērauklām, ar ko varētu salīdzināt sociālo realitāti, lai tajā skaidri izgaismotos būtiskākais. Pie kam ideāltipu pakāpeniska precizēšana tos padara ne tikai par arvien svešākiem reālajai pasaulei, bet arī par arvien efektīgāku realitātes mērauklu.

Vēbera mācība par ideāltipiem ir viņa izpratīgās socioloģijas pamats. Vēbers uzskatīja, ka cilvēks visu dara ar noteiktu jēgu. Lai socioloģija izprastu sociālo dzīvi, tai nevis jākopē dabaszinātņu metodes, nevis jāanalizē indivīda rīcības ārējās izpausmes, bet gan jāpēta tās subjektīvā jēga, t.i., kādu motīvu dēļ cilvēks izvēlēties konkrētu rīcības variantu. Vēbers uzsvēra, ka subjektīvā jēga nav psiholoģijas kategorija, tāpēc izpratīgā socioloģija nav psiholoģijas nozare. Atsevišķs indivīds kopā ar savu rīcību ir socioloģijas un vēstures šūniņa jeb atoms – pats vienkāršākais tālāk nedalāmais elements. Lai pētītu rīcību, pirmais solis ir tās interpretēšana jeb iztulkošana. Bez izpētes un

pierādījuma nevar konstatēt, kura rīcības interpretācija ir pareiza. Sociālās rīcības izprašanas problemātika paver sociologam plašu darbalauku.

Sociologiju Vēbers definēja kā zinātni, kas cenšas izprast sociālo rīcību, uzsverot, ka sociāla ir tāda rīcība, kas apzināti vai neapzināti orientēta uz citu cilvēku izturēšanos un ir saistīta ar cerībām uz noteiktu atbildes reakciju. Tātad sociālā rīcība nav orientēta uz dabas parādībām. Arī atdarinoša rīcība nav sociāla. Vēbers kritizēja socioloģiskās teorijas, kas par izejkatēgoriju pieņem noteiktus veselumus – tautu, valsti, sabiedrību kopumā, tāpat viņš kritizēja socioloģiskās teorijas, kuras sabiedrību identificē ar bioloģisku organismu. Šo koncepciju galvenais trūkums pēc Vēbra domām ir tas, ka tās pienācīgi nenovērtē cilvēka apziņas fenomenu. Par savas teorijas izejpunktu Vēbers izvirzīja atsevišķu individu, uzskatot, ka tā rīcību atšķirībā no tautas rīcības var izprast. Vēbers bija pārliecināts, ka jēdzieni “valsts”, “biedrības” u.c. attiecas uz kopēju jeb summāru rīcību, bet socioloģijas uzdevums ir no tās izsecināt atsevišķa subjekta rīcību. Viņš nenoliedza, ka socioloģija varētu risināt jautājumus par ģimeni, nāciju, valsti vai armiju, taču norādīja, ka tie nav reāli sociālās rīcības subjekti, jo tiem nav gribas un domāšanas.

Vēbers izdalīja četrus sociālās rīcības ideāltipus, izkārtojot tos stingrā secībā pēc racionalitātes pakāpes: mērķracionālu rīcību, vērtībracionālu rīcību, tradicionālu rīcību un afektīvu rīcību. Mērķracionāla pēc Vēbera domām ir pārdomāta rīcība, kas virzīta uz noteiktu mērķi un kurā indivīdi izvēlējušies adekvātus mērķa sasniegšanas līdzekļus, analizējot cik lielā mērā tie tuvinās mērķim, kādi ir iespējamie blakusefekti, kāda varētu būt citu indivīdu reakcija. Tātad mērķracionālā rīcībā ir izprotama gan rīcības jēga, gan subjekts, jēga un subjekts sakrīt, un šo sakrītību Vēbers uzskatīja par ideālu gadījumu, kādi sociologam būtu jāmeklē un jāizmanto. Vērtībracionāla pēc Vēbera domām ir racionāla darbība attiecībā uz vērtībām. Tradicionālu rīcību savukārt nosaka izturēšanās stereotipi, paradumi, paražas, ticējumi, kas nostiprinājušies tradicionālajā kultūrā un nepakļaujas racionālai kritikai. Cilvēks savu rīcību izvēlas, pakļaujoties nemainīgai, dziļi iesakņotai tradīcijai, viņa rīcība ir automātiska. Kā afektīvu Vēbers traktēja rīcību, kas atrodas uz apzināti orientētas darbības galējās robežas. To

nosaka nevis mērķis un vērtību sistēma, bet subjekta emocionāla reakcija uz noteiktiem apstākļiem. Analizējot Eiropas vēsturi, Vēbers pievērta uzmanību tam, ka pirmatnējā sabiedrībā valdīja afektīva sociālā rīcība, viduslaikos dominēja tradicionālā rīcība, kas saistīta ar monarhiju, vēlajos viduslaikos sabiedrībā valdīja noteiktas vērtības, piemēram, orientācija uz reliģiju, valsti, naudu utt., bet mērķtiecīga sociālā rīcība ir raksturīga attīstītai tirgus sabiedrībai.

Vēbers pievērta uzmanību arī rīcībai un ideāltipiem politikas sfērā, atzīstot, ka jebkura politiskā vara balstās uz spēku, bet tā izmantošanai ir jābūt legītimai – t.i., atzītai par likumīgu. Vēbers izveidoja likumīgās varas klasifikāciju, kurā izšķīra: racionālo tipu, tradicionālo tipu un harismātisko tipu. Racionālā likumīgas varas tipa pamatā pēc Vēbera domām ir mērķracionāla rīcība, proti, šeit valda nešaubīga pārliecība, ka pastāvošā vara ir likumīga, ka valdītājiem ir likumīgas tiesības pavēlēt un visiem jāpakļaujas likumam un normai, nevis personai, valsts galva rīkojas oficiālas reglamentācijas ietvaros, bet administratīvo aparātu veido tehniski nokomplektēti ierēdņi, pavēles tiek izpildītas, stingri ievērojot amatu subordināciju un ierēdņu kompetenci. Vēbers uzskatīja, ka tradicionālo likumīgas varas tipu nosaka tradicionālā rīcība un šeit sevišķi svarīga loma ir reliģijai. Valda ticība, ka tradīcijas ir svētas, pārliecība, ka tie, kas varu ieguvuši saskaņā ar tradīciju, ir tiesīgi valdīt, dominē padevība līderim. Aprakstot harismātisko likumīgas varas tipu, Vēbers uzsvēra, ka to nosaka afektīva sociālā rīcība, t.i., ticība tam, ka līderis ir pārdabisks, svēts, izcili varonīgs vai ar kādām citām neparastām spējām apveltīts, un pakļaušanos tam izraisa personiska ticība, vara balstās nevis uz to, kas pierasts, bet gan uz kaut ko nebijušu, sevišķu, ārkārtēju, apbrīnojamu. Vēbers atzīmēja, ka šis varas tips ir autoritārs, vara ir nestabila, tās noturība ir atkarīga no līdera un viņa agentu veiksmes. Tā kā harismātiskā vara ir atkarīga no līdera un viņa agentu rīcības, to nepieciešams ierobežot, harismātisko sistēmu pārveidojot tradicionālajā vai racionālajā formā. Šo procesu Vēbers nosauca par rutinizēšanos.

Apjomīgi ir Vēbera pētījumi reliģijas socioloģijas sfērā. Viņa darbība šajā jomā ir sadalāma divos posmos. Pirmajā no tiem viņu visvairāk nodarbināja jautājums par to, kā izmaiņas

religiskajā ētikā, kas saistītas ar protestantisma izveidošanos un attīstību, ietekmēja mūsdienu kapitālismu un racionalitātes principu īstenošanu dzīvē. Otrajā reliģijas pētniecības posmā Vēbers pievērsa uzmanību pasaules reliģijām, akcentējot jautājumus, kā reliģiski ētiskās normas ietekmē ekonomisko darbību, tās motivāciju, kā noteikti samnieciskās darbības veidi deformē reliģiski ētiskos principus.

VEBLĒNS

Veblēns Torsteins Burdē (1857-1929) – amerikāņu ekonomists, sociologs, publicists un futurologs. Institucionālā virziena pamatlicējs politiskajā ekonomikā. Par Veblēna radošās darbības pamatmotīvu kalpoja amerikāņu sociālās elites kritika. Viņš fomulēja vairākas atziņas, kurās parādās tā laika sabiedriskajā domā populārā marksisma, instinktu teorijas, sociāldarvinisma u.c. ietekme. Pēc Veblēna domām sociālo institūtu evolūcija notiek dabiskās izlases ceļā apkārtējās vides iedarbības rezultātā. Par pamatfaktoriem, kas izraisa institucionālās izmaiņas, Veblēns uzskatīja tehnikas un tehnoloģijas progresu, kā arī iedzīvotāju skaita pieaugumu. Kā konservatīvisma galveno faktoru viņš atzina nostiprinājušos domāšanas stereotipus.

Veblēns akcentēja, ka esošie institūti vienmēr ir jau pagājušo procesu rezultāts, un tie nekad neatbilst tagades laikmeta prasībām. Evolucionējošā institucionālā struktūra mijiedarbojas ar cilvēka bioloģisko dabu, viņam piemītošajiem instinktiem, kuru vidū Veblēns sevšķi izdalīja meistarības instinktu, kas determinē cilvēka tieksmi uz radošu darbību un materiālu labklājību. Pie cilvēka dabai piemītošajiem instinktiem Veblēns pieskaitīja arī vecāku jūtas kas nosaka dzimtas turpinājumu, rūpes par ģimeni un sabiedrisko labklājību, kā arī ziņkārību, kas izpaužas apkārtējās vides izziņas tieksmē, balstoties uz dziļu spēles instinktu. Līdzās uzskaitītajiem Veblēns norādīja arī uz pašapliecināšanās un pašmīlestības instinktu, kas rada tieksmi uzlabot personisko stāvokli uz citu cilvēku rēķina.

Sekojošot Morganam, Veblēns vēsturē izdalīja mežonības, barbarisma un civilizācijas periodu. Pirmajam no tiem pēc viņa domām ir raksturīgs kopējs īpašums un vienlīdzīga sadale, kā arī atbilstoši institūti, kas balstās uz meistarības instinktu un vecāku jūtām. Pieaugot tehnoloģijas pilnveidošanās pakāpei, pēc Veblēna domām ražošana sāk pārsniegt limeni, kas nepieciešams dzīvības uzturēšanai, līdz ar to parādās ekspluatācijas iespējas. Vadoņi un burvji piesavinās produktu pārpalikumu kā rezultātā tiek sagrauti kolektīvie institūti un izplatās privātīpašums. Par cilvēka augstāko pagodinājumu pēc Veblēna domām kļūst nevis

darbs, bet gan sekmes kara darbībā. Līdz ar to mežonību nomai-
na barbarisms. Rodas fundamentāls antagonisms starp ražojošo
darbību, kuras statuss katastrofāli krītas, un svētku izdarībām,
kas iegūst augstu vērtējumu.

Par sava laimeta pamatkonfliktu Veblēns uzskatīja biznesa
un industrijas pasaules prestnostatīšanos. Lai pozitīvi veiktu
sociālo pārbūvi, pēc Veblēna domām nepieciešama varas pāreja
no biznesa uz industriju, kas iespējama inženiertehnisko dar-
binieku vispārēja steika gadījumā. Ekonomikas paralīze pēc
Veblēna domām ir neizbēgama arī tajā gadījumā, kad pārtrauktu
funkcionēt biznesa pasaule.

Veblēns bija viens no socioloģiskās patēriņa teorijas autori-
em, uzskatot, ka nevis cilvēku dabisko vajadzību apmierinājums,
bet gan indivīda tieksme demonstrēt piederību pie noteiktas
sabiedrības šķiras nosaka patēriņa mērķi.

VĪZE

Vīze Leopolds (1876-1969) – vācu sociologs. Formālās skolas pārstāvis. Līdzīgi M.Vēberam cilvēku sabiedrību traktēja kā attiecību summu, kas īstenojas darbības procesā. Sabiedriskajās zinātnēs Vīze kā konceptuāli nozīmīgu ieviesis sociālās distances terminu, kas dod iespēju izprast būtiskos sabiedriskos procesus. Postulēja sociālo izmaiņu realitāti, attiecinot to arī uz tehnisko progresu, bet nevis uz sociālo progresu kopumā. Savā mācībā par sociālajiem veidojumiem, kurus viņš nosauca par fikcijām, kam cilvēku apziņa pieraksta pseidoobjektīvu eksistenci, Vīze atkarībā no noturības, eksistences ilguma, abstraktuma un sociālās distances izdalīja: 1) masas – konkrētus, redzamus un īslaicīgus pūļus, kā arī abstraktus, neredzamus un nenoteikta eksistences ilguma pūļus; 2) grupas, kurās indivīdi personiski piedalās, un abstraktus kolektīvus, līdzīgus valstij un baznīcas organizācijām.

Vīze zinātniskajā aprītē ir ieviesis tādus jēdzienus kā “sociālās attiecības”, “sociālā pozīcija” un “sociālā situācija”. Sociālās izmaiņas pēc viņa domām realizējas tikumiskajā sfērā, vēsture ietver: 1) tabu laikmetu, 2) morāles laikmetu un 3) tikumības laikmetu (mūsdienas).

VORDS

Vords Lesters Franks (1841-1913) – amerikāņu sociologs, ģeologs un paleontologs. Viens no amerikāņu socioloģijas izveidotājiem. Psiholoģiskā virziena autors socioloģijā. Attīstīja plānveidīga sociālā progresa teoriju.

Vords apgalvoja, ka evolūcijas mehānisms laika gaitā izmainās. Visbūtiskāk atšķiras stihiski dabiskais un relatīvi nesenais apzinātas, mērķtiecīgas evolūcijas periods. Pēdējais ir unikāls ar to, ka veidojies uz cilvēku apzinātu tieksmju pamata. Evolūcija sākas kā kosmoģenēze, kas aptver Visumu kopumā. Noteiktā periodā pēc Vorda domām parādās jauns fenomens – dzīvība kā rezultātā rodas cits evolūcijas mehānisms – bioģenēze, kas papildina kosmoģenēzi. Līdz ar cilvēku sākas vēl viens evolūcijas periods – antropoģenēze, kas balstās uz apziņu un prātu. Vords uzsvēra, ka cilvēki organizējas sabiedrībā un tādējādi pie visiem iepriekšminētajiem pievienojas vēl viens sociālās evolūcijas mehānisms – socioģenēze.

Vords akcentēja, ka visas četras ģenēzes darbojas kopsakarībā, vadot dažādās izcelsmes procesus: kosmoģenēzi, bioģenēzi, antropoģenēzi un socioģenēzi. Pēdējās divās fāzēs evolūcijas izdara jaunu pavērsienu, t.i., plānošana, prognozēšana, nākotnes konstruēšana nodrošina pilnīgi jaunas sociālo izmaiņu iespējas. Evolūcija norisinās augstākā līmenī, tādējādi kļūstot arvien daudzpusīgāka un humanizētāka.

Vords ir devis savdabīgu kopienas un sabiedrības salīdzinājumu, balstoties uz vairākām pazīmēm: sociālo attiecību jomā kopienu raksturo radniecība, bet sabiedrību – ekonomiskā apmaiņa; kopienā tipiskākais institūts ir ģimene, sabiedrībā – valsts un ekonomika; indivīda tēlā kopienas apstākļos dominē „Es”, sabiedrībā – personība, pilsonis; bagātības formu kopienā pārstāv zeme, sabiedrībā – nauda; kopienas likumdošanas centrā ir ģimenes tiesības, sabiedrībā – kontrakta tiesības; kopienā galvenais institūts ir sādža, sabiedrībā – pilsēta; sociālo kontroli kopienā realizē paradumi, tikumi un reliģija, sabiedrībā – likumi un sabiedriskā doma.

ZIMMELS

Zimmels Georgs (1858-1918) – vācu filozofs un sociologs. Ietekmīgs kultūras filozofs, mākslas teorētiķis, sociālpsihologs, ētikas un politekonomijas speciālists. Katrā no nosauktajām jomām Zimmels atrada nianšes, kas papildināja viņa socioloģiskos uzskatus. Būtisku ietekmi uz Zimmela uzskatu veidošanos ir atstājuši Kons, Spensers, Dravins, Kants, Markss, Bergsons un Diltejs.

Zimmels bija pārliecināts, ka socioloģijas būtība izriet no tā, ka cilvēku nepieciešams traktēt kā sabiedrisku būtni, ka sabiedrība ir visu vēsturisko notikumu nesēja. Tāpēc socioloģija nevar atrast objektu, kuru jau nepētītu kāda no sabiedriskajām zinātnēm, taču tā atrod citām sociālajām zinātnēm jaunu ceļu – zinātnisko metodi. Socioloģijas uzdevums ir izdalīt un aptvert tās likumsakarības, kuras nav iespējams analizēt ar citu sabiedrisko zinātņu paņēmieniem. Pēc Zimmela domām socioloģiskās metodes mērķis ir izdalīt to specifisko, kas kļūst par socioloģijas priekšmetu, t.i., tīrās sociācijas formas. Zimmels bija pārliecināts, ka socioloģiskā metode no parādībām izdala sociācijas momentu, gluži tāpat kā gramatika nodala valodas tīrās formas no tā satura, kurā šīs formas ir dzīvas. Tīro formu atklāšanai seko to sakārtošana un sistematizācija, psiholoģiskais pamatojums, kā arī vēsturisko izmaiņu un attīstības apraksts. Praksi, kad socioloģiskā metode tiek pielietota dažādās sociālajās zinātnēs, t.i., kad to tradicionālā priekšmeta ietvaros tiek izdalītas specifiskas likumsakarības, Zimmels nosauca par vispārējo socioloģiju. Sociācijas tīro formu aprakstu un sistematizāciju viņš nodēvēja par tīro jeb formālo socioloģiju.

Zimmels uzskatīja, ka sociālo zinātņu sistēma ietver arī divas filozofiskas socioloģiskās disciplīnas: 1) socioloģisko izziņas teoriju, kas aptver socioloģiskā pētījuma normas, priekšnoteikumus un pamatjēdzienus, kuri pašā pētījumā nav konstatējami, un 2) sociālo metafiziku, kuras nepieciešamība rodas tad, kad atsevišķie pētījumi nokļūst sakarībās ar jēdzieniem, kas nerodas un neeksistē tiešo, priekšmetisko zināšanu pieredzē. Tādējādi Zimmels konstruēja socioloģiju, kuras struktūru veido

trīs pakāpes: 1) vispārējā socioloģija, 2) formālā socioloģija un 3) filozofiskā socioloģija. Līdz ar to viņa socioloģija ir vērsta pret divām galējībām, t.i., pret to, ka viss sociālais tiek reducēts uz individuālo, kā arī pret to, ka tiek absolutizēts sabiedriskais.

Sabiedrības vēsturi Zimmels traktēja kā psihisko parādību vēsturi. Pie kam katru psihisko parādību viņš aplūkoja divos aspektos: no vienas puses, kā psihisku aktu, bet, no otras puses, kā to, ko katrā konkrētā aktā cilvēki vēlas, atceras, apgalvo utt. Formu uzdevumi pēc Zimmela domām ir šādi: forma savstarpēji saista vairākus saturus noteiktā vienībā, iegūstot formu šie saturi tiek nodalīti no citiem saturiem, forma strukturē katru konkrētu saturu. Tādējādi forma izpildāmo funkciju skatījumā ir materiāla universalizācija, tā pārvar atsevišķu daļu izolētību. Saturs šādā skatījumā ir sociālās mijiedarbības "matērija", cilvēka kulturāli vēsturiski nosacītie gara, mērķu, centienu un prasību produkti. Zimmels akcentēja, ka nav iespējama absolūta satura un formas nodalītība. Katrai sociācijas formai ir jāklūst par vēsturiski saturiskas analīzes objektu. Formālās socioloģijas uzdevumi tikai tad ir realizēti līdz galam, kad tiek sniegtas atbildes uz jautājumiem, ko tās nozīmē kā tīrās uzvedības formas, kādos apstākļos tās radušās, kā tās attīstījušās, kādas izmaiņas pārdzīvojušas, kādu formālo un materiālo apstākļu ietekmē tās radušās un beigušas eksistēt. Zimmels nav atstājis izvērstu un pamatotu sociālo formu klasifikāciju, taču viņš ir izdalījis tādas dzīvās realitātes formas kā valdīšana, pakļaušanās, sāncensība, darba dalīšana, partiju veidošanās u.c.

Zimmels bija pārliecināts, ka socioloģijai nepieciešams filozofisks pamatojums. To nosaka socioloģiskās izziņas teorijas izstrāde un sociālās filozofijas jeb sociālās metafizikas veidošana. Par specifisku sociālo parādību izziņas teoriju Zimmels uzskatīja vēsturiskās izpratnes teoriju. Minēto teoriju Zimmels traktēja kā izziņas filozofisko metodoloģiju, kas kalpo kā vadmotīvs tādu metožu skaidrojumos kā indukcija, tipoloģizācija u.c. Pēc Zimmela domām, šīs metodes pašas par sevi vēl nedod iespēju noskaidrot sociāli vēsturisko parādību jēgu. Nepieciešams noskaidrot, kā pētāmā parādība ir saistīta ar pētnieka un sociālās grupas, kuru viņš pārstāv, interesēm. Rezultātā pētāmā parādību ir ieslēgta ne tikai izziņamo objektu lokā, bet arī tā tiek pārdomāta un izprasta no cilvēka dzīves, sociālās realitātes viedokļa raugoties.

Tādējādi izpratne reprezentējas kā metode, kas raksturo tikai un vienīgi sociālo izziņu, un formālo vispārzinātnisko adekvatitātes kritēriju vietā izvirzās jauns – sociālais kritērijs.

Izpratnes procesa pirmā pakāpe pēc Zimmela domām ir situācija, kad psihiskie procesi, uz kuru pamata radusies noteikta sociālā darbība, interpretatorā izraisa tādu pašu reakciju, ko pašā darītājā. Savukārt otrās izpratnes pakāpes nepieciešamība izriet no tādu mijattiecību dziļuma un sarežģītības, kas kopumā veido vēsturisko parādību. Runa šeit ir par aktīvā indivīda motīviem un jūtām. Pie kam Zimels akcentēja, ka izpratnei pieejami tikai tādi pārdzīvojumu sakopojumi, kas reprezentējas ne tikai kā subjektīvi dvēseliskās dzīves nejaušas un momentālas parādības, bet kuriem ir vispārobligāts tipiskums. Tādējādi jebkurš socioloģisks spriedums savstarpējā sakarībā ar noteiktiem pārdzīvojumiem ir uzskatāms par pamatotu tikai tad, kad tas formulēts vispārējo vērtību ietvaros un līdz ar to ir pakļauts racionālai rekonstrukcijai. To spriedumu pamatotības kritērijs, kas formulēti izpratnē, ir motīvu un darbību apkopojuma racionalitāte, bet galīgais rezultāts ir jēgas atklāšana, kas slēpjas darbības un cilvēka interešu, priekšstatu un prasību sakarību loģikā.

Pēc Zimmela domām viņa teorija kalpo kā refleksijas līdzeklis, padarot par problemātisku to, kas socioloģiskajos pētījumos tiek pieņemts kā acīmredzams. Zimmela izpratnes teorijā ir akcentēti izziņas subjektīvie komponenti, t.i., pētnieka loma, kurš radoši un ieinteresēti aplūko sociālo parādību, vienlaikus esot “kontroles” līdzeklis. Izpratne Zimmelam kalpo kā posms, kas savieno formālo (tīro) socioloģiju ar sociālo filozofiju.

Zimmela sociāli filozofiskās koncepcijas pamatā ir 19. gs. evolucionisma idejas par sabiedrības attīstības funkcionālo diferencēšanos, ko vienlaikus pavada arī dažādu elementu integrācija. Pēc Zimmela domām grupas izmērs cieši korelē ar tās locekļu individualitātes attīstības līmeni. Tāpat grupas izmērs ir tieši proporcionāls tai brīvības pakāpei, kāda ir tās locekļiem, proti, jo mazāka ir grupa, jo tā ir saliedētāka, jo ciešāk tā savieno savus locekļus, lai aizstāvētu savu veselumu no ārējās vides ietekmes. Zimels norādīja, ka grupai kvantitatīvi pieaugot, paplašinās tās locekļu identifikācijas robežas, tādējādi atklājas iespēja individualitāšu variēšanai un palielinās individuālās

brīvības pakāpe. Piedevām vēl grupas paplašināšanās noved pie abstrahēšanas spējas, t.i., elementu diferencēšanās palielina prāta spējas un rodas intelekts.

Zimmels bija pārliecināts, ka intelekta rašanās un attīstība norisinās vienlaicīgi ar naudas saimniecības pilnveidošanās procesu. Naudas parādīšanos nosaka telpiskās paplašināšanās vēsturiskā gaita un neizbēgamā saimniecisko vienību diferencēšanās. Nauda kā intelekts attīstās paralēli brīvības pakāpei un pieaugošajai sociālo grupu locekļu individualizācijai. Pēc Zimmela domām vēsture ir sociālās dzīves intelektualizācijas un naudas saimniecības principu iesakņošanās process. Taču ar intelektu un naudu sabiedrībā parādās atsvešināšanās. Zimmels rakstīja, ka intelekta izplatība nodrošina vieglu sapratni starp cilvēkiem, neraugoties uz to dažādo izcelšanos un dvēselisko dzīvi, pazeminot dvēseliskās dzīves vispārējo līmeni. Nauda pēc Zimmela domām atņem izgatavotajai lietai tās mērķtiecīgo raksturu, jebkuru lietu pārvēršot tikai par līdzekli, nauda strādnieku atsvešina no darba produkta, vispirms telpiski, bet pēc tam arī garīgi atdala indivīdu no tam piederošajām lietām, lietas pārstāj būt par cilvēka "Es" daļu, īpašnieks ir atsvešināts no īpašuma. Naudas saimniecības rezultātā no attiecībām starp padotajiem un vadītājiem izgaist subjektīvais, personiskais moments, padotība kļūst par tehnoloģisku nepieciešamību, darba procesā indivīdi ir atsvešināti viens no otra.

Zimmels izvirzīja domu, ka atsvešināšanos pavada individuālās brīvības pieaugums, jo brīvība ir neatkarība no cita cilvēka gribas, bet neatkarīgs pozitīvā nozīmē ir mūsdienu lielpilsētas iedzīvotājs. Tas savienots ar citiem tikai ar naudu. Naudas un apziņas sociālo funkciju Zimmels pētīja vispusīgi: buržuāziskajā demokrātijā, formālajās tiesībās, liberālisma ideoloģijā, zinātnē, tehnikas attīstībā, mākslinieciskās gaumes tendencēs, kompozīciju motīvos, pašā dzīves ritmā un tempā. Visās šajās sfērās viņš atklāja kultūras stilisko vienotību. Par sava laika kultūra stilu Zimmels uzskatīja objektivitāti. Objektīva pēc viņa domām ir nauda, loģiskās formas un tiesības. Taču šī situācija noved pie fundamentālu sociācijas formu iztukšošanās, to atraušanas no satura un pārvēršanās par pašapmierinātām spēļu formām, kā rezultātā notiek kultūras satura relativizācija. Līdz ar to indivīds ir atsvešināts no cilvēciskā gara objektivitātes.

ZNAŅECKIS

Znaņeckis Florians Vitolds (1882-1958) – poļu un amerikāņu sociologs, filozofs un kulturologs. Visu Znaņeckā radošo darbību apvieno virzība uz holistisku un loģiski nevainojami veidotu sistēmu, kura balstās uz vērtību teoriju un ietver šādas pamatkategorijas: norma, paraža, rituāls u.c.

Vērtības pēc Znaņeckā domām ir sarežģīts veidojums, kas radies subjektu (personību) priekšstatu un viņa veidotās objektīvās realitātes mijiedarbības rezultātā. Znaņeckā vērtību teorijā būtiska loma ir racionalitātes koncepcijai, kā arī vērtību ģenēzes jautājumiem.

Znaņeckis uzskatīja, ka lietas un vērtības ir visas esamības celtniecības materiāli, kas savstarpēji ietiecas viena otrā. Cilvēks rada pasauli ar domāšanu, kas reprezentē subjektīvo radošo sākumu, kurš tālāk tiek konkretizēts darbībā. Vērtības pēc Znaņeckā domām nav domājamas ārpus cilvēka vēsturiskuma, personības un radītāja kategorijām.

Znaņeckis bija pārliecināts, ka viena no zinātniskās analīzes pamaprasībām ir respektēt darbojošos indivīdu viedokļus, to viņu situāciju izpratni, kurās šie indivīdi ieslēgti. Daudzas Znaņeckā idejas ir pārņēmis funkcionālās analīzes virziens socioloģijā.

ZOMBARTS

Zombarts Verners (1863-1941) – vācu ekonomists, sociologs, vēsturnieks un filozofs. Radošās darbības sākumā uzskatīja sevi par sociālistu un Marksa mācības piekritēju, vēlāk pārgāja antimarksistiskās pozīcijās.

Attīstīja vēsturiskās skolas idejas politiskajā ekonomijā, kurās ir jūtama marksisma ietekme. Darbos par kapitālisma rašanos Zombarts akcentēja ekonomikas saistību ar daudzveidīgajiem sociālajiem institūtiem un vēsturiskajiem apstākļiem.

Galvenās Zombarta zināniskās darbības tēmas ir jautājums par kapitālismu kā specifisku sociālu veidojumu, sociālās mobilitātes un sociālās stratifikācijas problēmas, kapitālisma mierīga evolūcija sociālā plurālisma sabiedrības virzienā, kuras gaitā šī sociālā iekārta ilgstoši eksistē kopā ar sociālismu. Polemizējot ar M.Vēberu, uzskatīja, ka nav zinātniski korekti kapitālismu izsecināt no protestantiskās ētikas.

Pirmā Pasaules kara gados Zombarts nonāca vācu nacinālisma pozīcijās, pretnostatot vācu varonīgumu angļu utilitārismam. Pēc šī kara Zombarts galīgi sarāva saites ar marksismu un izstrādāja vienu no pirmajiem izpratnes socioloģijas variantiem, kuru pēc tam pielietoja politekonomiskajos pētījumos.

Būdam viens no vadošajiem konservatīvās revolūcijas pārstāvjiem, Zombarts attīstīja specifiska vācu sociālisma idejas, kas bija vērstas uz to, lai izietu ārpus liberālā kapitālisma un marksistiskā sociālisma ietvariem. Viņš konsekventi aizstāvēja ideju par cilvēku kā kultūras vidojumu un veidotāju, mūža nogalē pārejot no nacionālisma uz humānisma ideāliem.

LITERATŪRA

T.Adorno, M.Horkheimer, W.Benjamin. German 20th Century Philosophy: The Frankfurt School (German Library, vol 78). – Contunuum, 2000.

T.Adorno, J.M.Bernstein, T.Wiesengrund Adorno. Culture Industry (Routledge Classics). – Routledge, 2001.

L.Althusser. The Humanist Controversy and Other Texts. – Verso Books, 2003.

J.M.Bernstein. Recovering Ethical Life: Jurgen Habermas and the Future of Critical Theory. – Routledge, 1995.

H.Blumer. Symbolic Interactionism: Perspective and Method. – University of California Press, 1986.

P.Bourdieu and Education: Acts of Practical Theory. – Taylor&Francis, 1998.

P.Bourdieu, R.Johnson. The Field of Cultural Production. – Columbia University Press, 1993.

M.Castells. The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume III: End of Millenium. – Blackwell Publishers, 2000.

J.M.Charon. Symbolic Interactionism: An Introduction, An Interpretation, An Integration. 7th edition. – Prentice Hall, 2000.

R.Cohen, P.Kennedy. Global Sociology. – Palgrave, 2000.

Contemporary Social Theory. – Blackwell Publishers, 1999.

C.H.Cooley. Social Process. – Southern Illinois Univ Pr., 1966.

R.Dahrendorf. Essays in the Theory of Society. – Stanford Univ. Pr., 1999.

R.Dahrendorf. Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis. – Irvington, 1993.

E.Durkheim. Elementary Forms of The Relogious Life: New-ly Translated by K.E.Fields. – Free Press, 1995.

E.Durkheim. The Rules of Sociological Method. – London: Macmillan, 1982.

D.Frisby, P.Hamilton. Georg Simmel (Key Sociologists). – Routledge, 2002.

M.Foucault. *Discipline&Punish: The Birth of the Prison.* – Vintage, 1995.

M.Foucault. *Abnormal: Lectures at the College de France, 1974-75.* – Picador USA, 2003.

M.Foucault. „Society Must Be Defended“: Lectures at the College de France, 1975-76. – Picador USA, 2003.

M. Foucault. *The Essential Foucault.* - New Press, 2003.

H.Garfinkel (4 Volume Set). 4th edition. – Sage Publications, 2004.

H.Garfinkel. *Ethnomethodology's Program.* – Rowman & Littlefield, 2002.

A.Giddens. *Introduction to Sociology.* 4th edition. – W.W.Norton&Company, 2003.

A.Giddens. *The Third Way: The Renewal of Social Democracy.* – Polity Pr., 2000.

A.Giddens. *Ranaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives.* – Routledge, 2002.

A.Giddens. *Modernity and Self_Identity.* – Stranford, 1991.

Goffman and *Social Organization: Studies in a Sociological Legacy* (Routledge Studies in Social and Political Thought, Vol 17). – Routledge, 1999.

J.Habermas. *The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society.* – Beacon Press, 1985.

J.Habermas. *The Philosophical Discourse of Modernity.* – Cambridge: Polity Press, 1987.

J.Habermas. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Studies in Contemporary German Social Thought) – MIT Press, 1998.

A .P. Hare, J.R. Hare. J L Moreno. – Sage Publications, 1997.

Herbert Marcuse: *A Critical Reader.* Ed. by M.Cobb. – Routledge, 2003.

P.Homes, M.Karp. *Psychodrama Since Moreno: Innovations in Theory and Practice.* – Routledge, 1994.

M.Horkheimer and T. Adorno. *Aspects of Sociology.* – London: Heinemann, 1973.

S.Kalberg. *Max Weber: The Confrontation With Modernity.* – Blackwell Publishers, 2004.

- N.Luhman. *Social Systems*. – Stanferd University Press, 1995.
- N.Luhman. *Risk: A Sociological Theory*. – New York, 1993.
- J.J.Macionis. *Sociology*. 9th edition. – Prentice Hall, 2002.
- H.Marcuse. *Technology, War and Fascism (Collected Papers of Herbert Marcuse, vol. 1)*. – Routledge, 1998.
- H.Marcuse. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. 2nd edition. – Beacon Press, 1991.
- H.Marcuse. *Towards a Critical Theory of Society (Collected Papers of Herbert Marcuse)*. – Routledge, 2001.
- G.H. Mead. *Movements of Thought in the Nineteenth Century*. – University of Chicago Press, 1972.
- R.K.Merton. *The Travels and Adventures of Serendipity : A Study in Historical Semantics and the Sociology of Science*. – Princeton Univ Pr., 2004.
- R.K.Merton. *On Social Structure and Science (Heritage of Sociology)*. – University of Chicago Press, 1996.
- J.L.Moreno. *The Classics of Sociometry*. – Beacon House, 1989.
- J.L.Moreno. *Psychodrama*. – Beacon House, 1985.
- J.L. Moreno. *The Essential Moreno: Writings on Psychodrama, Group Method and Spontaneity*. – Springer Pub Co, 1987.
- T.Parsons. *Sociological Theory and Research: A Critical Appraisal*. – Free Press, 1980.
- T.Parsons. *The Talcott Parsons Reader (Blackwell Readers)*. – Polity Pr., 1999.
- T.Parsons. *The Evolution of Societies*. – Prentice Hall, 1977.
- T.Parsons, E. A. Shils, N. J. Smelser. *Toward a General Theory of Action: Theoretical Foundations for the Social Sciences (Social Science Classics Series)*. – Transaction Pub., 2001.
- T.Parsons. *The System of Modern Societies*. – Prentice Hall, 1971.
- K.R.Popper. *A Criterion of the Empirical Character of Theoretical Systems*. — In: Popper K.R. *The Logic of Scientific Discovery*. – London, Hutchinson and Co., 1980.
- K.R..Popper. *The Logic of Scientific Discovery*. – Hutchinson, London, 1992.
- G.Ritzer. *The McDonaldization of Society*. – Pine Forge Press, 2002.

G. Ritzer, D. J. Goodman. *Critical Sociological Theory*. 4th edition. – McGraw-Hill, 2003.

G. Ritzer, D. J. Goodman. *Modern Sociological Theory*. 6th edition. – McGraw-Hill, 2003.

G. Ritzer. *Contemporary Sociological Theory and Its Classical Roots: The Basics*. – McGraw-Hill, 2002.

G. Ritzer. *The Globalization of Nothing*. – Pine Forge Press, 2003.

G. Ritzer, D.J.Goodman. *Modern Sociological Theory*. 6th edition. – McGraw-Hill, 2003.

R.T.Schaefer. *Sociology*. 8th edition. – McGraw-Hill, 2002.

G.Simmel. *The Philosophy of Money*. 2 edition. – Routledge, 1990.

Simmel on Culture: *Select Writings*. – Sage Publications, 1998.

P.A.Sorokin. *Social and Cultural Dynamics*, 4 vols. – Porter Sargent Pub., 1985.

P.A.Sorokin. *Reconstruction of Humanity*. – Periodicals Service Co, 1974.

P.M.R.Stirk. *Max Horkheimer: A New Interpretation*. – Harvester Wheatsheaf, 1992.

Tae-Won Kim. *G. Simmel, G. H. Mead und der symbolische Interaktionismus: geistesgeschichtliche Zusammenhänge, soziologische Systematik*. – Ergon, 1999.

K.Thompson. *Emile Durkheim (Key Ideas)*. – Routledge, 2002.

M.Waters. *Globalization*. – London, 2001.

M.Weber. *The Protestant Ethic and the "Spirit" of Capitalism and Other Writings (Penguin Twentieth-Century Classics)*. – Penguin, 2002.

M.Weber. *The Sociology of Religion*. – Beacon Press, 1993.

M.Weber. *Weber: Political Writings*. – Cambridge University Press, 1994.

M.Weber. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, 2 vols. – University of California Press, 1979

G.M.Wickham, G.Kendall. *Using Foucault's Methods*. – Sage Publications, 1999.

P.Burdjē. *Prakstiskā jēga*. – Rīga: Omnia Mea, 2004.

E.Gidenss. *Sabiedrības veidošanās* - Rīga: Izdevniecība AGB,

1999.

Gofmanis Ē. Sevis izrādīšana ikdienas dzīvē. – Rīga: Madris, 2001.

M.Fuko. Patiesība. Vara. Patība. – Rīga: Spektrs, 1995.

P.Laķis. Socioloģija: Ievads socioloģijā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2002.

Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā. – Rīga: LU, 1996.

Socioloģijas skaidrojošā vārdnīca. – Rīga: LU, 1997.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
1880

Ls. 2,86

izdevniecība SIA "Drukātava", Reģ. Nr. LV40003744728
Liliju iela 95/1, Mārupe, LV-2167
tel. 7286632, fax. 7286639
e-mail: druka@lasiet.lv

iespiests SIA "Drukātava", digitālā druka

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308022700

2008-3
L 99

Ši "Vārdnīca" vispirmāmkārtām paredzēta kā mācību līdzeklis tiem studentiem, kuri specializējas socioloģijā. Taču to veiksmīgi var izmantot arī nākamie diplomētie filozofi, politologi, kā arī topošie vairāku citu nozaru speciālisti. Sastādītājs domā, ka ar "Vārdnīcas" saturu iespējams strādāt dažādās teorētiskā dziļuma dimensijās. Tādējādi tā var kalpot kā interesi pamodinošs stimuls, kas virza uz tālākiem meklējumiem gan bakalaura, gan maģistra, gan doktora programmu studentus. Šādā skatījumā atklājas vēl viens "Vārdnīcas" noderīguma moments. Proti, tā zināmā mērā var veicināt zinātniskās pētniecības procesus gan tīri teorētiskā, gan metodoloģiskā jomā.

ISBN 978-9984-798-31-8

9 789984 798318

 DRUKĀTAVA